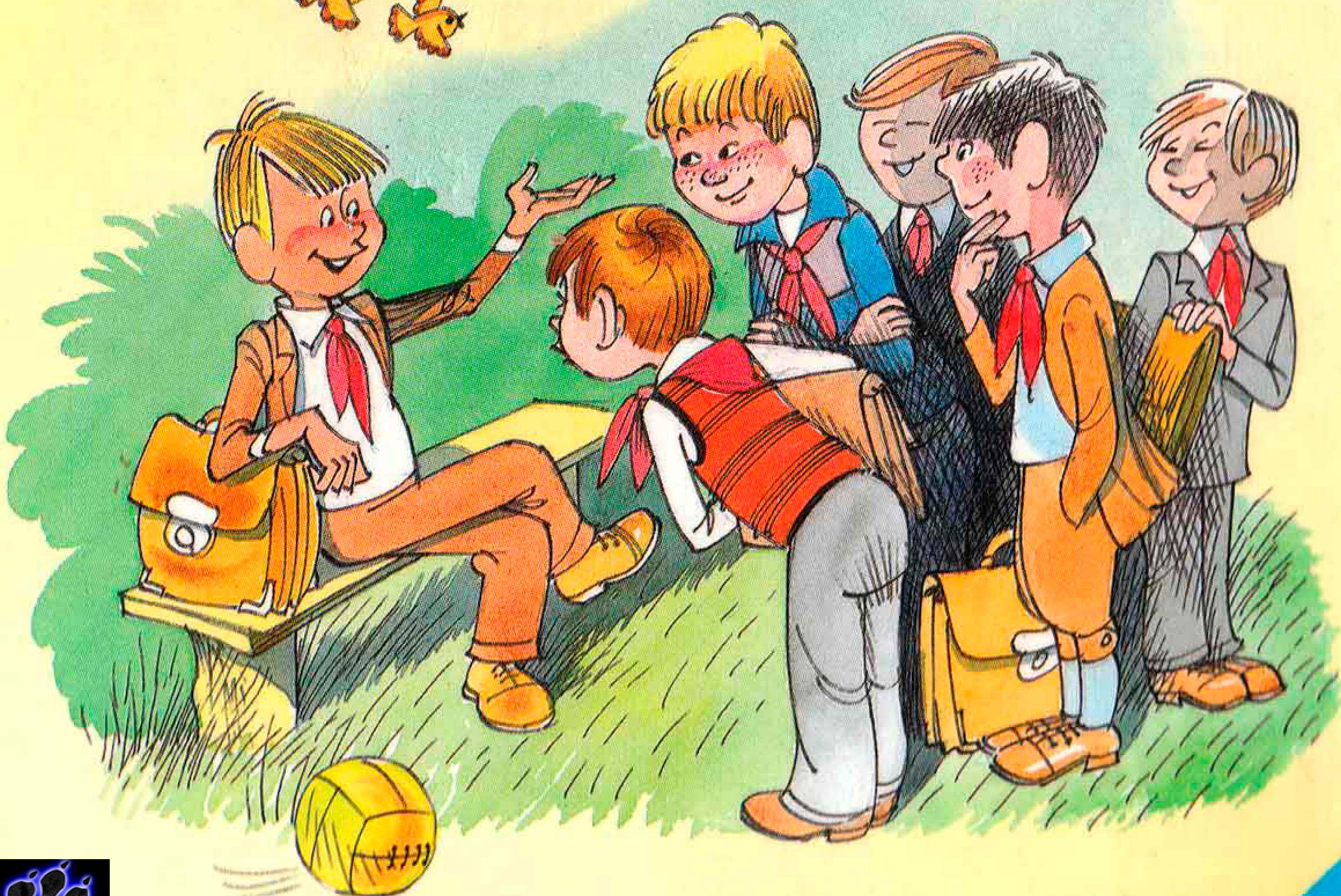

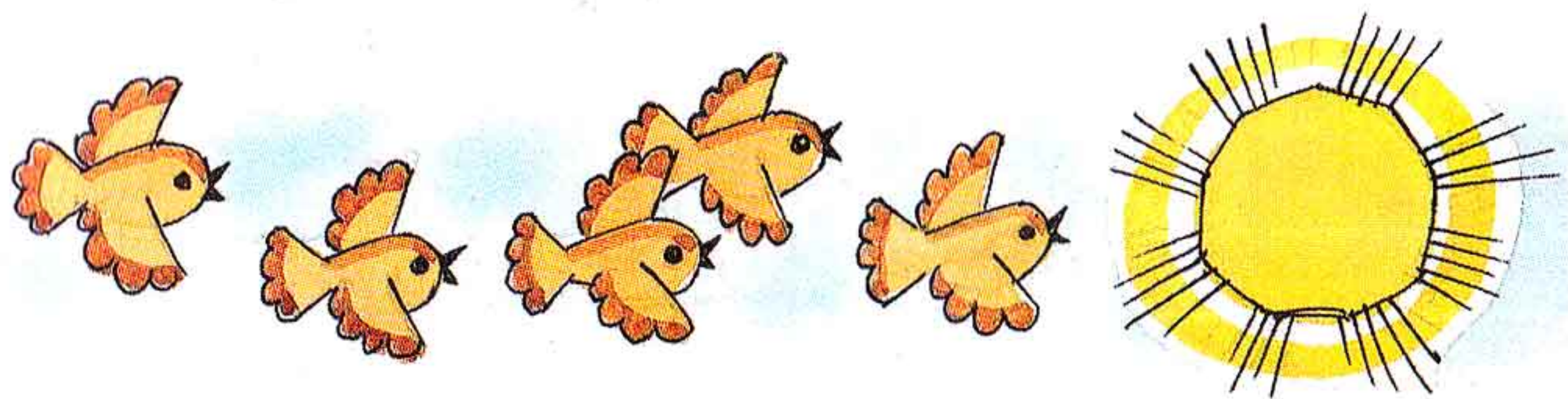
Микола Носов

Вітя Малєєв у школі і вдома

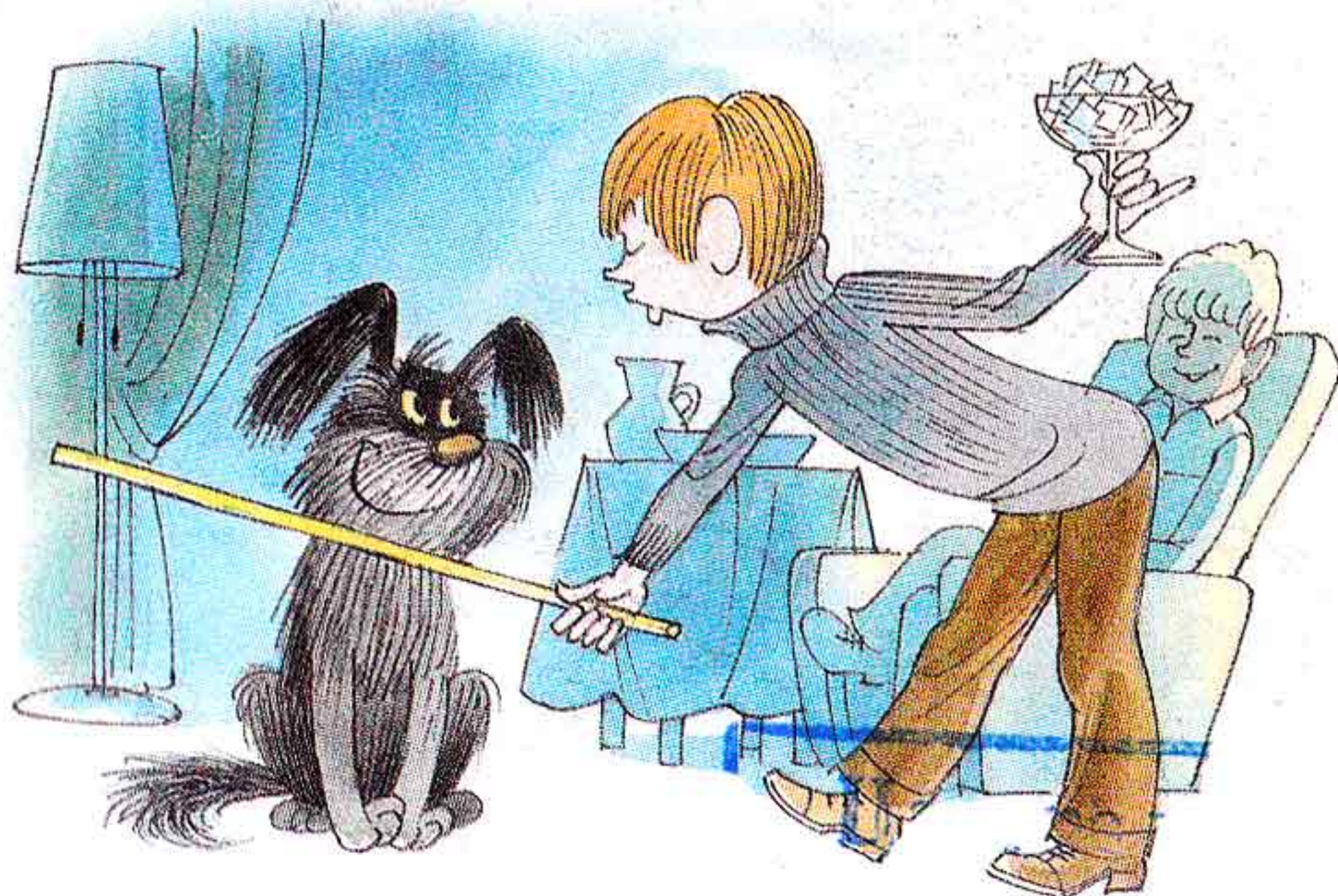

МИКОЛА НОСОВ

ВІТЯ МАЛЕЄВ У ШКОЛІ І ВДОМА

Малюнки В. Чижикова

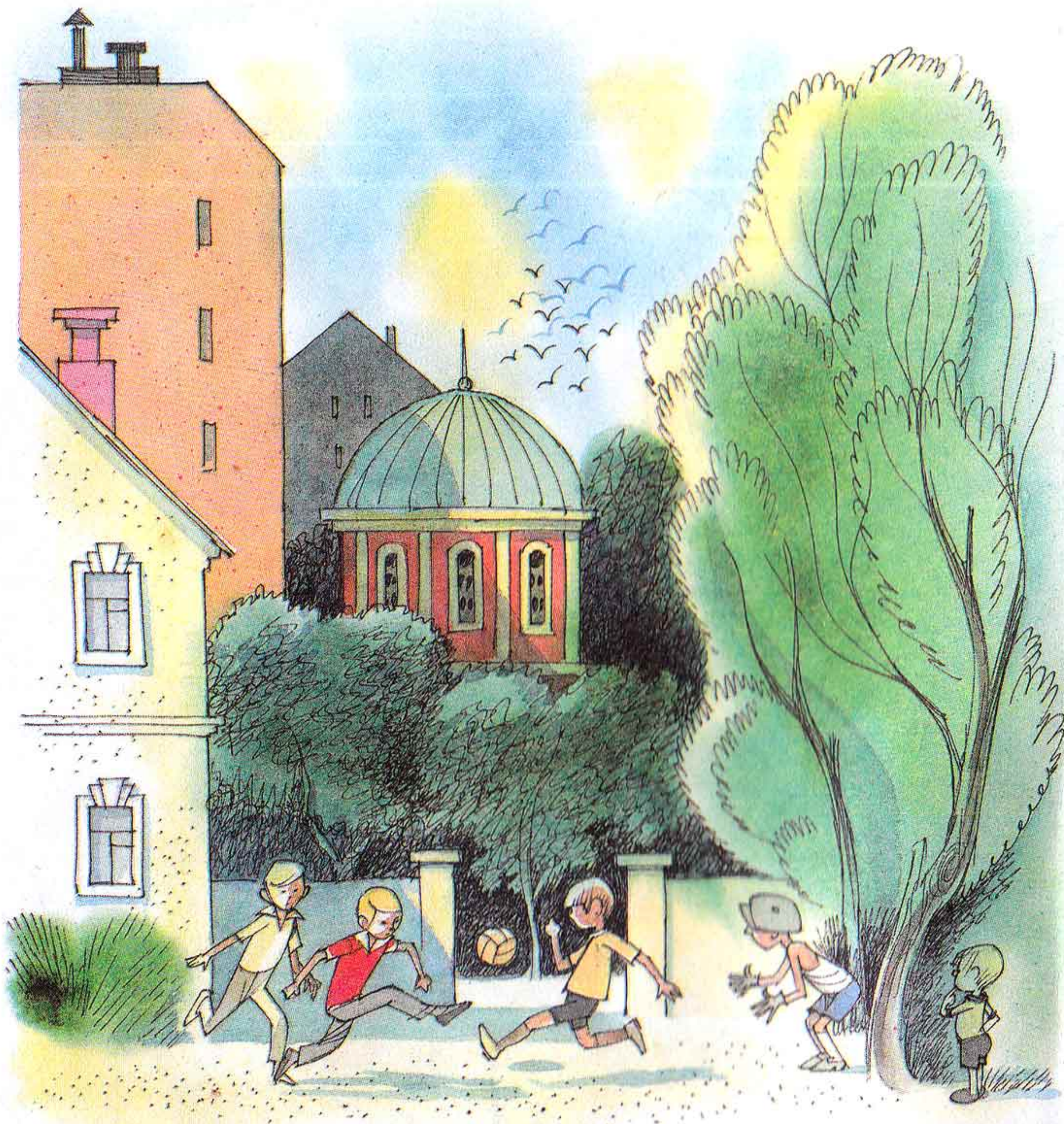

Видання І. П. Носова

 Machaon

Видавництво «Махаон-Україна» Київ 2005

ББК 84.4РОС6
Н84

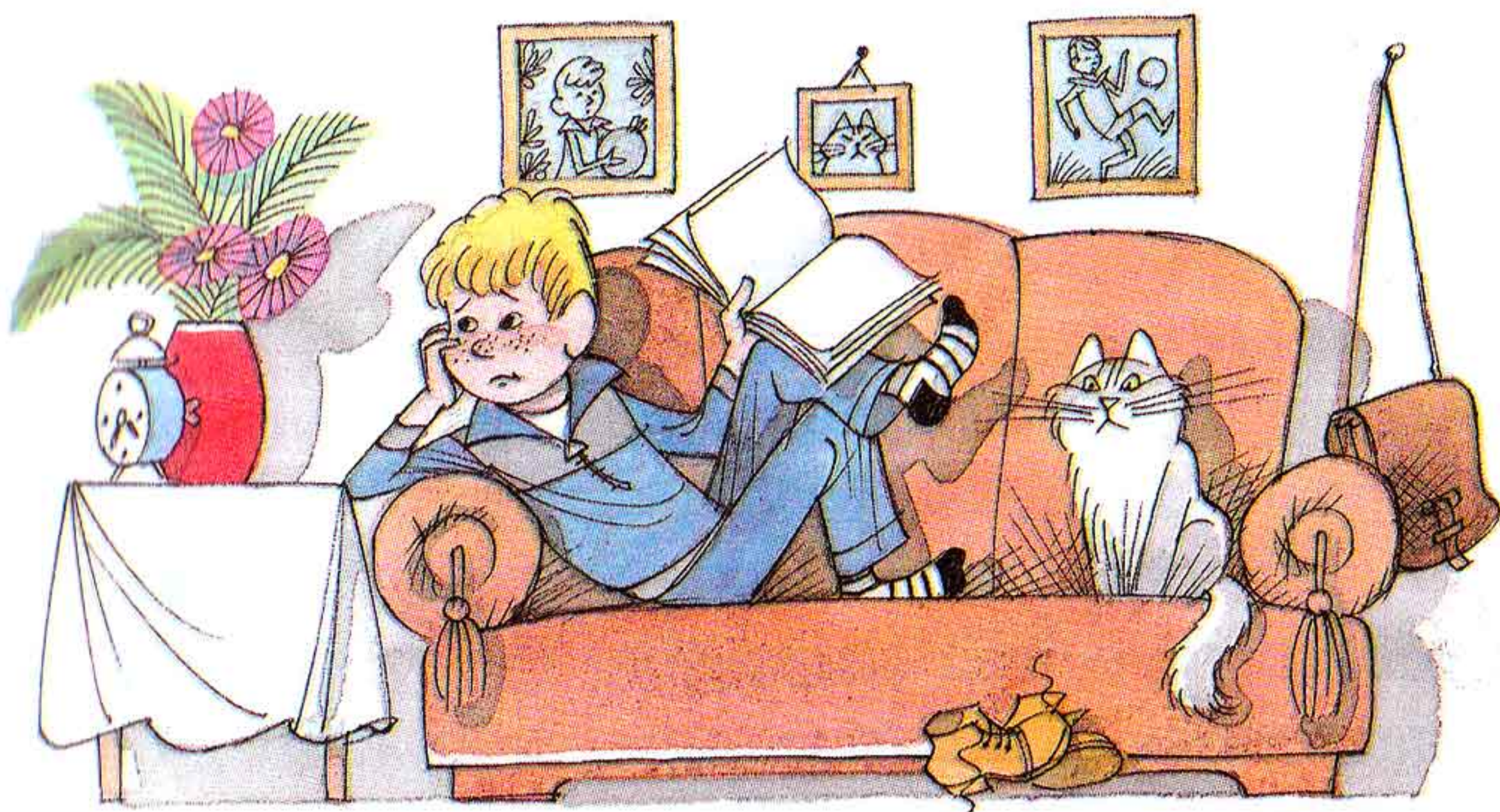
© Носов. Текст, художественные
образы, оформление, 2005

© Издательство «Махаон», 2005

© Переклад українською
мовою. Видавництво
«Махаон-Україна», 2005

ISBN 5-18-000-691-0 (рос.)

ISBN 966-605-505-8 (укр.)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

П

одумати тільки, як швидко плине час! Не встиг я озирнутись, як канікули скінчилися й настала пора йти до школи. Все літо я тільки те й робив, що гасав вулицями та грав у футбол, а про книжки навіть не подумав. Ні, я іноді читав книжки, але не навчальні, а якісь казки або оповідання, а так, щоб попрацювати з російської мови або з арифметики — цього не було. З російської я і так добре вчився, а от

арифметики не любив. Найгірше для мене було — це розв'язувати задачки. Ольга Миколаївна навіть хотіла дати мені роботу на літо з арифметики, але потім пожаліла й перевела в четвертий клас так, без роботи.

— Не хочеться тобі літо псувати, — сказала вона. — Я переведу тебе так, але ти дай слово, що сам попрацюєш з арифметики влітку.

Я, звичайно, дав слово, але, як тільки уроки закінчились, уся арифметика вилетіла у мене з голови, і я, напевно, так і не згадав би про неї, якби не настав час йти до школи. Соромно було мені, що я не додержав своєї обіцянки, але тепер вже все одно нічого не вдієш.

Ну і ось, значить, промайнули канікули! Одного чудового ранку — це було першого вересня — я прокинувся якомога раніше, склав свої книжечки в портфель і пішов до школи.

Цього дня на вулиці, як кажуть, панувало пожвавлення. Всі хлопчики й дівчатка, великі й малі, як за командою, висипали на вулицю й крокували до школи.

Вони йшли поодинці, вдвох, юрбами по кілька чоловік. Хто йшов неквапом, як я, хто мчав стрімголов, мов на пожежу. Малюки несли квіти, щоб прикрасити клас. Дівчатка галасували. І деякі хлопці теж галасували й сміялися. Всім було весело! І мені було весело. Я був радий, що знову побачу свій піонерський загін, усіх хлоп'ят із нашого класу і нашого вожатого Володю, який працював із нами в минулому році. Мені здавалось, ніби я мандрівник, котрий колись давно відбув у далеку подорож, а тепер повертається додому і ось-ось знову побачить рідні береги й знайомі обличчя рідних та друзів.

Та все-таки мені було не дуже весело, оскільки я знав, що не зустріну серед старих шкільних друзів Федька Рибкіна — мого найкращого друга, з яким ми торік разом сиділи за однією партою. Він недавно поїхав зі своїми батьками з нашого міста, і тепер вже ніхто не знає, побачимося ми з ним колись чи ні.

І ще мені було сумно, бо я не знав, що скажу Ользі Миколаївні, якщо вона запи-

тає, чи вчив я влітку арифметику. От уже мені ця арифметика! Через неї в мене настрій геть зіпсувався.

Яскраве сонечко сяяло на небі по-літньому, але прохолодний осінній вітер зривав із дерев пожовкле листя. Воно кружляло в повітрі й падало долу. Вітер гнав його тротуаром і, здавалось, що листочки теж кудись квапляться.

Ще здалеку я побачив над входом до школи великий червоний плакат. Він був з усіх боків прикрашений гірляндами з квітів, а на ньому було написано великими білими літерами: «Ласкаво просимо!»

Я згадав, що такий самий плакат висів цього дня тут і в минулому році, і в позаминулому, і того дня, коли я зовсім ще маленьким прийшов перший раз до школи. І мені пригадалися всі минулі роки. Як ми навчалися в першому класі й мріяли якомога швидше підрости, щоб стати піонерами.

Усе це пригадалося мені, і якась радість стрепенулася в грудях, ніби сталося щось хороше-хороше! І мої ноги самі по собі пішли якнайшвидше, і я ледь стримався, щоб

не помчати галопом. Та це мені не личило, адже я не якийсь там першокласник — як-не-як, а все-таки — четвертий клас!

На подвір'ї школи вже було багато дітей. Вони збиралися групами. Кожен клас окремо. Я хутко знайшов свій клас. Хлопці побачили мене й з радісним галасом помчали назустріч, стали поплескувати по плечу, по спині.

Я й не думав, що всі так зрадіють, побачивши мене.

— А де ж Федько Рибкін? — запитав Гриць Васильєв.

— Справді, де Федько? — закричали діти. — Ви ж завжди ходили разом. Де ти його загубив?

— Нема Федька, — сказав я. — Він не буде більше в нас учитися.

— Чому?

— Він поїхав із нашого міста зі своїми батьками.

— Як це так?

— Дуже просто.

— А ти не вигадуєш? — спитав Алик Сорокін.

— Ще чого! Стану я вигадувати!

Хлопці дивилися на мене й недовірливо усміхалися.

— Друзі, і Іванка Пахомова нема, — сказав Льоня Астаф'єв.

— І Сергійка Букатина! — закричали хлоп'ята.

— Можливо, вони теж поїхали, а ми й не знаємо, — озвався Толя Діжкін.

Тут, ніби у відповідь на це, відчинилась фірточка, і ми побачили, що до нас наближається Іванко Пахомов.

— Ура! — закричали ми.

Усі помчали назустріч Іванкові й накинулися на нього.

— Та годі вам! — відбивався хлопець. — Людини ніколи в житті не бачили, чи що?

Та кожному хотілося поплескати його по плечу або по спині. Я теж хотів плеснути його по спині, але помилково попав у потилицю.

— Ага, то ви ще й битися! — розсердився Іванко і зі всієї сили став вириватися з наших рук.

Але ми ще щільніше взяли його в кільце.

Не знаю, чим би все це закінчилося, але тут прийшов Сергійко Букатин. Усі кинули Іванка напризволяще й накинулися на Букатина.

— Ось тепер, здається, вже всі разом, — мовив Женя Комаров.

— Всі, якщо не рахувати Федька Рибкіна, — відповів Ігор Грачов.

— Як же його рахувати, якщо він поїхав?

— А може, це неправда. Ось ми в Ольги Миколаївни запитаємо.

— Хочете вірте, хочете — ні. Дуже вже мені треба обманювати! — сказав я.

Хлоп'ята стали розглядати один одного й розповідати, хто як відпочивав улітку. Хто їздив у піонерський табір, хто жив із батьками на дачі. Всі ми за літо вирости, засмагли. Але найбільше за всіх засмаг Гліб Скамейкін. Обличчя в нього було таке, ніби його над вогнищем смалили. Лише світлі брови світилися над чолом.

— Де це ти так засмаг? — запитав його Толя Діжкін. — Либонь, усе літо в піонерському таборі проживав?

— Та ні. Спочатку я був у таборі, а потім у Крим поїхав.

— Як же ти в Крим потрапив?

— Дуже просто. Татові на заводі дали путівку в будинок відпочинку, а він придумав, щоб ми з мамою теж поїхали.

— Отже, ти в Криму побував?

— Так.

— А море бачив?

— Бачив і море. Все бачив.

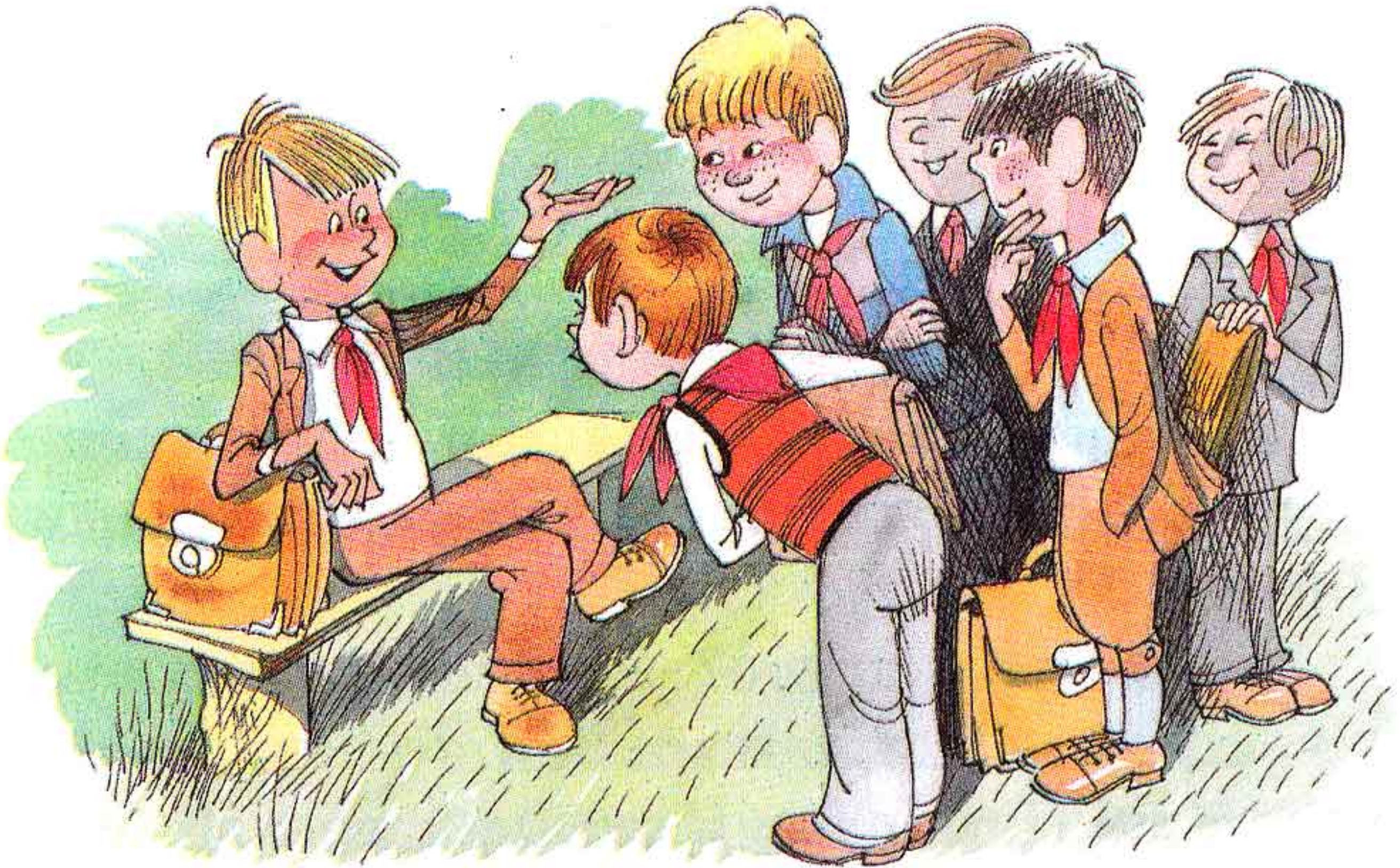
Хлопці обступили Гліба з усіх боків і стали розглядати його, мов якусь дивовижну.

— Ну, то розповідай, яке море. Чого ж ти мовчиш? — мовив Сергійко Букатин.

— Море — воно велике, — почав розповідь Гліб Скамейкін. — Воно таке велике, що якщо на одному березі стоїш, то другого берега навіть не видно. З одного боку є берег, а з другого боку ніякого берега нема. Ось як багато води, хлоп'ята! Одне слово, сама вода! А сонце там пече так, що з мене злізла вся шкіра.

— Брешеш!

— Чесне слово! Я сам навіть злякався

спочатку, а потім виявилось, що в мене під цією шкірою є ще одна шкіра. Ось тепер я й ходжу в цій другій шкірі.

— Та ти не про шкіру, а про море розповідай!

— Зараз розповім... Море — воно величезне! А води в морі — прірва! Одне слово — ціле море води.

Невідомо, що ще б розповів Гліб Скамейкін про море, але в цей час до нас підійшов Володя. Який лемент тут зчинився! Всі обступили його. Кожен квапився розповісти щось про себе. Всі запитували, чи буде він у нас цього року вожатим, чи нам дадуть когось іншого.

— Що ви, друзі! Хіба я віддам вас комусь іншому? Будемо працювати з вами, як і в минулому році. Ну, якщо я сам набрикну вам, тоді інша справа! — засміявся Володя.

— Ви? Набриднете? — залементували ми всі разом. — Ви нам ніколи в житті не набриднете! Нам із вами завжди весело!

Володя розповів нам, як він улітку зі своїми друзями-комсомольцями мандрував по річці на гумовому човні.

Потім він сказав, що ще побачиться з нами, і пішов до своїх друзів-старшокласників.

Адже йому теж хотілося поспілкуватися зі своїми товаришами. Нам було шкода, що він пішов, але тут до нас підійшла Ольга Миколаївна. Всі дуже зраділи, побачивши її.

— Доброго дня, Ольго Миколаївно! — вигукнули ми хором.

— Доброго дня, діти, щире моє вітання! — усміхнулась Ольга Миколаївна. — Ну як, нагулялися за літо?

— Нагулялись, Ольго Миколаївно!

— Добре відпочили?

— Добре.

— Не набридло відпочивати?

— Набридло, Ольго Миколаївно! Вчитися хочеться!

— От і чудово!

— А я, Ольго Миколаївно, так відпочивав, що аж стомився! Оце б іще трохи — геть би з сил вибився, — сказав Алик Сорокін.

— А ти, Алику, я бачу, не змінився. Такий жартун, як і в минулому році був.

— Такий самий, Ольго Миколаївно, лишень підріс трішки.

— Ну, підріс ти добряче, — усміхнулась Ольга Миколаївна.

— Тільки розуму не додалось, — сказав Юрко Касаткін.

Увесь клас жваво загув.

— Ольго Миколаївно, Федько Рибкін не буде в нас учитися, — мовив Дмитрик Балакирев.

— Я знаю. Він поїхав зі своїми батьками до Москви.

— Ольго Миколаївно, а Гліб Скамейкін у Криму був і море бачив.

— От і добре. Коли будемо твір писати, Гліб напише про море.

— Ольго Миколаївно, а з нього злізла шкіра.

— З кого?

— З Гліба.

— Ну, добре, добре. Про це поговоримо згодом, а зараз вишикуйтесь на лінійці, незабаром у клас будемо йти.

Ми вишикувались на лінійці. Всі інші класи також вишикувались. На ґанкові школи з'явився директор Ігор Олександрович. Він привітав нас із початком нового навчального року і побажав усім школярам у цьому новому навчальному році добрих успіхів. Потім класні керівники почали розводити учнів до класів. Спочатку пішли найменшенькі — першокласники, за ними — другий клас, потім третій, а потім уже ми, а за нами пішли старші класи.

Ольга Миколаївна привела нас у клас. Усі діти сіли, як і минулого року, тому я виявився за партою сам, у мене не було пари. Всім здалося, що в цьому році нам дістався маленький клас, набагато менший, ніж торік.

— Клас той самий, як і в минулому році, таких самих розмірів, — пояснила Ольга Миколаївна. — Всі ви за літо підросли, ось вам і здається, що клас став менший.

Це була правда. Я потім навмисне на перерві пішов подивитися на третій клас. Він був такий самий, як і четвертий.

На першому уроці Ольга Миколаївна сказала, що в четвертому класі нам доведеться працювати набагато більше, ніж раніше, бо у нас буде більше предметів. Окрім російської мови, арифметики й інших предметів, які були в минулому році, тепер додається ще географія, історія та природознавство. Тому треба братися за навчання, як слід, вже з самого початку. Ми записали розклад уроків.

Потім Ольга Миколаївна сказала, що нам треба вибрати старосту класу та його помічника.

— Гліба Скамейкіна старостою! Гліба Скамейкіна! — заволали учні.

— Тихіше! Галасу стільки! Хіба ви не знаєте, як вибирати? Хто хоче сказати, має підняти руку.

Ми почали вибирати організовано й вибрали старостою Гліба Скамейкіна, а помічником — Сашка Малікова.

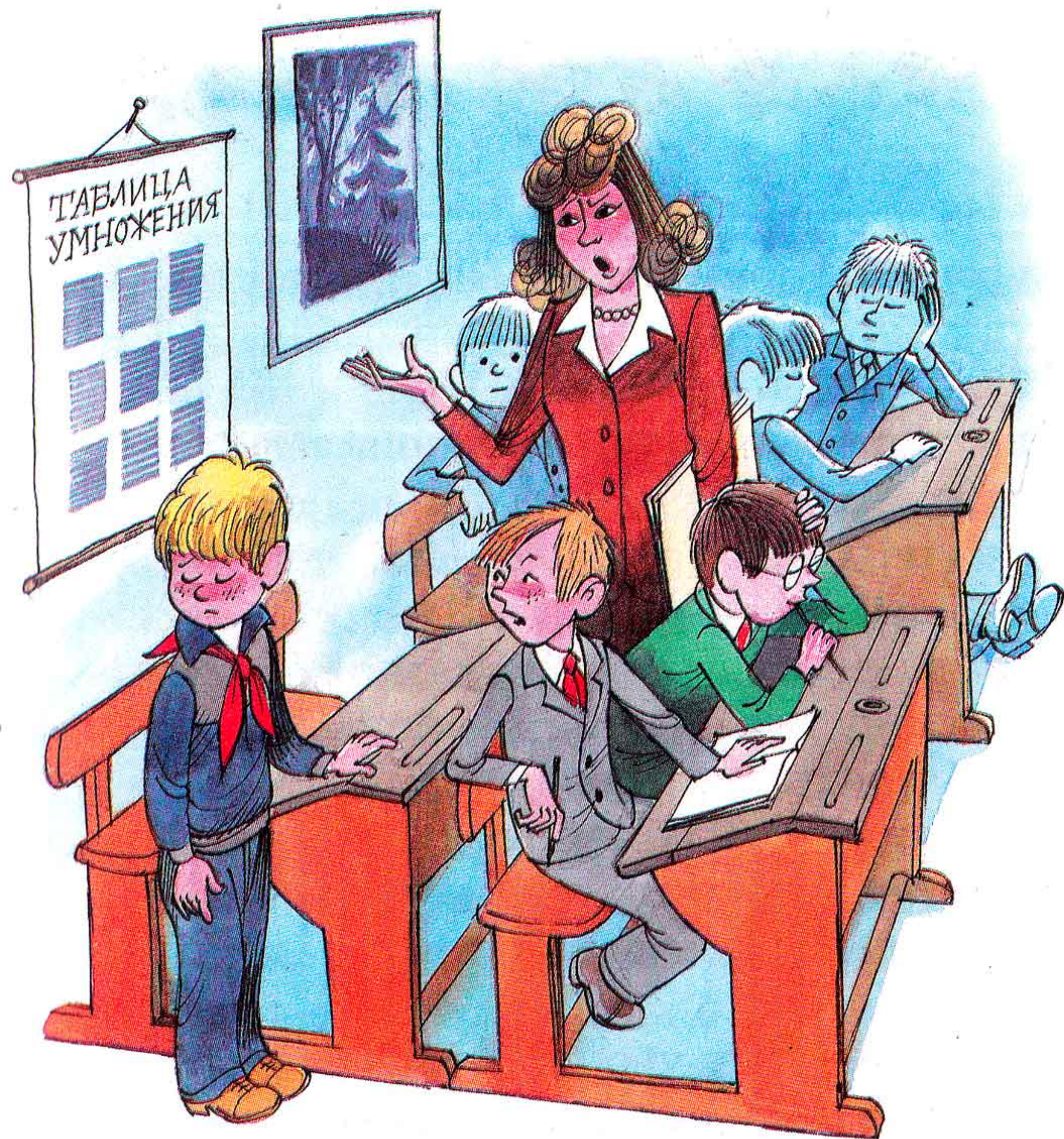
На другому уроці Ольга Миколаївна сказала, що спочатку будемо повторювати те, що вивчали в минулому році, і вона буде перевіряти, хто що забув за літо. Вона відразу ж почала перевірку й виявилось, що я навіть забув таблицю множення. Тобто, не всю, звичайно, а лише з кінця. До сім на сім — сорок дев'ять, я добре пам'ятав, а далі збивався.

— Ох, Малєєв, Малєєв! — мовила Ольга Миколаївна.

— Ось і виявилось, що ти за літо навіть у руки книжку не брав!

Це моє прізвище Малєєв. Ольга Миколаївна, коли сердиться, завжди мене на прізвище називає, а коли не сердиться, то називає просто Вітя.

Я помітив, що на початку року вчитися чомусь завжди важче. Уроки здаються довгими, ніби їх хтось навмисно розтягує. Якби я був головним начальником над школа-

ми, я б зробив так, щоб уроки починались не відразу, а поволі, щоб школярі помалу відвикали гуляти і потроху при звичаювалися до навчання.

Наприклад, можна було б зробити так,

щоб першого тижня було лише по одному уроку, на другий тиждень — два уроки, на третій — по три, і так далі. Або ще можна було б зробити так, щоб першого тижня були лише легкі уроки, наприклад фізкультура, на другий тиждень до фізкультури можна додати співи, а на третій тиждень можна додати російську мову, і так доти, аж поки дійде до арифметики. Можливо, хтось подумає, що я лінтюх, і взагалі не люблю вчитися, але це не так.

Я дуже люблю вчитися, але мені важко почати роботу відразу: то гуляв, гуляв, а тут раптом стоп, машина, — давай учитися!

На третьому уроці в нас була географія. Я думав, що географія — це якийсь дуже важкий предмет, як арифметика, але виявилось, що вона зовсім легка. Географія — це наука про Землю, на якій ми всі живемо; про те, які на Землі гори та річки, які моря й океани.

Раніше я думав, що Земля наша пласка, як млинець, але Ольга Миколаївна сказа-

ла, що Земля зовсім не пласка, а кругла, як куля. Я й раніше чув про це, та думав, що це, можливо, якісь казки або небилиці. Але тепер уже достеменно відомо, що це не вигадки.

Наука довела, що Земля наша — це велетенська куля, а на цій земній кулі навкруги живуть люди. Виявляється, що Земля притягує до себе всіх людей і звірів, і все, що на ній перебуває. Тому люди, які живуть внизу, нікуди не падають. І ось що цікаво: ті люди, котрі живуть внизу, ходять ногами вгору, тобто, вниз головою, лише вони самі цього не помічають і вважають, що ходять правильно. Якщо вони схилять голову донизу і подивляться собі під ноги, то побачать землю, на якій стоять, а якщо зведуть голову вгору, то побачать над собою небо. Ось тому їм і здається, що вони ходять правильно.

На географії ми трішки розвеселилися, а на останньому уроці сталася цікава подія. Вже пролунав дзвінок, і в клас прийшла Ольга Миколаївна, як раптом відчинилися

двері, і на порозі з'явився зовсім незнайомий учень. Він постояв нерішуче побіля дверей, потім вклонився Ользі Миколаївні й сказав:

— Доброго дня!

— Доброго дня, — відповіла Ольга Миколаївна. — Що ти хочеш сказати?

— Нічого.

— Чого ж ти прийшов, якщо нічого не хочеш сказати?

— Просто так.

— Щось я не розумію тебе!

— Я вчитися прийшов. Тут же четвертий клас?

— Тут.

— Ось мені і треба в четвертий.

— Ти що, новачок, мабуть?

— Новачок.

Ольга Миколаївна глянула в журнал.

— Твоє прізвище Шишкін?

— Шишкін, а звати — Костик.

— Чому ж ти, Костику Шишкін, так пізно прибув? Хіба ти не знаєш, що до школи треба зранку приходити?

— Я й прийшов зранку. Я тільки на перший урок запізнився.

— На перший урок? А тепер уже четвертий. Де ж ти пропадав три уроки?

— Я був там... у п'ятому класі.

— Чому ж ти в п'ятий клас потрапив?

— Я прийшов до школи, чую — дзвінок, діти гуртом біжать до класу... Ну і я за ними, ось і потрапив у п'ятий клас. На перерві хлопці запитують: «Ти новачок?» Я кажу: «Новачок».

Вони нічого не сказали, і я лишень на наступному уроці зрозумів, що не в свій клас потрапив. Ось так.

— Ну, сідай на місце і не потрапляй більше в чужий клас, — сказала Ольга Миколаївна.

Шишкін підійшов до моєї парти й сів поряд зі мною, тому що я сидів сам і місце було вільне.

Увесь урок діти оглядалися на нього й тихцем підсміювалися. Та Шишкін не звертав на це уваги й робив вигляд, ніби з ним нічого смішного не сталося. Нижня губа в

нього трішки випиналася вперед, а ніс ніби сам по собі задирався вгору. Від цього в нього був якийсь зневажливий вигляд, ніби він чимось пишався.

Після уроків школярі оточили його з усіх боків.

— Як же ти потрапив у п'ятий клас? Невже вчителька не перевіряла учнів? — запитав Славко Ведерніков.

— Може, й перевіряла на першому уроці, але ж я прийшов на другий урок.

— Чому ж вона не помітила, що на другому уроці з'явився новий учень?

— А на другому уроці вже інший учитель був, — відповів Шишкін. — Там же не так, як у четвертому класі. Там на кожному уроці інший учитель, і доки вчителі не знають своїх учнів, виходить плутанина.

— Це лише з тобою сталася плутанина, а взагалі ніякої плутанини не буває, — сказав Гліб Скамейкін. — Кожен повинен знати, в який клас йому треба.

— А якщо я новачок? — каже Шишкін.

— Новачок, так не треба запізнюватись. І потім, хіба в тебе язика нема. Міг би спитати.

— Коли ж запитувати? Бачу — діти біжать, ну і я за ними.

— Ти так і в десятий клас міг потрапити.

— Ні, в десятий я не потрапив би. Це я відразу б здогадався: там учні дорослі, — усміхнувся Шишкін.

Я взяв свої книжки й пішов додому. В коридорі мене зустріла Ольга Миколаївна.

— Ну, Вітю, як ти думаєш вчитися в цьому році? — запитала вона. — Пора тобі,

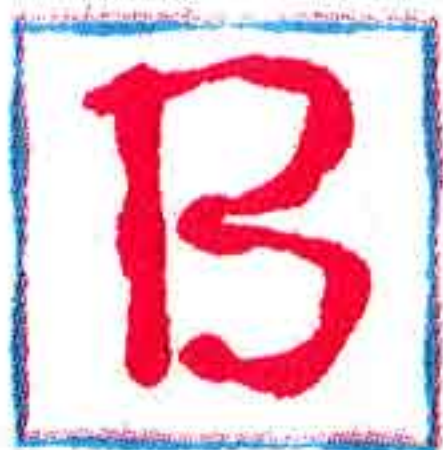

друзе, братися за розум, як слід. Тобі треба взятися за арифметику: вона в тебе з минулого року шкутильгає. А табличку множення сором не знати. Її ж ще в другому класі вчать.

— Я її знаю, Ольго Миколаївно! Лише в кінці трішки забув.

— Табличку всю від початку до кінця слід добре знати. Без цього не можна в четвертому класі навчатися. На завтра маєш вивчити, дивись, я перевірю.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

сі дівчатка вважають, що вони дуже розумні. Не знаю, чому в них таке уявлення!

Моя молодша сестричка Ліка перейшла до третього класу й тепер думає, що мене можна не слухатись, ніби я їй зовсім не старший брат і в мене нема ніякого авторитету. Скільки разів я казав їй, щоб вона не сідала за уроки відразу, як тільки прийде зі школи. Це ж дуже шкідливо! Доки вчишся в школі, голова стомлюється і їй треба спочатку відпочити годину-дві, а потім уже можна братися за уроки. Але Ліці хоч кажи, хоч ні, вона нічого слухати не бажає.

Ось і тепер: я прийшов додому, а вона теж повернулася зі школи, розіклала на столі свої книжки й робить уроки.

Я кажу:

— Що ж ти, голубонько, робиш? Хіба ти не знаєш, що після школи треба голові дати відпочинок?

— Це, — каже, — я знаю. Але мені так зручніше. Я зроблю уроки відразу, а потім вільна — хочу, гуляю, хочу — що хочу те й роблю.

— Ну, — кажу, — яка ти недотепа! Хіба тобі торік не втовкмачували? Що я можу

вдіяти, якщо ти свого старшого брата не хочеш слухатися? Ось виросте з тебе тупиця, тоді визнаєш!

— А що я можу зробити? — мовила вона. — Я ні на хвилинку не можу посидіти спокійно, доки всі уроки не зроблю.

— Ніби потім не можна зробити? — відповів я. — Витримку треба мати.

— Ні, краще я спочатку все зроблю і буду спокійна. Уроки в нас легкі. Не те, що у вас, у четвертому класі.

— Так, — кажу, — у нас не те, що у вас. Ось перейдеш до четвертого класу, тоді знатимеш, де раки зимують.

— А що сьогодні тобі задали? — запитала сестра.

— Це не твоє діло, — відповів я. — Ти однак нічого не втямиш, тож і розповідати не варто.

Не міг же я їй сказати, що мені задано повторити таблицю множення! Її ж у другому класі вчать.

Я вирішив з самого початку взятися за навчання як слід і відразу ж засів повторювати табличку множення. Звичайно, я по-

вторював її про себе, щоб Ліка не чула, та вона хутко скінчила свої уроки й побігла гратися з подружками. Тоді я почав вчити табличку як слід, уголос, і вивчив її так, що мене, хоч розбуди вночі й запитай, скільки буде сім на сім або вісім на дев'ять, я, не думаючи, відповім.

Другого дня Ольга Миколаївна викликала мене й перевірила, як я вивчив табличку множення.

— Ось бачиш, — мовила вона, — коли ти хочеш, то можеш вчитися, як слід! Я ж знаю, що у тебе здібності є.

Усе було б добре, коли б Ольга Миколаївна спитала мене лише табличку, але їй ще захотілося, щоб я задачку на дошці розв'язав. Цим, звісна річ, вона все й зіпсувала.

Я пішов до дошки. Ольга Миколаївна продиктувала задачу про якихось теслів, які будували дім.

Я записав умову задачі на дошці крейдою й почав думати.

Задача трапилась така важка, що я її все одно не розв'язав би. Я лишень навмисно наморщив лоба, щоб Ольга Миколаївна

бачила, ніби я думаю, а сам почав нишком кидати погляд на друзів, щоб вони підказали.

Та підказувати тому, хто стоїть біля дошки, дуже важко, й усі учні мовчали.

— Ну, як ти будеш розв'язувати задачу? — запитала Ольга Миколаївна. — Яке буде перше питання?

Я ще дужче наморщив лоба і, повернувшись обличчям до школярів, став підморгувати одним оком. Друзі зрозуміли, що мені дуже тяжко, і почали підказувати.

— Тихіше, діти, не підказуйте! Я сама допоможу йому, якщо треба, — мовила Ольга Миколаївна.

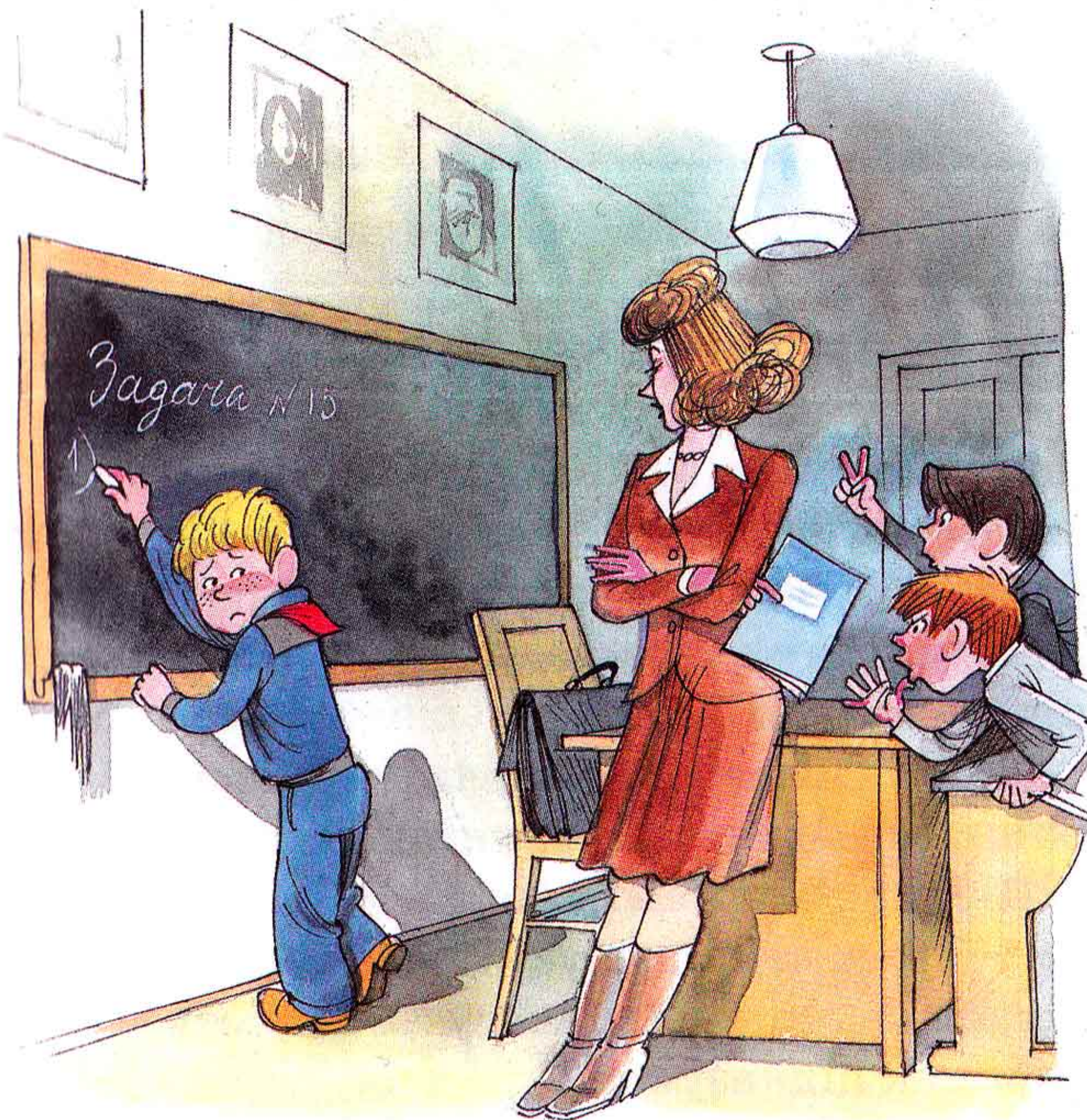
Вона почала пояснювати мені задачку й сказала, як виконати перше питання.

Я хоча й нічого не зрозумів, але все-таки розв'язав на дошці перше питання.

— Правильно, — сказала Ольга Миколаївна. — Тепер яке буде друге питання?

Я знову замислився і заморгав очима до друзів. Учні знову почали підказувати.

— Тихіше! Мені ж усе чути, а ви тільки

йому заважаєте! — мовила Ольга Миколаївна і почала пояснювати мені друге питання.

Таким чином поступово, з допомогою Ольги Миколаївни, і за підказкою учнів, я розв'язав нарешті задачу.

— Тепер ти зрозумів, як треба розв'язувати такі задачі? — запитала Ольга Миколаївна.

— Зрозумів, — відповів я.

Правду кажучи, я, звичайно, зовсім нічого не зрозумів, але мені соромно було зізнатися, що я такий телепень. До того ж я боявся, що Ольга Миколаївна поставить мені погану оцінку, якщо я скажу, що нічого не зрозумів.

Я сів на місце, записав задачку в зошит і вирішив іще вдома подумати над нею, як слід.

Після уроку кажу учням:

— Що ж ви підказуєте так, що Ольга Миколаївна все чує? Репетуєте на весь клас! Хіба так підказують?

— Як же тут підкажеш, якщо ти біля дошки стоїш! — каже Василько Єрохін. — От якби тебе з місця викликали...

— З місця, з місця! Тихенько треба.

— Я й підказував тобі спочатку тихенько, а ти стоїш і нічого не чуєш.

— Так ти, напевно, собі під ніс шепотів, — кажу я.

— Ну, ось! Тобі й голосно не так, і тихо не так! Не добереш, як тобі треба!

— Зовсім ніяк не треба, — сказав Іванко Пахомов. — Самому треба думати, а не слухати підказування.

— Навіщо ж мені голову напружувати, якщо я все одно нічого в цих задачках не тямлю? — кажу я.

— Тому й не тямиш, що не хочеш напружуватись, — сказав Гліб Скамейкін. — Сподіваєшся на підказування, а сам не вчишся. Я особисто нікому більше підказувати не буду. Треба, щоб у класі порядок був, а від цього одна біда.

— Знайдуться й без тебе, підкажуть, — кажу я.

— А я все одно буду боротися з підказуванням, — каже Гліб.

— Ну, ну. Не дуже-то задавайся! — відповів я.

— При чому тут — «не задавайся»? Я ж староста класу! Я буду намагатися, щоб підказування не було.

— Нічого, — кажу, — пишатися, якщо

тебе старостою вибрали! Сьогодні ти староста, а завтра я буду старостою.

— Ну, ось так. Якщо тебе виберуть, але поки що не вибрали.

Тут й інші учні почали втручатися і стали сперечатися, чи треба підказувати, чи ні. Ми так ні про що й не домовилися. Прибіг Дмитрик Балакирев. Він дізнався, що влітку на пустирі за школою старшокласники влаштували футбольне поле. Ми вирішили прийти після обіду й пограти в футбол.

Після обіду ми зібралися на футбольному полі, розділилися на дві команди, щоб грати за всіма правилами, але тут у нашій команді зчинилася суперечка, кому бути воротарем.

Ніхто не хотів стояти в воротах. Кожному хотілося бігати по всьому полю й забивати голи. Всі казали, щоб воротарем був я, але мені хотілося бути центром нападу або хоча б напівзахисником. На моє щастя, Шишкін погодився стати воротарем. Він скинув із себе куртку, став на воротах, і гра почалася.

Спочатку перевага була на боці супротивників. Вони весь час атакували наші ворота. Вся наша команда змішалася в купу. Ми без тями гасали по полю й тільки заважали одне одному. На наше щастя, Шишкін виявився чудовим воротарем. Він стрибав, як кішка або якась пантера, і не пропустив у наші ворота жодного м'яча. Нарешті нам вдалося заволодіти м'ячем, і ми погнали його до воріт супротивників. Хтось із наших пробив по воротах, і рахунок став 1:0 на нашу користь. Ми зраділи й з новими силами почали тиснути на ворожі ворота.

Швидко нам пощастило забити ще один гол, і рахунок став 2:0 на нашу користь. Тут гра чомусь знову перейшла на нашу половину поля.

Нас знову почали тиснути, і ми ніяк не могли відігнати м'яча від наших воріт. Тоді Шишкін схопив м'яча руками і помчав із ним прямо до воріт супротивника. Там він поклав м'яча на землю й уже хотів був забити гол, але тут Ігор Грачов хвацько відібрав у нього м'яча, передав його Славко-

ві Ведернікову, Славко Ведерніков — Іванкові Пахомову, і не встигли ми й оглянутися, як м'яч уже був у наших воротах. Рахунок став 2:1.

Шишкін стрімголов мчав на своє місце, але, доки він біг, нам знову забили гол, і рахунок став 2:2. Ми почали лаяти Шишкіна за те, що він залишив свої ворота, а він виправдовувався і казав, що тепер буде грати за всіма правилами. Але з цих обіцянок нічого не вийшло.

Він увесь час вибігав із воріт, і саме тоді нам забивали голи. Гра тривала до пізнього вечора. Ми забили шістнадцять голів, а нам забили двадцять один. Нам хотілося ще пограти, та настала така темрява, що м'яча не було видно, тому довелося розійтися по домівках.

Дорогою всі тільки й говорили про те, що ми програли через Шишкіна, бо він весь час вибігав із воріт.

— Ти, Шишкін, чудовий воротар, — мовив Юрко Касаткін, — якби ти справно стояв на воротах, наша команда була б непере-
можною.

— Не можу я стояти спокійно, — відповів Шишкін. — Я люблю грати в баскетбол, тому що там можна кожному бігати по всьому полю і ніякого воротаря не потрібно, до того ж усі можуть хапати м'яча руками. Ось давайте організуємо баскетбольну команду.

Шишкін почав розповідати про те, як треба грати в баскетбол і за його словами, ця гра була не гірша від футболу.

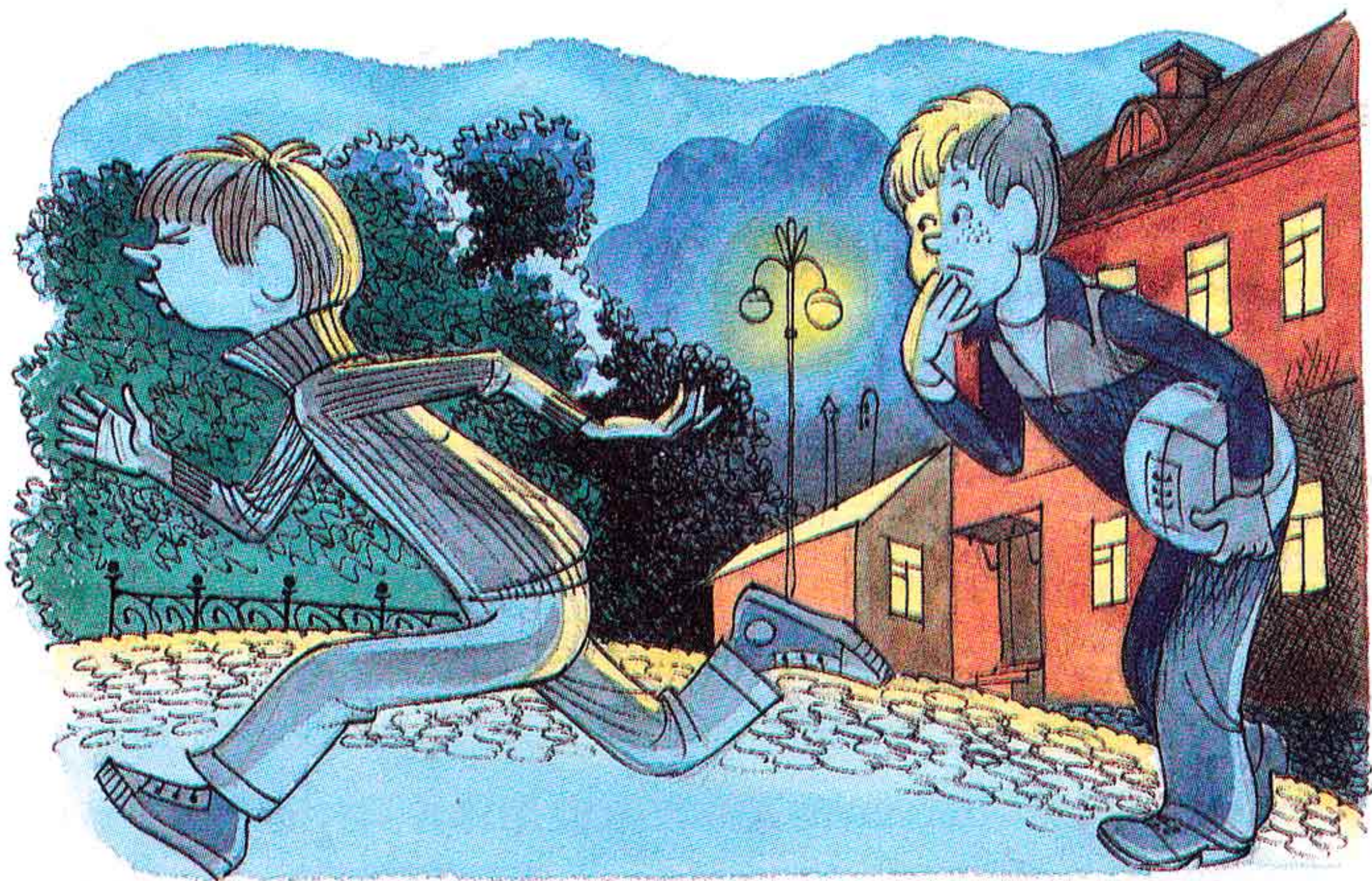
— Треба поговорити з нашим викладачем фізкультури, — сказав Юрко. — Можливо, він допоможе нам облаштувати майданчик для баскетболу.

Коли ми підійшли до скверу, де треба було повертати на нашу вулицю, Шишкін раптом зупинився й вигукнув:

— Леле! Я ж свою куртку на стадіоні забув!

Він оглянувся й помчав назад. Дивний хлопчина! Завше з ним трапляються якісь непорозуміння. Бувають же такі люди на світі!

Додому я повернувся десь біля дев'ятої години. Мама почала мене сварити за те,

що я затримався так пізно. Та я сказав, що ще не пізно, бо вже осінь, а осінню завжди темніє раніше, ніж улітку, і якби це було влітку, то нікому б не здалося, що вже пізно, тому що влітку дні довші, й у цей час було б ще світло, і всім здалося б, що ще рано.

Мама сказала, що в мене завше якісь відмовки, і веліла робити уроки. Я, звичайно, засів за уроки. Тобто, я сів за уроки не відразу, бо дуже стомився на футболі і мені хотілося трішки відпочити.

— Чому ти не робиш уроків? — запитала Ліка. — Голова ж твоя, певно, давно відпочила.

— Я сам знаю, скільки треба моїй голові відпочивати! — відповів я.

Тепер я вже не міг відразу ж сісти за уроки, щоб Ліка не вважала, нібито це вона змусила мене братися за книжку. Тому я вирішив ще трохи відпочити і почав розповідати про Шишкіна, який він недотепа і як він забув на стадіоні свою куртку. Невдовзі повернувся з роботи тато й почав розповідати про те, що їхній завод одержав замовлення на виготовлення нових машин для Куйбишевського гідровузла, і я знову не зміг робити уроків, бо мені було цікаво послухати.

Мій тато працює на сталеливарному заводі модельником. Він робить моделі. Що таке модель, напевно, ніхто не знає, а от я знаю.

Щоб відлити якусь деталь до машини зі сталі, треба зробити спочатку таку саму деталь із дерева, й ось така дерев'яна деталь називається моделлю. Для чого потрібна модель?

А ось для чого: модель беруть, ставлять в

опоку, тобто в таку ніби залізну скриньку, тільки без дна, потім насипають в опоку землі, і коли модель виймуть, у землі утворюється заглиблення за формою моделі. В це заглиблення заливають розплавлений метал, і коли метал застигне, то утвориться деталь, точно така сама за формою, як і модель.

Коли на завод надходить замовлення на нові деталі, інженери роблять креслення, а модельники створюють за цими кресленнями моделі.

Звичайно, модельник повинен бути вмілим, бо він за простим кресленням має зрозуміти, яку модель треба робити, а якщо він зробить модель недбало, то за нею важко буде відливати деталі. Мій тато дуже хороший модельник.

Він навіть придумав електричний лобзик, щоб випилювати з дерева різні дрібні частинки. А тепер він створює шліфувальний прилад для шліфування дерев'яних моделей.

Раніше шліфували моделі вручну, а коли тато зробить такий прилад, усі модельники

шліфуватимуть моделі цим приладом. Коли тато повертається з роботи, він завжди спочатку відпочиває трохи, а потім сідає за креслення для свого приладу або читає книжки, щоб дізнатися, що треба зробити, бо це не така проста річ — самому придумувати шліфувальний прилад.

Тато повечеряв і засів за свої креслення, а я теж сів робити уроки.

Спочатку я вивчив географію, бо вона дуже легка. Після географії я взявся за російську мову.

З російської мови треба було виписати вправу і підкреслити в словах корінь, префікс і закінчення. Корінь — однією рисою, префікс — двома, а закінчення — трьома. Потім я вивчив англійську мову і взявся за арифметику.

Додому була задана така гідокапосна задача, що я ніяк не міг зметикувати, як її розв'язати.

Я сидів цілу годину, але у мене нічого не виходило. До того ж мені дуже захотілося спати. В очах щипало, ніби мені хтось у них піску насипав.

— Доки ти сидітимеш? — запитала мама, — пора лягати спати. В тебе вже очі злипаються, а ти все сидиш!

— Що ж я, з невиконаною задачкою завтра в школу прийду? — мовив я.

— Вдень треба вчитися, — відповіла мати. — Нічого привчатися ночами сидіти! Від такої роботи ніякої користі не буде. Ти все одно вже нічого не тямиш.

— Ось нехай і сидить, — сказав тато. — Буде знати іншим разом, як уроки на ніч відкладати.

От я й сидів та перечитував задачку доти, поки літери в задачникові почали кивати та кланятися, ховаючись одна за одну, ніби гралися в піжмурки. Я протер очі, знову став перечитувати задачку, але літери не заспокоїлись, а навіть чомусь почали підстрибувати, ніби затіяли гру в довгої лози.

— Ну, що там у тебе не виходить? — запитала мама.

— Та ось, — кажу, — задачка попалась якась капосна.

— Капосних задач не буває. Це учні бувають капосні.

Мама прочитала задачку й почала пояснювати, але я чомусь не міг нічого зрозуміти.

— Невже вам у школі не пояснили, як виконувати такі задачі? — запитав тато.

— Ні, — кажу, — не пояснили.

— Дивно! Коли я вчився, нам учителька завжди пояснювала в класі, а потім задавала додому.

— Так то, — кажу, — коли ти вчився, а нам Ольга Миколаївна нічого не пояснює. Все тільки питає і питає.

— Не розумію, як це вас вчать!

— Ось так, — кажу, — і вчать.

— А що вам розповідала Ольга Миколаївна в класі?

— Нічого не розповідала. Ми розв'язували на дошці задачу.

— Ану покажи, яку задачу.

Я показав задачку, яку переписав у зошит.

— Ну ось, а ти тут ще на вчительку наговорював! — вигукнув тато. — Це ж така сама задача, як додому задана! Отже, вчи-

телька пояснювала, як розв'язувати такі задачі.

— Де ж, — кажу, — така сама? Там про теслів, які будували дім, а тут про якихось бляхарів, котрі робили відра.

— Ех ти! — каже тато. — У тій задачці треба було взнати, за скільки днів двадцять п'ять теслів збудують вісім будинків, а в цій треба взнати, за скільки шість бляхарів зроблять тридцять шість відер. Обидві задачки розв'язуються однаково.

Тато почав пояснювати, як треба виконати задачку, але в мене вже все у голові переплуталось, і я зовсім нічого не тямив.

— Який ти недотепа! — розсердився тато. — Ну, хіба можна бути таким нетямущим!

Мій тато зовсім не вміє пояснювати задачі.

Мама каже, що в нього нема ніяких педагогічних здібностей, тобто він не годиться в учителі.

Спершу він пояснює спокійно, а потім починає нервувати, а як тільки він нервує,

я геть перестаю розуміти й сиджу на стільцеві, як дерев'яне поліно.

— Ну, що ж тут незрозумілого? — каже тато. — Здається, все зрозуміло.

Якщо тато бачить, що словами ніяк не може пояснити, він бере аркуш паперу й починає писати.

— Ось, — сказав він. — Це ж все просто. Дивись, яке буде перше питання.

Він записав питання на папері й зробив розв'язок.

— Це тобі зрозуміло?

Правду кажучи, мені зовсім нічого не було зрозуміло, але мені до смерті вже хотілося спати й тому я сказав:

— Зрозуміло.

— Ну, ось, нарешті! — зрадів тато. — Думати треба, як слід, тоді все буде зрозуміло.

Він розв'язав на папері друге питання.

— Зрозуміло?

— Зрозуміло, — кажу я.

— Та кажи, якщо незрозуміло, я ще поясню.

— Ні, зрозуміло, зрозуміло.

Нарешті він виконав останнє питання. Я переписав задачку начисто в зошит і сховав у портфель.

— Скінчив діло — гуляй сміло, — сказала Ліка.

— Гаразд, я з тобою завтра побалакаю! — буркнув я і пішов спати.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

З а літо нашу школу відремонтували. Стіни в класах заново побілили, і були вони такі чистенькі, свіжі, без жодної цяточки, просто любо глянути. Все було, як новеньке. Приємно все-таки вчитись у такому класі! І світліший здається, і просторіший, і навіть, як би це мовити, на душі веселіше.

І ось наступного дня, коли я завітав до школи, то побачив у класі на стіні поряд із дошкою намальованого вуглинкою морячка.

Він був у смугастому тільникові, штани кльош маяли на вітрі, на голові — безкозирка, в роті — люлька, і дим із неї кільцями здіймався вгору, як із корабельної труби. У морячка був такий хвацький вигляд, що на нього не можна було без сміху дивитися.

— Це Ігор Грачов намалював, — повідомив мені Василько Єрохін. — Тільки, цур, не виказувати!

— Навіщо ж мені виказувати? — кажу я.

Учні сиділи за партами, милувались морячком, підсміювалися і відпускали всілякі жартики:

— Морячок із нами буде вчитися! Чудово!

Перед самим дзвінком примчав у клас Шишкін.

— Бачив морячка? — кажу я і показую на стіну.

Він глянув на нього.

— Це Ігор Грачов намалював, — сказав я. — Тільки не виказувати.

— Ну, гаразд, сам знаю! Ти з російської вправу зробив?

— Звичайно, зробив, — відповів я. — Що ж я, з незробленими уроками буду в клас приходити?

— А я, розумієш, не зробив. Не встиг, розумієш. Дай списати.

— Як же ти будеш списувати? — кажу. — Скоро урок почнеться.

— Нічого. Я під час уроку спишу.

Я дав йому зошита з російської мови, і він почав списувати.

— Послухай, — каже. — А навіщо ти в слові «світлячок» префікс однією рисочкою підкреслив? Корінь однією рискою треба підкреслювати.

— Багато ти розумієш! — кажу я. — Це і є корінь!

— Що ти! «Світ» — корінь? Хіба корінь буває попереду слова? Де тоді, по-твоєму, префікс?

— А префікса в цьому слові нема.

— Хіба так буває, щоб префікса не було?

— Звичайно, буває.

— А я вчора ламав голову: префікс є, корінь є, а закінчення не виходить.

— Ех ти! — кажу я. — Ми ж це ще в третьому класі вчили.

— Та я вже не пам'ятаю. Отже, у тебе тут усе правильно? Я так і перепишу.

Я хотів пояснити йому, що таке корінь, префікс і закінчення, та тут задзвонив дзвоник і до класу увійшла Ольга Миколаївна.

Вона відразу ж побачила на стіні морячка, і обличчя в неї стало суворе.

— Це що за витівки? — запитала вона й обвела весь клас поглядом. — Хто це намалював на стіні?

Весь клас мовчав.

— Той, хто зіпсував стіну, повинен встати й зізнатися, — сказала Ольга Миколаївна.

Всі сиділи мовчки. Ніхто не вставав і не зізнавався.

Брови у Ольги Миколаївни спохмурніли.

— Хіба ви не знаєте, що клас треба в чистоті тримати? Що буде, якщо кожен стане малювати на стінах? Самим же неприємно в бруді сидіти. Чи, можливо, вам приємно?

— Ні, ні! — почулось кілька несміливих голосів.

— Хто ж це вчинив?

Усі мовчали.

— Глібе Скамейкін, ти староста класу і повинен знати, хто це зробив.

— Я не знаю, Ольго Миколаївно. Коли я прийшов, морячок уже був на стіні.

— Дивно! — сказала Ольга Миколаївна.

— Хтось же намалював його. Вчора стіна була чиста, я останньою виходила з класу. Хто сьогодні прийшов у клас перший?

Ніхто із учнів не зізнавався.

Кожен говорив, що він прийшов, коли в класі вже було багато дітей.

Доки велась розмова про це, Шишкін старанно переписував вправу у свій зошит. Закінчив він тим, що посадив у моєму зошиті кляксу й віддав зошит мені.

— Що ж це таке? — кажу я. — Брав зошит без клякси, а віддаєш із кляксою!

— Я ж не навмисно посадив кляксу.

— Яке мені діло, навмисно чи не навмисно! Навіщо мені в зошиті клякса?

— Як же я віддам тобі зошит без клякси, коли вже є клякса? Іншим разом буде без клякси.

— Коли, — кажу, — іншим разом?

— Іншим разом, коли буду списувати.

— Так ти що, — кажу, — кожного разу в мене будеш списувати?

— Чому, кожного разу? Іноді тільки.

На цьому розмова припинилася, бо саме в цей час Ольга Миколаївна викликала

Шишкіна до дошки і звеліла розв'язувати задачу про малярів, які фарбували в школі стіни, і треба було дізнатися, скільки школа використала грошей на фарбування всіх класів і коридорів.

— Ну, — думаю, — пропав бідний Шишкін! На дошці задачку розв'язувати — це тобі не з чужого зошита списувати!

На мій подив, Шишкін дуже добре вправся з задачкою.

Щоправда, розв'язував він її довго, до кінця уроку, тому що задача була довга й досить складна.

Ми всі, звичайно, здогадалися, що Ольга Миколаївна навмисно задала нам таку задачку, і відчували, що на цьому справа не закінчиться.

На останньому уроці до нас у клас завітав директор школи Ігор Олександрович.

З вигляду Ігор Олександрович зовсім не сердитий. Обличчя в нього завжди спокійне, голос тихий і навіть якийсь добрий, та я особисто завше побоююсь Ігоря Олександровича, тому що він дуже великий.

Зростом такий, як мій тато, тільки ще вищий, піджак у нього широкий, просторий, застебнутий на три ґудзики, а на носі окуляри.

Я думав, що Ігор Олександрович кричатиме на нас, але він спокійно розповів нам, скільки держава витрачає коштів на навчання кожного учня і як важливо добре вчитися й берегти шкільне майно, і саму школу. Він сказав, що той, хто псує шкільне майно і стіни, завдає шкоди народу, бо кошти на школи дає народ.

Під кінець Ігор Олександрович сказав:

— Той, хто намалював на стіні, напевно, не хотів завдати шкоди школі. Якщо він щиросердно зізнається, то доведе, що він людина чесна і вчинив це, не подумавши.

На мене дуже подіяло все те, що сказав Ігор Олександрович, і я подумав, що Ігор Грачов відразу ж встане й зізнається, що це зробив він.

Але Ігореві, мабуть, зовсім не хотілося доводити, що він чесна людина, і він мовч-

ки сидів за своєю партою. Тоді Ігор Олександрович сказав, що тому, хто розмалював стіну, напевно, соромно зізнатися зараз, то нехай він подумає про свій вчинок, а потім набереться мужності й прийде до нього в кабінет.

Після уроків голова ради нашого загону Толя Діжкін підійшов до Грачова й сказав:

— Ех ти! Хто тебе просив стіну псувати? Бачиш, що вийшло!

Ігор розвів руками.

— Хіба я що? Я хіба хотів?

— Навіщо ж малював?

— Сам не знаю. Взяв і намалював, не подумавши.

— «Не подумавши!» Через тебе ганьба на весь клас!

— Чому на весь клас?

— Тому, що на кожного можуть подумати.

— А може, це хтось з іншого класу до нас забіг і намалював.

— Дивись, щоб цього більше не було, — сказав Толя.

— Добре, хлопці, я більше не буду. Я ж

так тільки — хотів спробувати, — виправдовувався Ігор.

Він узяв ганчірку й почав стирати морячка зі стіни, але від цього стало ще гірше. Морячка все-таки було видно, а довкола нього утворилася велика брудна пляма.

Тоді діти забрали в Ігоря ганчірку й не дозволили йому більше розмазувати бруд по стіні.

Після школи ми знову пішли грати в футбол, і грали знову до сутінок, а коли пішли додому, Шишкін затягнув мене до себе. Виявилося, що він живе на тій самій вулиці, що й я, в невеликому дерев'яному двоповерховому будиночку, зовсім неподалік від нас.

На нашій вулиці всі будинки великі, чотириповерхові та п'ятиповерхові, як наш.

Я давно вже думав: що це за люди, які мешкають у такому маленькому дерев'яному будиночку?

А ось тепер, виявляється, тут живе Шишкін.

Мені не хотілося йти до нього, бо вже було пізно, але він сказав:

— Розумієш, мене вдома сваритимуть за те, що я так довго грав, а якщо ти прийдеш, мене не так сваритимуть.

— Мене теж будуть сварити, — кажу я.

— Нічого. Якщо хочеш, спочатку зайдемо до мене, а потім разом зайдемо до тебе, ось і тебе не будуть сварити і мене також.

— Ну, добре, — згодився я.

Ми ввійшли в під'їзд, зійшли скрипучими дерев'яними сходами зі щербатими поручнями, і Шишкін постукав у двері, оббиті чорною клейонкою, з-під якої в деяких місцях виднілися жмутки рудої повсті.

— Що ж це таке, Костику! Де ти пропадаєш так пізно? — спитала його мати, відчиняючи нам двері.

— Ось познайомся, мамо, це мій шкільний товариш, Малєєв. Ми з ним за однією партою сидимо.

— Ну, заходьте, заходьте, — сказала мати вже не таким строгим голосом.

Ми ввійшли до коридору.

— Боже! Де ж це ви завозилися так? Гляньте на себе!

Я подивився на Шишкіна. Обличчя в нього було червоне, як буряк. На щоках і на лобі були якісь брудні патьоки. Кінчик носа був чорний.

Мабуть, я був не кращий, бо мені попало м'ячем в обличчя. Шишкін штовхнув мене ліктем:

— Підемо вмиємось, а то тобі дістанеться, якщо в такому вигляді додому заявишся.

Ми завітали до кімнати і він познайомив мене зі своєю тіткою.

— Тьотю Зіно, це мій шкільний друг, Вітя Малєєв. Ми в одному класі вчимось.

Тітка Зіна була дуже молода, я навіть було подумав, що це старша сестра Шишкіна. Проте з'ясувалося, що вона зовсім не сестра, а тітка. Вона дивилася на мене з усмішкою.

Напевно, я був дуже кумедний, бо брудний Шишкін штовхнув мене в бік.

Ми пішли до рукомийника й стали вмиватися.

— Ти звірів любиш? — запитав Шишкін, поки я намилював милом обличчя.

— Дивлячись яких, — кажу я. — Якщо таких, як тигри та крокодили, то не люблю. Вони кусаються.

— Та не про таких звірів я запитую. Мишей любиш?

— Мишей, — кажу, — теж не люблю. Вони псують речі, гризуть все, що попадеться.

— Нічого вони не гризуть. Що ти вигадуєш?

— Як — не гризуть! Вони якось в мене навіть книжку на полиці погризли.

— Ти, мабуть, не годував їх?

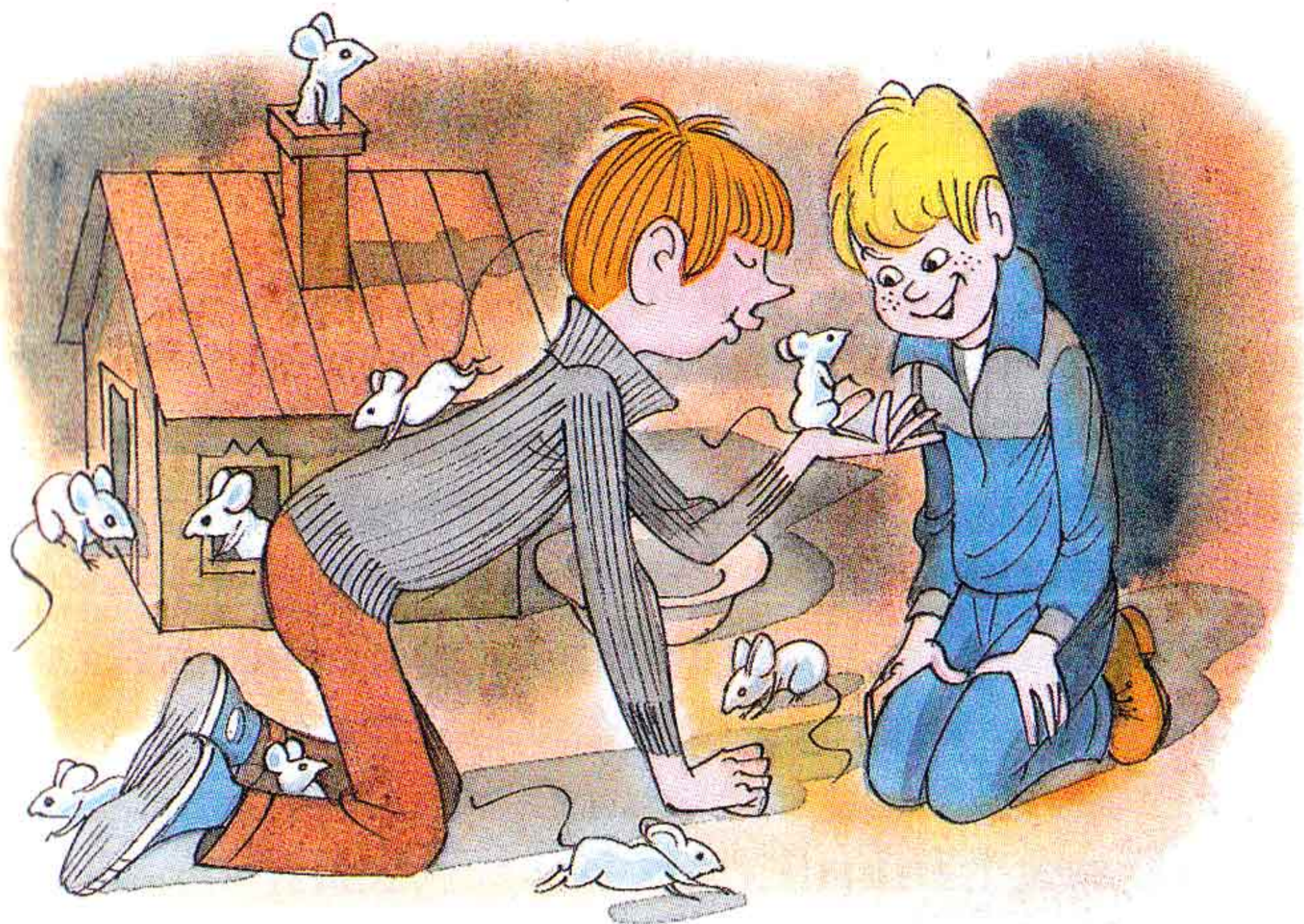
— Та ти що? Буду я мишей годувати!

— А як же! Я кожного дня їх годую. Навіть хатинку їм збудував.

— Ти що, — кажу, — з глузду з'їхав! Хто ж мишам хатинки будує?

— Треба ж їм десь мешкати. Ось пішли побачимо хатинку для мишей.

Ми вмилися й пішли на кухню. Там під столом стояв будиночок, склеєний із порожніх сірникових коробочок, з багатьма віконечками й дверима. Якись маленькі білі звірки весь час вилазили з вікон та дверей,

спритно видряпувались по стінах і знову заповзали назад у будиночок. На даху хатинки був димар, з того димаря визирав такий самий білий звірок.

Я здивувався.

— Що це за звірки? — запитую.

— Миші.

— Та ж миші сірі, а ці якісь білі.

— Це і є білі миші. Ти що, ніколи білих мишей не бачив?

Шишкін упіймав одне мишеня й подав мені потримати.

Мишеня було біле-біле, як молоко. Лише хвостик був довгий і рожевий, ніби облізлий.

Воно спокійно сиділо у мене на долоні й ворушило своїм рожевим носиком, мовби нюхало, чим пахне повітря, а вічка в нього були червоні, ніби коралові намістинки.

— У нас у будинку білі миші не водяться, у нас лише сірі, — сказав я.

— Так вони ж у будинках не водяться, — засміявся Шишкін. — Їх купувати треба. Я купив у зоомагазині чотири штуки, а тепер бачиш, скільки їх тут розвелось. Хочеш, подарую тобі двійко?

— А чим їх годувати?

— Та вони все їдять. Крупу можна, хліб, молоко.

— Ну, добре, — погодився я.

Шишкін відшукав десь картонну коробочку, посадив у неї двох мишок і засунув коробок у кишеню.

— Я їх сам понесу, а то ти, без досвіду, ще роздушиш, — сказав він.

Ми почали одягати куртки, щоб іти до мене.

— Куди це ти знову збираєшся? — запитала Костикова мама.

— Я хутко повернуся, лишень на хвилинку зайду до Вітька, я йому обіцяв.

Ми вийшли на вулицю і через хвилину вже були в мене. Мама побачила, що я не сам прийшов, тому не сварила мене за те, що пізно повернувся.

— Це мій шкільний товариш, Костик, — сказав я їй.

— Ти новачок, Костику? — запитала мама.

— Так. Я тільки в цьому році вступив.

— А до цього де ти вчився?

— У Нальчику. Ми жили там, а потім тітка Зіна закінчила десятирічку і захотіла вступити до театрального училища. Тоді ми переїхали сюди, бо в Нальчику театрального училища нема.

— А де тобі більше подобається — тут чи в Нальчику?

— У Нальчику краще, але й тут добре. А ще ми мешкали в Краснозаводську, там теж було добре.

— Отже, у тебе добрий характер, якщо тобі скрізь добре.

— Ні. У мене поганий характер. Мама

каже, що я слабкохарактерний і нічого не досягну в житті.

— Чому ж мама так каже?

— Тому, що я ніколи вчасно уроків не роблю.

— Отже, ти такий, як наш Вітя. Він теж не любить вчасно робити уроків. Вам треба взятися разом і переробити свій характер.

У цей час прийшла Ліка, і я сказав:

— Знайомся, це моя сестра Ліка.

— Здрастуйте! — сказав Шишкін.

— Здрастуйте! — відповіла Ліка й стала розглядати його, ніби він був не простим хлопчиком, а якась картинка на виставці.

— А у мене сестрички нема, — мовив Шишкін. — І братика у мене нема. Нікого в мене нема, я зовсім самотній.

— А ви б хотіли, щоб у вас була сестра чи брат? — запитала Ліка.

— Хотів би. Я робив би для них іграшки, дарував би їм звірів, турбувався б про них. Мама каже, що я безтурботний. А чому я безтурботний? Тому, що мені нема про кого турбуватися.

— А ви про маму турбуйтеся.

— Як же про неї турбуватися? Вона, як поїде на роботу, так її чекаєш, чекаєш — ввечері прийде, а потім раптом і ввечері поїде.

— І ким же ваша мама працює?

— Моя мама шофер, на автомобілі їздить.

— Ну, ви за себе турбуйтеся. Вашій мамі було б легше.

— Це я знаю, — відповів Шишкін.

— А ви свою куртку знайшли? — запитала Ліка.

— Яку куртку? А, так-так! Знайшов, звичайно, знайшов. Вона так і лежала на стадіоні, де я її залишив.

— Ви так колись застудитесь, — сказала Ліка.

— Ні, що ви!

— Звичайно, застудитесь. Забудете взимку десь шапку чи пальто.

— Ні, пальто я не забуду... А ви мишей любите?

— Мишей... м-м-м, — знітилась Ліка.

— Хочете, подарую вам двійко?

— Ні, що ви!

— Вони дуже хороші, — мовив Шишкін і вийняв із кишені коробок із білими мишками.

— Ой, які гарненькі! — захоплено вигукнула Ліка.

— Що ж ти їй моїх мишей даруєш? — злякався я. — Спочатку подарував мені, а тепер їй!

— Та я лишень показую їй, а подарую інших, у мене ж їх багато, — сказав Шишкін. — Або, якщо хочеш, подарую їй ці, а тобі інших подарую.

— Ні, ні, — мовила Ліка, — нехай ці Вітькові будуть.

— Ну, добре. Я вам завтра інших принесу, а цих ви тільки подивитесь.

Ліка простягнула руки до мишок.

— А вони не кусаються?

— Що ви! Вони ручні.

Коли Шишкін пішов, ми з Лікою взяли коробочку з-під печива, прорізали в ній віконечка та дверцята й посадили туди мишей.

Мишки визирали з віконечок, на них було дуже цікаво дивитися.

За уроки я знову сів пізно.

За своїм звичаєм, я зробив спочатку те, що було найлегше, а після всього почав розв'язувати задачку з арифметики.

Задачка знову попалась важка. Тому я закрив задачник, склав усі книжки в портфель і вирішив на другий день списати задачку в когось із товаришів.

Якби я став розв'язувати задачку сам, то мама б побачила, що я до цього часу не зробив уроків, і почала б сварити мене, що я відкладаю уроки на ніч, тато взявся б пояснювати задачу, а навіщо мені відривати його від роботи! Нехай краще робить свої креслення для шліфувального приладу або обмірковує, як ліпше зробити якусь модель.

Доки я робив уроки, Ліка поклала в мишачу хатинку вати, щоб мишки могли влаштувати собі гніздечко, насипала їм крупів, накришила хліба і поставила маленьку тарілочку з молоком.

Якщо заглянути в віконечко, можна побачити, як мишки сидять у хатинці й смакують крупку.

Іноді якась мишка сідала на задні лапки, а передніми починала умиватися.

От сміхота! Вона так швидко терла лапками свою мордочку, що не можна було без сміху дивитися. Ліка весь час сиділа перед хатинкою, зазирала в віконечко й сміялася.

— Який у тебе хороший товариш, Вітю! — сказала вона, коли я підійшов подивитися.

— Це хто, Костик? — кажу я.

— Так.

— Чим же він такий хороший?

— Ввічливий. Так приязно розмовляє. Навіть зі мною поговорив.

— Чому б йому й не поговорити з тобою?

— Ну, я ж дівчинка.

— Що ж, якщо дівчинка, то й розмовляти з тобою не можна?

— А інші хлопці не розмовляють. Пишаються, напевно. Ти з ним дружи.

Я хотів їй сказати, що Шишкін не такий уже й хороший, що уроки списує і мені в зошиті навіть поставив кляксу.

Але я чомусь сказав:

— Ніби я сам не знаю, що він хороший.
У нас у класі всі хлопці хороші.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

промайнуло днів три чи чотири, а може, й п'ять. Зараз уже не пам'ятаю точно. Й ось якось на уроці наш редактор Сергійко Букатин сказав:

— Ольго Миколаївно, у нас у редколегії ніхто не вміє добре малювати. Торік завжди малював Федько Рибкін, а тепер нікому, і стінгазета виходить нецікава. Треба нам вибрати художника.

— Художником треба вибирати того, хто вміє добре малювати, — сказала Ольга Миколаївна. — Давайте зробимо так: нехай кожен принесе завтра свої малюнки.

Ось ми й виберемо того, хто краще малює.

— А в кого нема малюнків? — запитали діти.

— Ну, намалюйте сьогодні, приготуйте хоча б по малюнкові. Це ж не важко.

— Звичайно, — згодились ми всі.

Другого дня всі принесли малюнки. Хто приніс старі, хто намалював нові. У декого були цілі стоси малюнків, а Грачов приніс цілий альбом.

Я теж приніс кілька картинок. І ось ми розіклали всі свої малюнки на партах, а Ольга Миколаївна підходила до всіх і розглядала малюнки.

Нарешті вона підійшла до Ігоря Грачова й почала дивитися його альбом. У нього там були намальовані різні моря, кораблі, пароплави, підводні човни, дредноути.

— Ігор Грачов краще від усіх малює, — сказала вона. — Ось ти і будеш художником.

Ігор усміхався від радощів.

Ольга Миколаївна перегорнула сторінку й побачила, що там у нього намальований

морячок у тільникові, з люлькою в зубах. Саме такий, як був на стіні біля дошки.

Ольга Миколаївна спохмурніла й уважно поглянула на Ігоря. Він захвилювався, почервонів і сказав:

— Це я намалював морячка на стіні.

— Ну, ось, а коли запитували, отак ти не зізнавався! Погано, Ігоре, нечесно! Навіщо ти це зробив?

— Сам не знаю, Ольго Миколаївно! Ніби якось ненароком. Я не подумав.

— Ну, добре, що хоч тепер зізнався. Після уроків підійди до директора й попроси вибачення.

Після уроків Ігор пішов до директора й став просити у нього вибачення. Ігор Олександрович сказав:

— Держава вже витратила на ремонт школи багато коштів. Другий раз ремонтувати нікому. Йди додому, пообідаєш і прийдеш.

Після обіду Ігор прийшов до школи. Йому дали відро з фарбою й пензлика. Він побілів стіну так, що морячка не стало видно.

Ми думали, що Ольга Миколаївна тепер вже не дозволить йому бути художником, але Ольга Миколаївна сказала:

— Краще бути художником у стінгазеті, ніж псувати стіни.

Тоді ми вибрали його в редколегію художником.

Всі були раді.

І я був радий, хоча, щиро кажучи, мені радіти було не варто. І ось чому. За шишкінським прикладом, я зовсім перестав вдома розв'язувати задачі й усе намагався списати їх у товаришів.

Саме так, як у приказці мовиться: «З ким поведешся, від того й наберешся».

«Навіщо мені ламати голову над цими задачками? — думав я. — Все одно я їх не розумію. Краще я спишу, і справі кінець. І швидше, й удома ніхто не сердиться, що я не можу впоратися з цими задачками».

Мені завше щастило списати задачку в когось із хлопців.

Але наш голова ради загону, Толя Діжкін, дорікав мені.

— Ти ж ніколи не навчишся розв'язувати задачі, якщо весь час будеш списувати у когось, — казав він.

— А мені й не треба, — відповідав я. — Я до арифметики не здібний. Якось і без арифметики проживу.

Звичайно, списати домашнє завдання було легко, а ось коли викличуть у класі, то тут лише одна надія на підказування.

Ще спасибі, що хоч хлопці підказували. Тільки Гліб Скамейкін із того часу, як сказав, що буде боротися з підказуванням, все думав і думав.

І нарешті придумав таку річ: підмовив учнів, які випускали стінну газету, намальовати на мене карикатуру.

І ось одного чудового дня в стінгазеті на мене з'явилася карикатура з довгими вухами, тобто був намальований я біля дошки. Нібито я розв'язую задачку, а вуха в мене довгі-предовгі.

Це, отже, для того, щоб краще чути, як мені підказують. І ще якісь бридкі віршики під цією карикатурою були підписані:

*Вітя наш підказку любить,
В дружбі з нею він живе.
Та підказка Вітю губить
І до двійки доведе.*

Або щось інше у такому ж дусі, не пам'ятаю вже. Одне слово, нісенітниця. Я, звичайно, страшенно розсердився і відразу ж здогадався, що це Ігор Грачов намалював, тому що поки його в стінгазеті не було, то й ніяких карикатур не було.

Я підійшов до нього й кажу:

— Зніми негайно цю карикатуру, а то непереливки тобі буде!

А він каже:

— Я не маю права знімати. Я ж тільки художник. Мені сказали, я й намалював. А знімати це не моя справа.

— А чия ж це справа?

— Це справа редактора. Він у нас за все відповідає.

Тоді я кажу Сергійку Букатину:

— Отже, це твоя робота? На себе, либонь, не вмістив карикатуру, а на мене вмістив!

— Хіба ти думаєш, я сам вміщаю, на кого хочу? У нас редколегія. Ми всі разом вирішуємо. Гліб Скамейкін написав на тебе вірші і сказав, щоб карикатуру намалювали, тому що треба з підказуванням боротися. Ми на раді загону вирішили, щоб підказування не було.

Тоді я кинувся до Гліба Скамейкіна.

— Знімай, — кажу, — зараз же, а то я скручу тебе в баранячий ріг.

— Як це — в баранячий ріг? — не зрозумів він.

— У баранячий ріг тебе зігну і в порошок зітру!

— Подумаєш! — каже Глібко. — Не дуже-то тебе злякались!

— Ну, тоді я сам із газети карикатуру вирву, якщо не злякались.

— Вирвати не маєш права, — каже Толя Діжкін.

— Це ж правда. Якби на тебе написали неправду, то й тоді не маєш права виривати, а повинен написати спростування.

— Ага, — кажу, — спростування? Зараз вам буде спростування!

Всі учні підходили до стінгазети, милувались карикатурою, сміялися. Але я вирішив не залишати цієї справи і сів писати спростування. Тільки в мене нічого не вийшло, бо я не знав, як його написати. Тоді я пішов до нашого вожатого Володі, розпо-

вів йому про все і запитав, як написати спростування.

— Добре. Я тебе навчу, — сказав Володя. — Напиши, що ти виправишся і станеш вчитися краще, так що тобі не потрібна буде підказка. Твою замітку вмістять у стінгазеті, а я скажу, щоб карикатуру зняли.

Я так і зробив. Написав у газету замітку, в якій дав слово вчитися краще й більше не сподіватися на підказування.

На другий день карикатуру зняли, а мою замітку надрукували на найвиднішому місці.

Я був дуже радий і справді збирався почати вчитися краще. Та все чомусь відкладав, а через кілька днів у нас була письмова робота з арифметики і я одержав двійку. Звичайно, не я один одержав двійку. У Сашка Медведкіна теж була двійка, отже, ми вдвох відзначились. Ольга Миколаївна записала нам ці двійки в щоденники й сказала, щоб у щоденниках був підпис батьків.

Сумний повертався я того дня додому і все думав, як позбавитись від двійки, або

як сказати мамі, щоб вона не дуже сердилась.

— А ти зроби так, як робив наш Дмитрик Круглов, — сказав мені дорогою Шишкін.

— Хто це, Дмитрик Круглов?

— А це був у нас такий учень, коли я вчився в Нальчику.

— І як же він робив?

— А ось так: прийде додому з двійкою і нічого не каже. Сидить сумний та невеселий, і мовчить. Годину мовчить, дві мовчить і нікуди гуляти не йде. Мати питає:

«Що це з тобою сьогодні?»

«Нічого».

«Чому ж ти такий сумний сидиш?»

«Так просто».

«Либонь, щось у школі натворив?»

«Нічого я не натворив».

«Побився з кимось?»

«Ні».

«Скло в школі розбив?»

«Ні».

«Дивно! — каже мати».

За обідом сидить і нічого не їсть.

«Чому ти нічого не їси?»

«Не хочеться».

«Апетиту нема?»

«Ні».

«Ну, йди погуляй, апетит з'явиться».

«Не хочеться».

«Що ж тобі хочеться?»

«Нічого».

«Можливо, ти хворий?»

«Ні».

Мати торкне його за лоба, поставить градусник. Потім каже:

«Температура нормальна. Що ж з тобою, зрештою? Ти мене до біди доведеш!»

«Я двійку з арифметики одержав».

«Тьху! — каже мати. — Так ти через двійку всю цю комедію затіяв?»

«Ну, так».

«Ти б краще сів та вчився, замість того, щоб комедію розігрувати. Ось двійки б і не було, — мовить мати».

І більше нічого йому не скаже. А Круглову тільки цього й треба.

— Ну, добре, — кажу я. — Один раз він так зробить, а наступного разу мати все одно здогадається, що він двійку одержав.

— А іншим разом він щось нове придумає. Наприклад, приходить і каже матері:

«Знаєш, у нас Петров сьогодні двійку одержав».

От мати й починає того Петрова сварити: «І такий він, і сякий. Батьки його стараються, щоб із нього люди були, а він не вчиться, двійки одержує...»

І таке інше. Як тільки мати замовкне, він каже:

«Й Іванов у нас сьогодні двійку одержав».

І ось мати починає шпетити Іванова.

«Такий-сякий, не хоче вчитися, держава на нього даремно гроші витрачає...»

А Круглов почекає, доки мати все скаже, і знову за своє:

«Гаврилову сьогодні теж двійку поставили».

От мати й починає Гаврилова сварити, тільки допікає його вже менше. Круглов бачить, що мати стомилася сваритися, візьме та й бовкне:

«У нас сьогодні просто день такий нещасливий. Мені теж двійку поставили».

Ну, мати йому лишень і скаже:

«Бовдур!»

І на цьому кінець.

— Мабуть, цей Круглов у вас був дуже розумний, — мовив я.

— Так, — озвався Шишкін, — дуже розумний. Він часто одержував двійки і кожного разу вигадував різні історії, щоб мати не сварила його надто суворо.

Я повернувся додому і вирішив зробити так, як цей Дмитрик Круглов: відразу сів на стілець, схилив голову й скривив сумну-пресумну фізіономію. Мама це відразу помітила й запитує:

— Що трапилось? Мабуть, двійку одержав?

— Одержав, — кажу.

Ось тут вона й почала мене шпетити. Але про це розповідати не цікаво.

Другого дня Шишкін теж одержав двійку з російської мови. І була йому за це вдома прочуханка. А ще через день на нас обох знову з'явилася в газеті карикатура. Нібито ми з Шишкіним йдемо вулицею, а за нами слідом біжать двійки на ніжках.

Я відразу ж розізлився й кажу Сергійкові Букатину:

— Що це за бридота! Коли це зрештою припиниться?

— Чого ти гарячкуєш? — запитує Сергійко. — Це ж правда, що ви одержали двійки.

— Ніби ми одні одержали! Сашко Медведкін теж двійку одержав. А де він у вас?

— Цього я не знаю. Ми сказали Ігорю, щоб він усіх трьох намалював, а він намалював чомусь тільки двох.

— Я й хотів намалювати трьох, — сказав Ігор, — але всі троє в мене не вмістилися. Ось я й намалював лише двох. Наступного разу третього намалюю.

— Все одно, — кажу я, — цієї справи я так не залишу. Напишу спростування!

Кажу Шишкіну:

— Давай спростування писати.

— А як це?

— Дуже просто. Треба написати в стінгазеті обіцянку, що ми будемо вчитися краще. Мене так минулого разу навчив Володя.

— Ну, добре, — погодився Шишкін. — Ти пиши, а я потім у тебе спишу.

Я сів і написав обіцянку вчитися краще й ніколи більше не одержувати двійок. Шишкін списав у мене цю обіцянку і ще від себе додав, що буде вчитися не нижче, як на четвірку.

— Це, — каже, — щоб вагомніше було.

Ми віддали обидві замітки Сергійкові Букатину, і я сказав:

— От, можеш знімати карикатуру, а дописи наші наклеї на видному місці.

Він мовив:

— Добре.

Другого дня, коли ми прийшли до школи, то побачили, що карикатура висить на

місці, а наших обіцянок нема. Я відразу ж кинувся до Сергійка. Він каже:

— Ми твою обіцянку обговорили на редколегії й вирішили поки-що не вміщати її в газеті, тому що ти вже раз писав і давав обіцянку вчитися краще, а сам не вчишся, навіть двійку одержав.

— Все одно, — кажу я. — Не хочете вміщати допис — не треба, але карикатуру ви повинні зняти.

— Нічого, — каже, — ми не повинні. Якщо ти вважаєш, що можна кожного разу давати обіцянку й не виконувати її, то ти помиляєшся.

Тут Шишкін не стерпів.

— Я ж жодного разу не давав обіцянок. Чому ви мою замітку не вмістили?

— Твій допис ми помістимо в наступному номері.

— А доки вийде наступний номер, я так і буду висіти?

— Будеш висіти.

— Гаразд, — каже Шишкін.

Але я вирішив не заспокоюватися на досягнутому.

На наступній перерві я пішов до Володі й розповів йому про все.

Він сказав:

— Я поговорю з учнями, щоб вони якомога швидше випустили нову стінгазету й помістили обидві ваші замітки. Незабаром у нас будуть збори про успішність, і ваші дописи будуть саме на часі.

— Ніби не можна зараз карикатуру вирвати, а на її місце наклеїти замітки? — запитую я.

— Так не можна, — відповів Володя.

— Чому ж минулого разу так зробили?

— Ну, минулого разу думали, що ти виправишся, і зробили це, як виняток. Але ж не можна кожного разу псувати стінну газету. Адже всі газети в нас зберігаються. З них потім можна буде дізнатися, як працював клас, як навчалися школярі. Можливо, хтось із учнів, коли виросте, стане відомим майстром, знаменитим пілотом або вченим. Можна буде подивитися стінгазету й дізнатися, як він вчився.

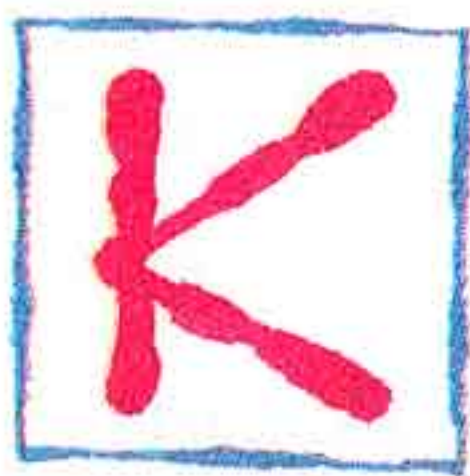
— Ось так штука! — подумав я. — А раптом, коли я виросту й стану знаменитим

мандрівником або льотчиком (я вже давно вирішив стати знаменитим пілотом або мандрівником), раптом тоді хтось побачить цю стіннівку й скаже: «Братці, та ж він у школі одержував двійки!»

Від цієї думки настрій у мене зіпсувався на цілу годину, і я не став більше сперечатися з Володею. Тільки згодом я трохи заспокоївся й вирішив, що, можливо, доки виросту, газета десь загубиться на моє щастя, і це врятує мене від ганьби.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

арикатура наша провисіла в газеті весь тиждень, і лише за день до обіцяних зборів вийшла нова стінгазета, в

якій уже карикатури не було і з'явилися обидві наші замітки: моя і шишкінська.

Були там, звичайно, й інші дописи, тільки я зараз вже не пам'ятаю про що.

Володя сказав, щоб ми всі підготувалися до загальних зборів й обговорили питання про успішність кожного учня. На великій перерві наш ланковий Юрко Касаткін зібрав нас, і ми почали говорити про нашу успішність.

Говорити довго тут не було про що. Всі сказали, щоб ми з Шишкіним свої двійки виправили найближчим часом.

Ну, ми, звичайно, погодились. Що ж, хіба нам самим цікаво з двійками ходити?

Другого дня в нас були загальні збори класу.

Ольга Миколаївна повідомила про успішність.

Вона розповіла, хто як учиться в класі, кому на що слід звернути увагу.

Тут не лише двієчникам дісталось на горіхи, але й трієчникам, бо той, хто вчиться на трійку, може легко скотитися до двійки.

Потім Ольга Миколаївна сказала, що дисципліна у нас ще погана — в класі буває галас, учні підказують одне одному.

Ми почали брати слово. Тобто, це тільки я так кажу — «ми».

Насправді, я слова не брав, бо мені зі своєю двійкою нема чого лізти наперед, а треба сидіти мовчки.

Першим виступив Гліб Скамейкін.

Він сказав, що в усьому винувата підказка.

Це в нього ніби хвороба така — «підказка».

Він сказав, що якби ніхто не підказував, то й дисципліна була б краща, і ніхто б не надіявся на підказку, а сам би брався за розум і вчився б краще.

— Тепер я навмисно буду підказувати неправильно, щоб ніхто не сподівався на підказку, — сказав Гліб Скамейкін.

— Це не по-товариськи, — мовив Василько Єрохін.

— А хіба підказувати це по-товариськи?

— Теж не по-товариськи. Другові треба

допомогти, якщо він не розуміє, а від підказки — нема користі.

— Скільки про це велась мова — все одно підказують!

— Треба виводити на чисту воду тих, хто підказує.

— Як же їх виводити?

— Треба про них у стіннівку писати.

— Правильно! — сказав Гліб. — Ми почнемо кампанію в стінгазеті проти підказки.

Наш ланковий Юрко Касаткін повідомив, що вся наша ланка вирішила вчитися без двійок, а учні з першої та другої ланки сказали, що обіцяють вчитися тільки на п'ятірки й четвірки.

Ольга Миколаївна почала пояснювати нам, що для того, щоб успішно вчитися, треба правильно розподіляти свій день. Треба раніше лягати спати й раніше вставати.

Вранці робити зарядку, частіше бувати на свіжому повітрі.

Уроки слід робити не відразу після школи, а спочатку годинку-дві відпочити.

(Ось саме те, що я говорив Ліці.) Уроки обов'язково робити вдень. Пізно ввечері вчитися шкідливо, оскільки голова до цього часу вже стомлена і заняття не будуть успішними. Спочатку слід робити уроки, які важчі, а потім ті, що легші.

Славко Ведерніков сказав:

— Ольго Миколаївно, я розумію, що після школи треба відпочити годин зо дві, а ось як відпочивати? Я не вмію просто так сидіти й відпочивати. Від такого відпочинку на мене наводить нудьга.

— Відпочивати — це не обов'язково сидіти, склавши руки. Можна, наприклад, піти погуляти, погратися, чимось зайнятися.

— А в футбол можна грати? — запитав я.

— Дуже хороший відпочинок — гра в футбол, — сказала Ольга Миколаївна, — тільки не треба, звичайно, грати весь день. Якщо пограєш годинку, то дуже добре відпочинеш і вчитися будеш краще.

— А ось незабаром почнеться дощова погода, — озвався Шишкін, — стадіон від дощу намокне. Де ми тоді гратимемо?

— Нічого, хлоп'ята, — відповів Володя. — Скоро ми облаштуємо спортивний зал у школі. Можна буде навіть узимку грати в баскетбол.

— Баскетбол! — вигукнув Шишкін. — Це чудово! Цур, я буду капітаном команди! Я вже був раз капітаном баскетбольної команди, слово честі!

— Ти спочатку підтягнися з російської мови, — зауважив Володя.

— А я що? Я нічого... Я підтягнусь, — сказав Шишкін.

На цьому загальні збори закінчились.

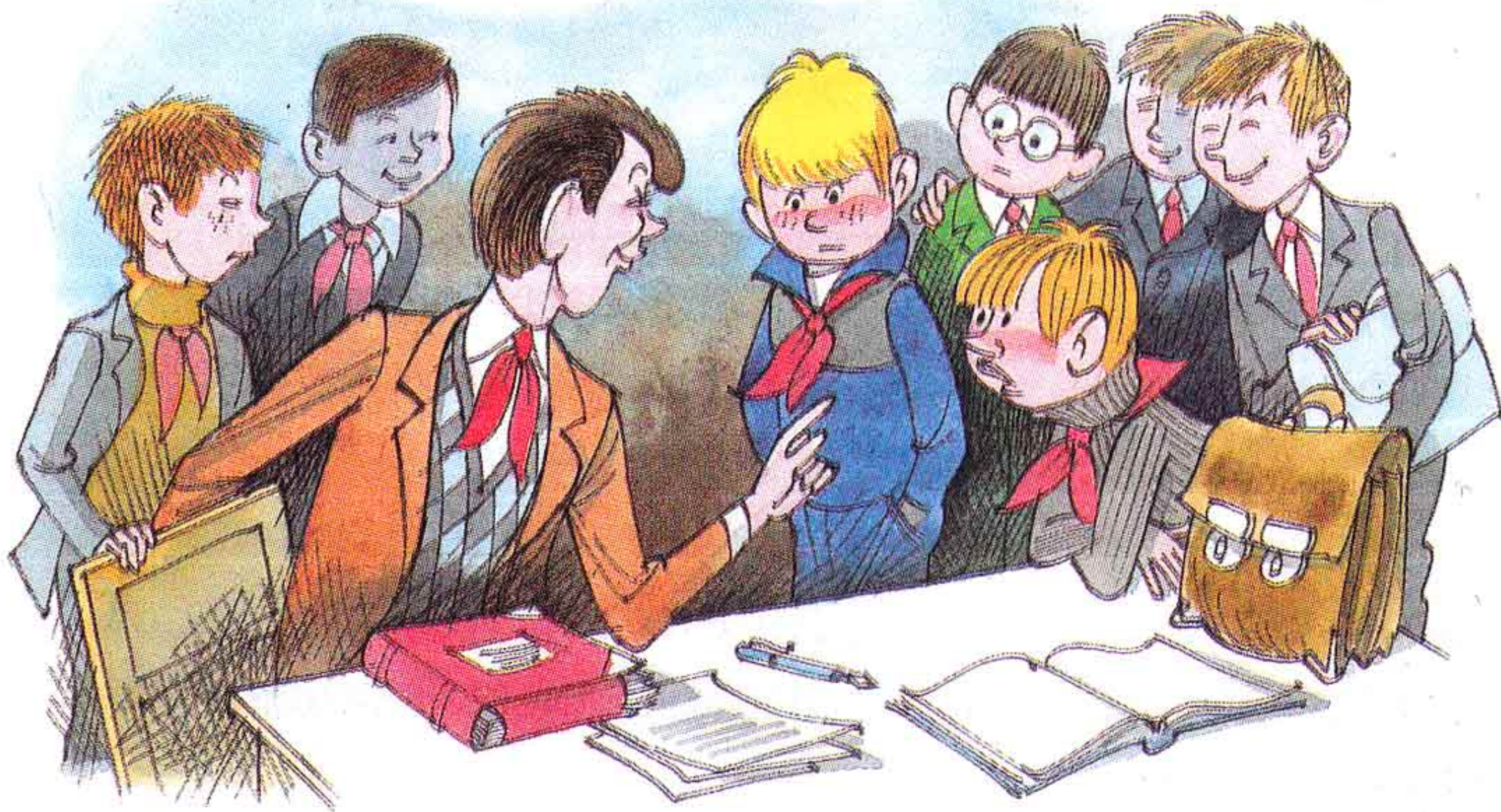
— Ох і підкачали ви, хлоп'ята! — мовив Володя, коли всі розійшлися і залишилася лише наша ланка.

— А що? — запитуємо ми.

— Як «що»? Взялися вчитися без двійок, а всі інші ланки обіцяють вчитися тільки на четвірки та п'ятірки.

— А чим ми гірші від інших? — каже Льоня Астаф'єв. — Ми теж можемо на п'ятірки та четвірки.

— Подумаєш! — мовить Іванко Пахомов. — Нічим вони не кращі від нас.

— Друзі, давайте і ми візьмемося, — каже Василько Єрохін.

— Ось даю чесне слово, що буду вчитися не нижче, як на четвірку. Ми не гірші від інших.

Тут і мене підхопило.

— Правильно! — кажу. — Я теж даю слово! До цього часу я не старався, як слід. А тепер візьмусь, ось побачите. Мені, знаєте, варто лишень почати.

— Варто лишень почати, а потім будеш плакати та кінчати, — мовив Шишкін.

— А ти що, не даєш слова? — запитав Володя.

— Я не обіцяю на четвірки, — озвався

Шишкін. — Тобто, я обіцяю з усіх предметів, а з російської — тільки на трійку.

— Ти що вигадав! — каже Юрко.

— Весь клас бореться, а він не бореться! Подумаєш, який розумник!

— Як же я можу обіцяти? У мене з російської ніколи кращої оцінки, як трійка, не було. Трійка — і то добре.

— Слухай, Шишкін, чому ти відмовляєшся? — сказав Володя.

— Ти ж дав слово з усіх предметів учитися тільки на четвірки.

— Коли це я дав таку обіцянку?

— А ось твоя замітка в стіннівці! — зауважив Володя і показав газету, де були надруковані наші дописи.

— А й справді, — каже Шишкін. — Я вже й забув.

— Ну, то як тепер — обіцяєш?

— Що робити, тепер обіцяю, — погодився Шишкін.

— Ура! — вигукнули діти, — молодчина, Шишкін! Не підвів нас! Тепер усі разом будемо боротися за честь нашого класу.

Шишкін все-таки був незадоволений і

дорогою додому навіть не хотів розмовляти зі мною. Сердився на мене за те, що я підмовив його написати в газету замітку.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Н е знаю, як Шишкін, але я відразу взявся до справи. Найголовніше, подумав я, це режим. Спати буду лягати раніше, годині о десятій, як Ольга Миколаївна казала. Вставатиму раніше і буду повторювати перед школою уроки. Після школи буду грати години півтори в футбол, а потім на свіжу голову робитиму уроки.

Після уроків робитиму, що захочу: чи з хлопцями гратися, чи книжки читати, доти, доки настане пора лягати спати. Так, отже, я подумав і пішов грати в футбол, перед тим, як робити уроки. Я твер-

до вирішив грати не більше, як півтори години, від сили — дві. Але, як тільки я потрапив на стадіон, у мене все з голови вилетіло. Я опам'ятався, коли вже геть стемніло.

Уроки я знову почав робити пізно, коли голова вже кепсько варила, і дав сам собі обіцянку, що наступного дня не буду так

довго грати. Та наступного дня повторилася та сама історія.

Поки ми грали, я весь час думав: «Ось заб'ємо ще один гол, і я піду додому». Але чомусь так виходило, що, коли ми забивали гол, я вирішував, що піду додому, коли ми ще один гол заб'ємо. Так тривало до самого вечора.

Тоді я сам собі сказав: «Годі! У мене щось не те виходить!» І став думати, чому ж у мене так виходить. Ось я думав, думав і, нарешті, мені стало зрозуміло, що в мене геть нема сили волі.

Тобто, в мене сила волі є, проте вона не міцна, а дуже слабенька. Якщо мені треба щось робити, то я ніяк не можу змусити себе це робити, а якщо мені не треба чогось робити, то я ніяк не можу змусити себе цього не робити.

Ось, наприклад, якщо я почну читати якусь цікаву книжку, то читаю й читаю, і ніяк не можу зупинитися. Мені, наприклад, треба робити уроки або пора вже лягати спати, а я все читаю.

Мама каже, щоб я йшов спати, тато

каже, що пора вже спати, а я не слухаюсь, доки навмисно не погасять світло, щоб мені не можна було вже читати. І ось те саме з цим футболом. Не вистачає в мене сили волі закінчити вчасно гру, хоч ти вмири!

Коли я все це обдумав, то навіть сам здивувався. Я гадав, нібито я людина з дуже сильною волею і твердим характером, а виявилось, що я людина безвольна, слабкохарактерна, ніби Шишкін. Я вирішив, що мені треба розвивати силу волі. Що треба робити для цього?

Для цього я буду робити не те, що хочеться, а те, чого зовсім не хочеться. Не хочеться вранці робити зарядку — а я буду робити. Хочеться йти грати в футбол — а я не піду. Хочеться почитати цікаву книжку — а я не буду. Почати вирішив відразу ж, з цього ж дня.

Цього дня мама спекла до чаю моє улюблене тістечко. Мені дістався найсмачніший шматок — із серединки. Але я вирішив, якщо мені хочеться з'їсти це тістечко, то я його не буду їсти. Чай я випив просто з хлібом, а тістечко так і залишилося.

— Чому ти не з'їв тістечко? — запитала мама.

— Тістечко тут буде лежати до післязавтрашнього вечора — рівно два дні, — сказав я. — Післязавтра ввечері я його з'їм.

— Що це ти, зарікся? — каже мама.

— Так, — відповідаю, — зарікся. Якщо не з'їм раніше зазначеного терміну це тістечко, отже, у мене є сила волі.

— А якщо з'їси? — запитує Ліка.

— Ну, якщо з'їм, тоді, значить, у мене нема сили волі. Ніби ти сама не розумієш!

— Мені здається, ти не витримаєш, — мовила Ліка.

— Побачимо.

Уранці я встав. Мені дуже не хотілося робити зарядку, але я все-таки зробив. Потім пішов під кран обливатися холодною водою, бо обливатися мені теж не хотілося. Поснідавши, пішов до школи, а тістечко так і лишилося лежати на тарілочці. Коли я прийшов, воно лежало так само, тільки мама накрила його скляною кришкою від цукерниці, щоб воно не засохло до завтрашнього дня. Я відкрив його й подивився,

але воно зовсім іще не почало засихати. Мені дуже захотілося відразу ж його зхрумати, але я поборов у собі це бажання.

Цього дня я вирішив у футбол не грати, а просто відпочити години з півтори і тоді вже братися за уроки.

І ось після обіду я став відпочивати.

Але як відпочивати? Просто так відпочивати не будеш.

Відпочинок — це гра або якесь цікаве заняття. «Що ж його робити? — міркую. — Як гратися?» Потім думаю: «Піду-но пограю з хлопцями у футбол».

Не встиг я це подумати, як ноги самі понесли мене на вулицю, а тістечко так і залишилося лежати на тарілці.

Іду я вулицею й раптом згадав: «Стоп! Що ж це я роблю? Якщо мені хочеться грати в футбол, то не треба. Хіба так виховують силу волі?»

Тут я хотів повернутися назад, але подумав: «Піду й подивлюсь, як хлопці грають, а сам грати не буду». Пішов, дивлюсь, а там уже гра в розпалі. Шишкін побачив мене, гукає:

— Де ж ти ходиш? Нам уже десять голів вліпили! Хутчій виручай!

І тут я й сам не помітив, як ув'язався в гру.

Додому знову повернувся пізно й подумав: «Ех, безвольна я людина! Зранку так добре почав, а потім через цей футбол все зіпсував!»

Дивлюсь — тістечко лежить на тарілочці. Я його взяв і з'їв.

«Все одно, — думаю, — у мене ніякої сили волі нема».

Прийшла Ліка, дивиться — тарілка порожня.

— Не витримав? — запитує.

— Що «не витримав»?

— З'їв тістечко?

— А тобі що? З'їв, ну і з'їв. Не твоє ж тістечко я з'їв!

— Чого ти сердишся? Я нічого не кажу. Ти ж і так довго терпів. У тебе велика сила волі. А ось у мене ніякої сили волі нема.

— Чому це в тебе нема?

— Сама не знаю. Коли б ти не з'їв до завтра це тістечко, то я б сама, мабуть, його з'їла.

— Отже, ти вважаєш, що в мене є сила волі?

— Звичайно, є.

Я трішки втішився й вирішив із завтрашнього дня знову взятися за виховання сили волі, не зважаючи на сьогоднішню невдачу.

Не знаю, що б із цього вийшло, якби погода була хороша. Але саме в цей день зранку зарядив дощ, футбольне поле, як і передбачав Шишкін, розгрузло, грати було неможливо. Якщо грати не можна, то мене й не тягнуло.

Дивно, як улаштована людина! Ось буває: сидиш удома, а хлопці в цей час у футбол грають; ти, отже, сидиш і міркуєш: «Бідний я, бідний. Нещасний-безталанний! Усі хлопці грають, а я вдома сиджу!»

А ось коли сидиш вдома й знаєш, що всі хлопці теж сидять вдома й ніхто не грає, то нічого такого не думаєш, не гадаєш.

Так було і цього разу. За вікном моросив дрібний осінній дощик, а я сидів собі вдома й спокійно вчився. І дуже успішно в мене навчання відбувалось, доки я не дійшов до арифметики.

Але тут я вирішив, що не варто мені самому ламати голову, а краще піти до когось із хлопців, щоб допомогли мені арифметику зробити.

Я швидко зібрався й пішов до Алика Сорокіна.

Він у нашій ланці найкраще від усіх арифметику знає. У нього завжди з математики п'ятірка.

Приходжу до нього, а він сидить за столом і сам із собою в шахи грає.

— От добре, що ти завітав! — каже. — Зараз ми з тобою зіграємо в шахи.

— Та я не за тим прийшов, — кажу. — Краще допоможи мені арифметику зробити.

— Добре. Тільки знаєш що? Арифметику ми встигнемо зробити. Я тобі все поясню за хвилину. Давай спочатку пограємо в шахи. Тобі ж однаково треба навчитися грати в шахи, бо шахи розвивають здібності до математики.

— А ти не вигадуєш? — кажу.

— Ні, слово честі! Думаєш, чому я добре

з арифметики вчусь? Тому що граю в шахи.

— Ну, якщо так, то гаразд, — погодився я.

Розставили фігури на дошці й почали гру.

Тільки тут я зауважив, що грати з ним зовсім неможливо. Він не міг спокійно ставитись до гри, і якщо я робив неправильний хід, він чомусь сердився й весь час кричав на мене:

— Ну, хто так грає? Куди ти поліз? Хіба так ходять? Тьху! Що це за хід?

— Чому ж це не хід? — запитую я.

— Та тому, що я з'їм твого пішака.

— Ну і їж, — кажу, — на здоров'я, тільки не репетуй, будь ласка!

— Як же на тебе не кричати, якщо ти по-дурному ходиш!

— Тобі ж, — кажу, — краще. Скоріше виграєш.

— Мені, — пояснює, — цікаво у розумної людини виграти, а не в такого гравця, як ти.

— Отже, по-твоєму, я неук?

— Майже так.

Він ображав мене на кожному кроці, доки не виграв партію, і каже:

— Давай іще.

А я й сам уже розпалився і дуже хотів виграти в нього, щоб він не задавався.

— Давай, — кажу, — тільки так, щоб без крику, а якщо будеш репетувати, кину й піду геть.

Ми стали грати знову. На цей раз він не кричав, але мовчки, либонь, грати не вмів, тому весь час теревенив, як папуга, відпускав кпини:

— Ага! Ось як ви пішли! Ага! Угу! Ось які ви тепер мудрі стали! Скажіть, будь ласка!

Просто бридко було слухати.

Я програв і цю партію, й ще не пам'ятаю скільки.

Потім ми почали робити арифметику, але й тут проявився його лихий характер. Він нічого не міг спокійно пояснити.

— Та це ж просто, ну, як ти не розумієш! Це ж малі діти розуміють! Що ж тут незрозумілого! Ех ти! Від'ємника від зменшуваного не можеш відрізнити! Ми це ще в третьому класі вивчали. Ти що, з неба звалився?

Я кажу:

— Якщо тобі важко пояснити просто, то я до когось іншого можу піти.

— Та я ж пояснюю просто, а ти не розумієш!

— Де ж, — кажу, — просто? Пояснюй, як треба. Яке твоє діло, чи з неба я звалився, чи не з неба!

— Ну, гаразд, ти не сердься, я буду просто.

Але просто в нього ніяк не виходило. Проморочився я з ним до вечора і все-таки мало що зрозумів. Але найприкріше було

те, що я жодного разу не виграв у нього в шахи. Якби він не так задавався, то мені б не було образливо. Тепер мені обов'язково хотілося в нього виграти, тому я щодня ходив до нього на заняття з арифметики. І ми подовгу грали в шахи.

Поступово я підучився грати, іноді мені щастило виграти в нього партію. Щоправда, це траплялося рідко, але викликало у мене велике задоволення. По-перше, коли він починав програвати, то переставав теревенити, як папуга, по-друге, страшенно нервував: то схопиться, то сяде, то за голову візьметься. Просто смішно було дивитися. Я, наприклад, не буду так нервувати, якщо програватиму, але й не стану радіти, якщо програє товариш.

А ось Алик навпаки: він не може стримати свою радість, коли виграє, а коли програє, то готовий чуба на собі рвати від розпачу.

Для того, щоб навчитися грати як слід, я грав у шахи вдома з Лікою, а коли вдома був тато, то навіть із татом. Якось тато сказав, що в нього колись була книжка, посіб-

ник шахової гри. І якщо я хочу навчитися грати добре, то мені варто прочитати цю книжку.

Я відразу ж почав шукати цей посібник і знайшов його в кошику, де лежали різні старі книжки. Спочатку я думав, що нічого не зрозумію в тій книзі, та коли почав читати, то побачив, що вона написана дуже просто й зрозуміло.

У книжці мовилось, що в шаховій грі, як на війні, треба намагатися якомога швидше захопити ініціативу в свої руки, висунути свої фігури вперед, ввірватися в розташування супротивника й атакувати його короля.

У книжці розповідалося, як треба починати шахові партії, як готувати напад, як захищатися, й інші різні корисні речі.

Я читав цю книжку два дні, а коли прийшов на третій день до Алика, то почав вигравати в нього партію за партією.

Алик просто дивувався й не розумів, у чому справа.

Тепер усе змінилося.

Через кілька днів я грав уже так, що

йому навіть випадково не вдавалося у мене виграти.

Через ці шахи на арифметику в нас залишалося мало часу.

Алик пояснював мені все поспіхом, як кажуть, через п'яте на десяте.

У шахи грати я навчився, але не відчув, щоб це поліпшило мої здібності до арифметики.

З арифметикою в мене так само було кепсько, і я вирішив кинути шахову гру. До того ж, шахи мені вже обридли.

З Аликом було нецікаво грати, бо він весь час програвав. Я сказав, що більше не буду грати в шахи.

— Як! — мовив Алик. — Ти хочеш кинути шахи? У тебе ж чудові шахові здібності! Ти станеш знаменитим шахістом, якщо будеш продовжувати гру!

— Ніяких здібностей у мене нема! — кажу я. — Я зовсім не своїм розумом вигравав у тебе. Всьому цьому я навчився з книжки.

— З якої книжки?

— Є така книжка — посібник шахової гри.

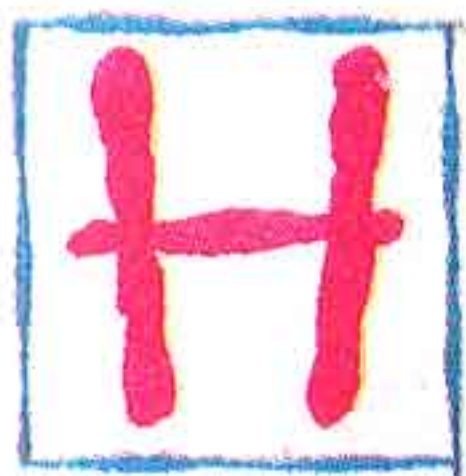

Якщо хочеш, я тобі дам прочитати цю книжку, і ти станеш грати не гірше від мене.

Аликові захотілося якомога швидше прочитати цю книжку. Ми пішли з ним до мене. Я дав йому посібника шахової гри, і він хутчій помчав додому, щоб її прочитати.

А я вирішив більше не грати в шахи доки не підтягнусь з арифметики.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Наш вожатий Володя задумав влаштувати в школі вечір самодіяльності. Деякі діти вирішили вивчити напам'ять вірші й прочитати їх на сцені. Інші вирі-

шили показати на сцені фізкультурні вправи й зробити піраміду. Гриць Васильєв сказав, що буде грати на балалайці, а Павлик Козловський буде танцювати гопак.

Але найцікавішу річ придумали Іванко Пахомов та Ігор Грачов. Вони вирішили поставити уривок «Бій Руслана з головою» із поеми Пушкіна «Руслан і Людмила». Цей уривок був надрукований у нашій книжці для читання «Рідна мова» для четвертого класу. Ми недавно його читали. Ігор Грачов сказав, що голову велетня він виріже з фанери і розмалює її якнайстрашніше, а сам, сховавшись ззаду за нею, говоритиме, що треба. А Іванко зіграє Руслана. Він зробить собі дерев'яного списа і буде битися з головою. Нам із Шишкіним теж захотілося брати участь у самодіяльності, але Ольга Миколаївна не дозволила.

— Вам спочатку треба виправити свої оцінки, — сказала вона, — а потім можна буде й на сцені грати.

І ось усі діти почали розучувати свої ролі й репетирувати на сцені, а ми з Шишкіним

штовхалися в залі й із заздрістю дивилися на всіх.

Ігор вирізав із цілого фанерного листа голову велетня. Нижню щелепу він зробив із фанери окремо і прикріпив цвяхом так, що голова могла відкривати рот. Потім він розмалював голову фарбами і зробив їй вирячкуваті очі. Коли він ховався за нею і во-рушив фанерною щелепою, а сам у цей час гарчав і розмовляв, то здавалося, що голова сама гарчить і розмовляє.

А як цікаво було дивитися, коли Руслан, тобто Іванко, накидався зі списом у руках на голову, а голова дула на нього, і його ніби вітром відносило вбік. Якось Шишкіну спала на думку така ідея.

— Я, — каже, — вчора читав «Руслана і Людмилу», там написано, що Руслан їздив на коні, а в нас він ходить на сцені пішки.

— Де ж ти візьмеш коня? — кажу я. — Навіть якби й був кінь, все одно його на сцену не витягнеш.

— У мене є чудова ідея, — каже він, — ми з тобою будемо конем.

— Як же ми будемо конем?

— У мене є журнал «Витівник», там написано, як двоє дітей можуть зіграти на сцені коня. Для цього робиться з тканини така ніби коняча шкура. Спереду робиться коняча голова, ззаду — хвіст, а внизу — чотири ноги.

Я, розумієш, влізаю в цю шкуру спереду й просовую свою голову в конячу голову, а ти залізаєш в шкуру ззаду, нагинаєшся й тримаєшся руками за мій пояс, так що твоя спина виходить ніби коняча спина. У коня чотири ноги, і в нас із тобою теж чотири ноги. Куди я йду, туди й ти. Ось і виходить кінь.

— Як же ми пошиємо таку шкуру? — кажу я. — Якби ми були дівчатками, то, можливо, зуміли б пошити. Дівчатка завжди шити вміють.

— А ти попроси свою сестру Ліку, вона нам допоможе.

Ми розповіли про все Ліці й попросили допомогти.

— Гаразд, — каже Ліка, — я вам допоможу, але для цього треба дістати тканину.

Ми довго міркували, де б дістати тканину, а потім Шишкін знайшов у себе на горіщі якийсь старий, нікому не потрібний матрац.

Ми витрусили з матраца всю начинку й показали його Ліці. Вона сказала, що з нього, либонь, щось вийде.

Ліка розпорола матрац так, що вийшло два великих шматки матерії. На одному шматку вона веліла нам намалювати великого коня.

Ми взяли крейду й намалювали на тканині коня з головою й ногами — все, як має бути. Після цього Ліка склала обидва шматки й вирізала ножицями так, що відразу вийшло дві конячі викрійки з тканини. Ці дві викрійки вона почала зшивати по спині й по голові.

Ми з Костиком теж озброїлись голками й почали допомагати їй шити. Особливо багато мороки було з ногами, бо кожную ногу треба було зшити окремо трубочкою. Ми всі пальці покололи собі голками. Нарешті пошили все. Наступного дня ми дістали

клоччя й сіна, і продовжували роботу. В конячу голову напхали сіна, щоб вона краще трималася, а з клоччя зробили хвоста і гриву.

Коли все було зроблено, ми з Костиком залізли в конячу шкуру через дірку, яка була залишена на животі, і спробували ходити.

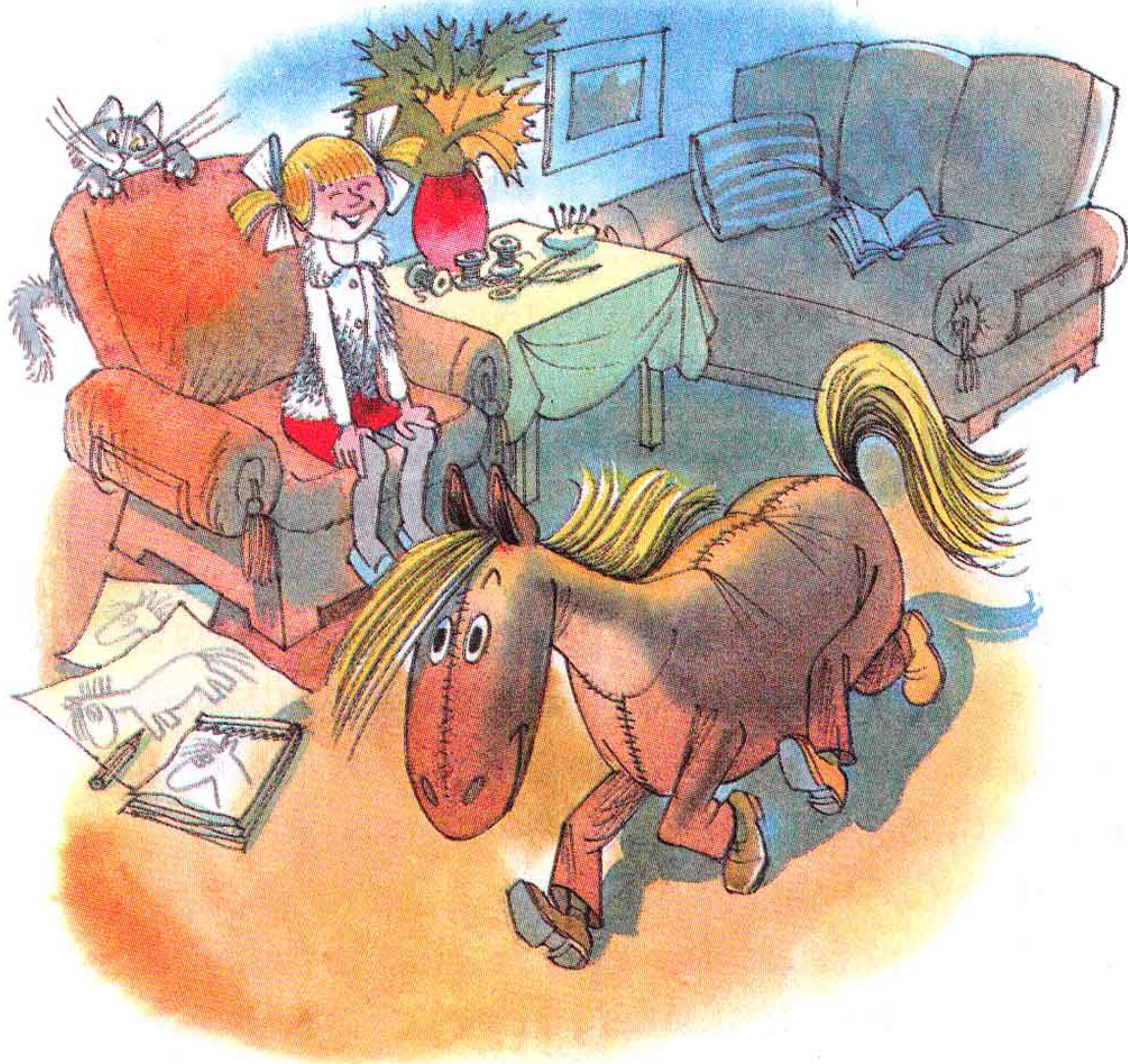
Ліка засміялася й сказала, що кінь вийшов гарний, тільки треба трохи підкласти вати, а то в нього чомусь дуже худі боки. Крім того, шкуру треба підфарбувати, бо видно, що вона зроблена з тканини.

Тоді ми вилізли з цієї конячої шкури. Ліка почала підшивати куди треба вату, а Шишкін приніс із дому мастику, якою натирають підлогу, і ми пофарбували шкуру цією мастикою.

Вийшов справжній гнідий кінський колір.

Потім ми взяли фарби й намалювали на голові очі, ніздрі, рот.

На ногах намалювали копита. Ще Ліка придумала пришити до кінської голови вуха, бо без вух голова вийшла не вельми

гарною. Після цього ми знову залізли в конячу шкуру.

— І-го-го! — заіржав по-конячому Костик. Ліка заплескала в долоні й ледь не захлинулася від сміху.

— От тобі справжній кінь вийшов! — вигукнула вона.

Ми спробували ходити кімнатою і брикатися ногами. Напевно, це було дуже кумед-

но, бо Ліка весь час сміялася. Потім прийшла мама і теж дуже сміялася, дивлячись на нашого коня. Тут повернувся з роботи тато і теж сміявся.

— Для чого це ви зробили? — запитав він нас.

Ми розповіли, що в нас у школі буде спектакль, і ми з Костиком будемо грати коня.

— Це дуже добре, що у вас у школі придумують для дітей такі розваги. Діти привчаються до корисних справ. Ви скажете, коли буде вистава, я теж прийду, — сказав тато.

Потім ми пішли до Шишкіна, щоб показати коня його мамі й тітці.

— Ну, ось, — сказав я, — тато прийде, а раптом нам не дозволять грати.

— Ти мовчи, — каже Шишкін. — Нікому нічого говорити не треба. Ми прийдемо раніше й сховаємось за сценою, а Іванка Пахомова попередимо, щоб він, перед тим як виходити на сцену, сів на коня.

— Правильно! — погоджуюсь я. — Так і зробимо.

З того часу ми з нетерпінням чекали вистави, навіть вчитися не могли спокійно через цю затію. Кожного дня ми пробували одягатися в конячу шкуру й ходити в ній для тренування.

Ліка час від часу підшивала під шкуру жмутики вати так, що кінь врешті-решт став гладенький, ситий.

Для того, щоб конячі вуха не звисали, як лопухи, Костик придумав вставити всередину пружинку, і вуха стали стирчати вгору, як годиться.

А ще Костик придумав прив'язати до вух ниточки.

Він непомітно смикав ці ниточки, і кінь ворушив вухами, як справжній.

Нарешті настав довгоочікуваний день вистави.

Ми непомітно принесли конячу шкуру й сховали її за сценою.

Потім ми побачили Іванка Пахомова. Костик відкликав його в сторону і каже:

— Слухай, Іванку, перед тим, як виходити на сцену й битися з головою, ти зайди за

куліси. Там буде стояти споряджений для тебе кінь. Ти на цього коня сядеш і виїдеш на сцену.

— А що це за кінь? — запитує Іванко.

— Це не твоя турбота. Кінь чудовий. Сідай на нього, і він повезе тебе куди треба.

— Не знаю, — каже Іванко. — Ми ж без коня репетирували.

— Дивак! — мовить Шишкін. — З конем же набагато краще.

Навіть у Пушкіна написано, що Руслан їздив на коні. Як там у поемі: «Я їду, їду, не свищу, а як наїду, не спущу!» На чому ж він їде, якщо не на коні. І в «Рідній мові» у нас картинка є, там Руслан намальований на коні.

— Ну, гаразд, — каже Іванко. — Мені самому незручно ходити на сцені пішки. Витязь — і раптом без коня.

— Тільки ти нікому не кажи, а то весь ефект пропаде, — зауважує Костик.

— Добре.

І ось, коли публіка почала збиратися, ми непомітно пробралися за куліси, приготували конячу шкуру й стали чекати. Діти

метушилились, бігали по сцені, перевіряли декорації.

Нарешті пролунав останній дзвінок і почалися виступи дітей.

Нам усе було добре видно й чути: як читали вірші, як робили фізкультурні вправи.

Діти виконували їх під музику — чітко, ритмічно, всі, як один.

Не марно тренувалися два тижні підряд. Потім завіса закрилася.

На сцені хутко встановили фанерну голову з ротом, що відкривається. Ігор Грачов заховався за нею.

Тут з'явився Іванко. На голові в нього був блискучий шолом, зроблений із картону, в руках — дерев'яний спис, пофарбований срібною фарбою. Іванко підійшов і каже:

— Ну, де ж ваш кінь?

— Зараз буде, — кажемо ми.

Швидко влізли в конячу шкуру — і перед ним з'явився кінь.

— Сідай, — мовлю я.

Іванко заліз мені на спину й усівся. Тут я

відчув, що коням не солодко живеться на світі. Під вагою Іванка я зігнувся в три погібелі й міцніше вчепився в пояс Шишкіна, щоб була опора. В цей час завіса відкрилася.

— Но! Поїхали! — скомандував Іванко, тобто Руслан.

Ми з Шишкіним потупцювали прямо на сцену. Діти в залі зустріли нас дружнім сміхом. Либонь, наш кінь сподобався. Ми поїхали прямо до голови.

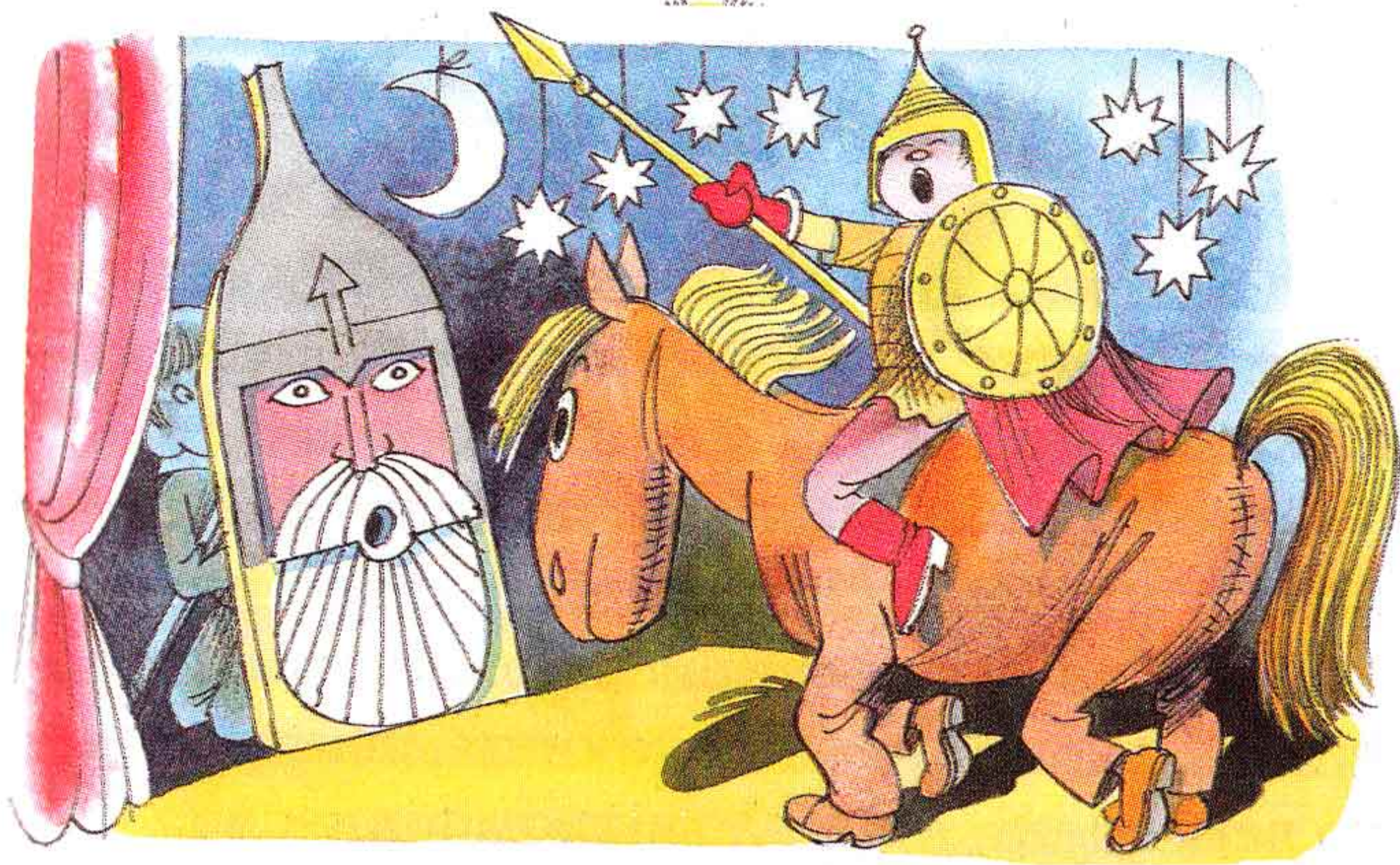
— Тпру! Тпру! — зашипів Руслан. — Куди вас понесло? Лець на голову не наїхали! Подай назад!

Ми подалися назад. У залі залунав головний сміх.

— Та не їдьте назад! От диваки! — сварив нас Іванко. — Повертайтеся і виїздіть на середину сцени. Мені монолог читати треба.

Ми повернулися і виїхали на середину сцени.

Тут Іванко заговорив замогильним голосом:

*О поле, поле, хто тебе
Засіяв мертвими кістками?*

Він довго читав ці вірші, завиваючи на всі лади, а Шишкін у цей час смикав за ниточки, і наш кінь ворушив вухами, що дуже звеселяло глядачів. Нарешті Іванко завершив свій монолог і прошепотів:

— Ну, а тепер під'їжджайте до голови.

Ми повернулися й поїхали до голови. Не доїжджаючи до неї кроків п'ять, Шишкін почав хрипіти, вpirатися ногами й здійматися на дибки. Я теж почав брикатися, щоб показати, ніби кінь злякався голови велетня.

Тут Руслан став пришпорювати коня, тобто, власне кажучи, бити мене закаблукками в боки.

Тоді ми під'їхали до голови й Руслан почав списом лоскотати їй ніздрі.

Тут голова як розкриє пащеку та як чхне! Ми з Шишкіним відскочили, закрутилися по всій сцені, ніби нас вітром віднесло.

Руслан навіть ледь було не звалився з коня. Шишкін наступив мені на ногу.

Від болю я застрибав на одній нозі і почав накульгувати.

Іванко знову став пришпорювати мене. Ми знову поскакали до голови, а вона почала на нас дути, і нас знову звіяло вбік.

Так ми нападали на неї кілька разів, нарешті я заблагав:

— Кінчайте, — кажу, — хутчій, бо я не витримаю. У мене й так уже нога болить!

Тоді ми підскочили до голови востаннє, Іванко тріснув її списом із такою силою, що з неї посипалась фарба. Голова упала. Вистава закінчилась, і кінь, шкандибаючи, пішов зі сцени.

Діти дружно плескали в долоні. Іванко

зіскочив із коня й побіг кланятися публіці, як справжній актор.

Шишкін каже:

— Ми ж теж виступали на сцені. Треба й нам поклонитися глядачам.

І тут усі побачили, що на сцену вибіг кінь й став кланятися, тобто кивати головою. Всім це дуже сподобалось, в залі зчинився шум.

Діти почали ще голосніше плескати в долоні.

Ми поклонились і втекли, а потім знову вибігли й стали кланятися.

Тут Володя сказав, щоб хутко закривали завісу.

Завісу негайно закрили.

Ми хотіли втекти, але Володя схопив коня за вуха й мовив:

— Ану, вилазьте! Хто тут дурня клеїть?

Ми вилізли з конячої шкури.

— Ага, так це ви! — сказав Володя. — Хто вам дозволив тут пустувати?

— Хіба поганий вийшов кінь? — здивувався Шишкін.

— Коня ви добре змайстрували, — мовив Володя. — А от зіграти як слід не змогли.

На сцені серйозна розмова відбувається, а кінь стоїть, ногами човгає, то відставить ноги, то приставить. Де ви бачили, щоб коні так робили?

— Та ж стомишся спокійно на одному місці стояти, — кажу я. — Та ще Іванко зверху на мені сидить. Знаєте, який він важкий? Де вже тут спокійно стояти!

— Треба було стояти, як на сцену вийшли. І ще. Руслан читає вірші: «О поле, поле, хто тебе засіяв мертвими кістками?» — і раптом у залі сміх. Я думаю, чому сміються? Що ж тут смішного? А виявляється, кінь в цей час засмикав вухами.

— Ну, коні завжди ворухать вухами, коли прислуховуються, — каже Шишкін.

— До чого ж тут було прислухатися?

— Ну, до віршів... Він почув, що Руслан читає вірші, і заворушив вухами.

— Якби ж то ворушив, то ще півбіді, а він ними так замахав, ніби мух відганяв.

— Це я трішки переграв, — каже Шишкін. — Занадто сильно за мотузочок смикав.

— Переграв! — передражнив його Володя. — Ось не лізьте іншим разом без дозволу на сцену.

Ми засумували й гадали, що нам іще й від Ольги Миколаївни за це перепаде, але Ольга Миколаївна нам нічого не сказала. І для мене це було чомусь гірше, ніж якби вона як належить висварила нас за те, що ми не послухалися її. Напевно, вона подумала, що ми з Шишкіним якісь геть недотумкуваті, що з нами навіть розмовляти серйозно не варто.

Через цю виставу та ще через шахи я так і не взявся по-справжньому за навчання.

І коли через кілька днів нам видали табелі за першу чверть, я побачив, що в мене стоїть двійка з арифметики.

Я й раніше знав, що в мене буде за чверть двійка та все думалося, що чверть ще далеко і я встигну підтягнутися, але чверть так несподівано закінчилася, я навіть не встиг оглянутися.

У Шишкіна теж була за чверть двійка з російської мови.

— Навіщо нам табелі видають перед самим святом? Тепер у мене буде все свято зіпсоване! — сказав я Шишкіну, коли ми поверталися додому.

— Чому? — запитав Шишкін.

— Ну тому, що доведеться вдома показувати двійку.

— А я не буду перед святом показувати двійку, — мовив Шишкін. — Навіщо я буду мамі свято псувати?

— Але ж після свята все одно доведеться показувати, — кажу я.

— Що ж, після свята доведеться, а на свято всі веселі, а якщо я покажу двійку, то всі будуть сумні. Ні, нехай краще всі веселими будуть. Навіщо я буду засмучувати маму даремно? Я маму люблю.

— Аби ти її любив, то вчився б краще, — озвався я.

— А ти що, хіба вчишся краще? — дошкулив Шишкін.

— Я — ні, але я буду вчитися.

— Ну і я буду вчитися.

На цьому наша розмова закінчилась.

І я вирішив за шишкінським прикладом

показати табель потім, коли свята вже скінчатся. Адже бувають такі випадки, коли табелі видають учням після свята.

Нічого тут особливого нема.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

арешті настав день, якого я давно чекав із нетерпінням — жовтневе свято. Я прокинувся рано-вранці, підбіг до віконця, щоб подивитися на вулицю.

Сонечко ще не зійшло, але надворі вже було світло.

Небо чисте, блакитне. На будинках майоріли святкові знамена.

На душі в мене стало радісно, ніби знову настала весна. Чомусь завше на свята світло й радісно бува на душі! Згадується все хороше й приємне.

Мріється про щось чудесне, хочеться якомога швидше вирости, стати дужим і

сміливим, звершувати різні подвиги й героїства: пробиратися крізь глуху тайгу, здиратися на недоступні скелі, мчати на літаку в небесній блакиті, спускатися під землю, добувати залізо та кам'яне вугілля, будувати канали й зрошувати пустелі, насаджувати ліси або працювати на заводі, робити якісь нові прекрасні машини.

Ось які мрії були в мене. І нічого дивного в цьому, гадаю, нема.

Тато каже, що в нашій країні кожна людина досягне всього, якщо забажає, і буде належним чином вчитися.

І це правда. Отже, й мені треба краще вчитися.

Цього дня тато подарував мені чарівний ліхтарик із картинками, а мама подарувала ковзани, а Ліка подарувала мені компас, а я подарував Ліці кольорові фарби для малювання.

А потім ми з татом і Лікою пішли на завод, де тато працює, а звідтіля подалися на демонстрацію разом із людьми з татового заводу.

Лунала музика.

Всі співали пісень.

Ми з Лікою теж співали і нам було дуже весело, а тато купив нам повітряні кульки: мені червону, а Ліці зелену.

А коли ми підійшли до найбільшого майдану нашого міста, тато придбав нам два червоні прапорці, і ми з цими прапорцями пройшли побіля трибуни через увесь майдан.

Потім ми повернулися додому. Невдовзі до нас стали сходитися гості.

Перший прибув дядечко Сашко. В руках у нього були два пакунки, і ми відразу ж здогадалися, що це він приніс нам подарунки.

Дядько Сашко спочатку запитав, чи добре ми поводимось. Ми сказали, що добре.

— А маму слухаєтесь?

— Слухаємось! — сказали ми.

— А вчитесь як?

— Добре, — сказала Ліка.

Я теж сказав:

— Добре!

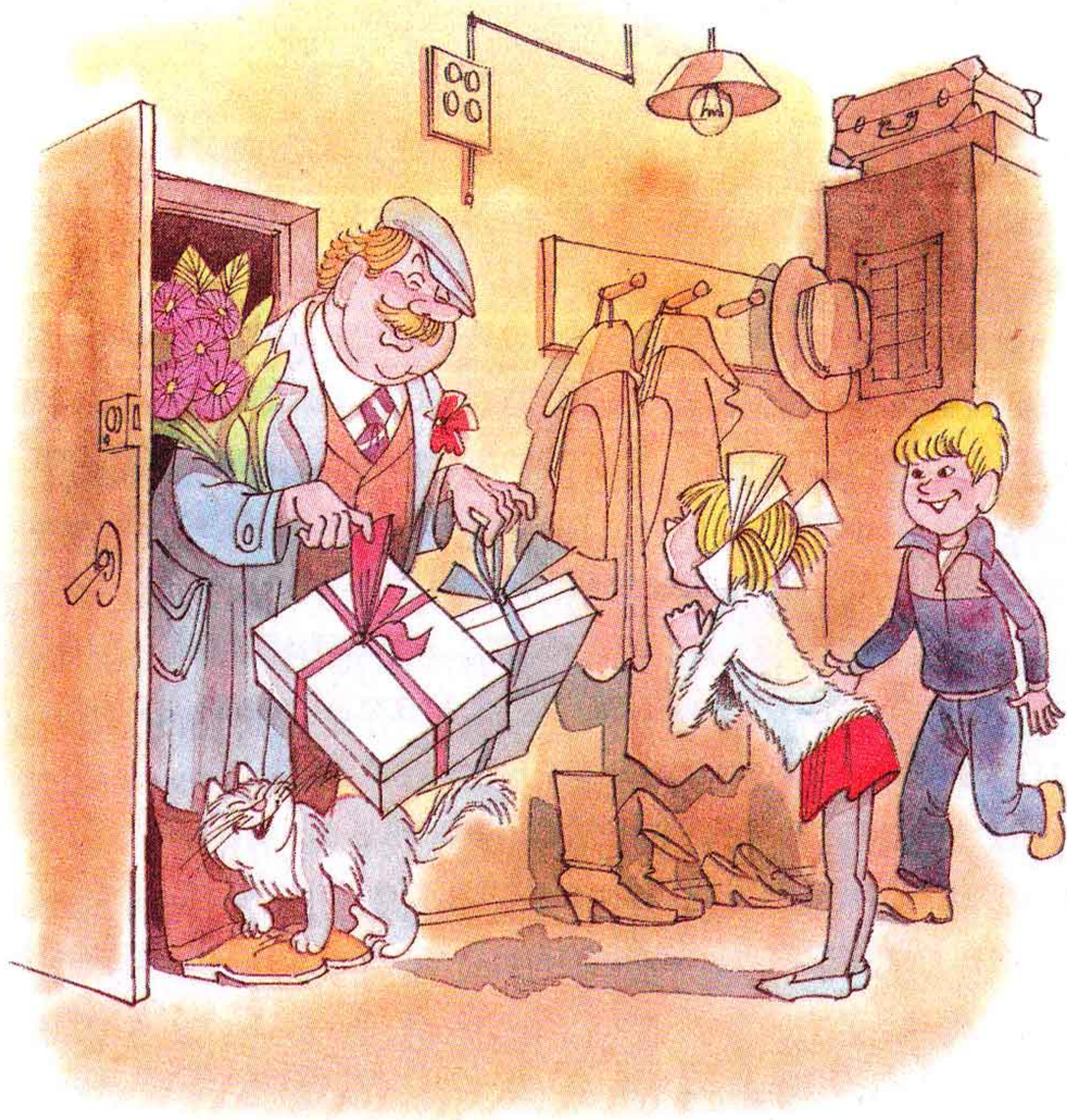
Тоді дядько подарував мені металевий конструктор, а Ліці — будівельні кубики.

Потім прийшли тітка Ліда і дядько Сергій, потім тітка Надія і дядько Юрко, а ще — тітка Ніна. Всі запитували мене, як я вчуся.

Я відповідав — добре. І всі дарували подарунки, так що під кінець у мене назбилося їх ціла купа. У Ліки теж була ціла купа подарунків.

І ось я сидів і дивився на свої подарунки, і поступово мене огортав сум. Мене почала мучити совість, бо в мене ж з арифметики була двійка, а я всім казав, що вчуся добре. Я довго думав над цим і врешті-решт дав сам собі обіцянку, що тепер візьмусь за навчання, як слід, і тоді такі випадки вже ніколи в житті більше не траплятимуться. Після того, як я це вирішив, смуток мій почав поволі зникати, і я розвеселився.

На другий день теж було свято. Я побував у гостях у багатьох друзів із нашого класу, багато хто з них побував у нас. Ми тільки те й робили, що гралися, а ввечері

дивилися на стіні картинки від чарівного ліхтаря.

Коли я лягав спати, то склав усі свої подарунки біля свого ліжка на стільці. Ліка теж склала свої подарунки на стільці, а під стелею над нами святково майоріли дві по-

вітряні кульки, з якими ми ходили на демонстрацію. Так приємно було дивитися на них!

Уранці, коли я прокинувся, то побачив, що повітряні кульки лежать на підлозі. Вони зморщились і стали маленькі. Легкий газ вийшов із них, вони вже не могли більше злітати в повітря. А коли цього ж дня я повернувся зі школи, то не знав, як сказати мамі про двійку, але мама сама згадала про табель і веліла показати їй.

Я мовчки витягнув табель із портфеля й віддав мамі. Мама стала перевіряти, які у мене оцінки і, звичайно ж, одразу побачила двійку.

— Ну, ось, я так і знала! — вигукнула вона, спохмурнівши. — Все гуляв та гуляв, а тепер за чверть двійка! А все від чого? Бо слухатись нікого не хочеш! Скільки разів тобі говорено, щоб ти вчасно робив уроки, але тобі хоч кажи, хоч не кажи — все як об стінку горохом! Може, ти хочеш на другий рік залишитися?

Я сказав, що тепер буду вчитися краще і що тепер у мене двійок ніколи в світі не бу-

де. Але мама тільки усміхнулась у відповідь. Видно було, що анізащо не повірила моїм обіцянкам. Я просив маму підписати табель, та вона сказала:

— Годі вже, нехай тато підпише!

Це було найгірше. Я сподівався, що мама підпише табель і тоді можна буде показати його татові, а тепер мені доведеться вислуховувати докори тата. Настрій у мене був такий кепський, що не хотілося навіть робити уроків.

— Нехай, — думаю, — тато посварить мене, тоді вже буду вчитися.

Нарешті тато повернувся з роботи. Я зачекав, доки він пообідає, бо після обіду він завше стає добріший, і поклав табель на стіл так, щоб тато побачив його. Тато помітив, що на столі біля нього лежить табель, і почав дивитися на оцінки.

— Ну, ось, догрався! — мовив він, побачивши двійку. — Невже тобі перед друзями не соромно, га?

— Ніби я один одержую двійки! — відповів я.

— У кого ж іще є двійки?

— У Шишкіна.

— Чому ж ти береш приклад з Шишкіна? Ти б брав приклад із кращих учнів. Чи Шишкін у вас такий авторитет?

— І зовсім не авторитет, — буркнув я.

— Ось ти б і став учитися краще, та ще б і Шишкіну допоміг. Невже вам обом подобається бути гіршими за інших?

— Мені, — кажу, — зовсім не подобається. Я вже й сам вирішив почати вчитися краще.

— Ти й раніше це казав.

— Ні, раніше я так просто казав, а тепер я вирішив твердо взятися за навчання.

— Що ж, побачимо, яка у тебе твердість. Тато підписав табель і більше нічого не сказав. Мені навіть прикро стало, що він так мало картав мене. Певно він подумав, що зі мною довго говорити марно, оскільки я завжди обіцяю, а слова свого не дотримую.

Тому я вирішив цього разу довести, що в мене все-таки є твердість, і почати вчитися, як і годиться. Жаль, що з арифметики

нічого не було задано, а то б я, напевно, за-
дачку сам розв'язав.

Другого дня я запитав у Шишкіна:

— Ну, як, дісталось тобі від мами за
двійку?

— Дісталось! І від тітки Зіни дісталось.
Краще б уже вона мовчала. У неї лише одні
слова: «Ось я візьмусь за тебе, як годи-
ться!» А як вона за мене візьметься? Ко-
лись вона сказала: «Ось я за тебе візьмусь:
буду кожного вечора перевіряти, як ти зро-
бив уроки». А сама разів зо два перевірила,
а потім записалася в драмгурток при клубі
автозаводу, і як тільки вечір — її нема.
«Я тебе, каже, завтра перевірю».

І так кожного разу: завтра та завтра, а
потім і зовсім нічого. Потім раптом: «Ану-
но, показуй зошити, відповідай, що на зав-
тра задано». А в мене, як на те, нічого не
зроблено, бо я вже відвик, щоб мене переві-
ряли. Словом, що не вечір, то її вдома нема.
Якщо на заняття драмгуртка не треба йти,
то вона до театру біжить.

— Їй же треба до театру ходити, якщо

вона в театральному училищі навчається, — сказав я.

— Я це розумію, — мовить Шишкін. — Мама теж на курсах підвищення кваліфікації вчиться, ще й працює, а не каже: «Я за тебе візьмусь». Мама просто пояснить, що треба вчитися, а якщо й насварить, то я не ображаюсь. А на тітку Зіну завжди буду ображатися, бо якщо берешся, то берись, а якщо не берешся, то не берись. Я, можливо, чекаю, коли тітка Зіна за мене візьметься, тому сам нічого не роблю.

Такий у мене характер!

— Це ти просто вину з себе на інших перекладаєш, — озвався я. — Змінив би свій характер.

— Ось ти б і змінив. Ніби ти краще від мене вчишся!

— Я буду краще вчитися, — кажу я.

— Ну і я буду краще, — відповів Шишкін.

Через кілька днів наш викладач фізкультури Григорій Іванович сказав, що спортивний зал у нас уже облаштований для гри в баскетбол і хто бажає, може записуватися в баскетбольну команду.

Усі хлопці зраділи й стали записуватися. Ми з Шишкіним теж, звичайно, хотіли записатися, але Григорій Іванович не записав нас.

— У баскетбольній команді може грати тільки той, хто добре вчиться, — сказав він нам.

Шишкін був прикро вражений. Він давно вже чекав, коли можна буде грати в баскетбол, і ось тепер, коли інші хлопці гратимуть, нам, так би мовити, доведеться залишатися за бортом. Я особисто не дуже

засмутився, бо твердо вирішив почати вчитися краще і за будь-яку ціну досягти того, щоб мене прийняли в баскетбольну команду.

Цього ж дня Ольга Миколаївна повідомила, що багато хто з наших учнів уже підтягнулися й стали навчатися успішніше.

Найкращі справи були в першій ланці. У них не було жодної двійки, а трійок — лише дві.

Ольга Миколаївна сказала, якщо вони виправлять ці трійки, то ланка додержить своєї обіцянки вчитися тільки на п'ятірки та четвірки.

Найгірші справи були в нашій ланці: дві двійки — моя і шишкінська.

Юрко сказав:

— Ось! Ми з вами в хвості опинились! Треба щось придумати, як із цього виплутатися.

— Це все вони, ось ці двоє! — сказав Льоня Астаф'єв і показав на нас із Шишкіним. — Що ж це ви, га? Нашу ланку ганьбите! Всі діти стараються, а їм хоч

кілок на голові теши — нічого не допомагає! Ти, Малєєв, чому погано вчишся?

Тут усі на мене накинулися:

— Ти що, не розумієш, що треба вчитися краще?

— Не розумію, про що мова! — сказав я. — Я вже сам вирішив учитися краще, а тут знову — за рибу гроші!

— Розумник! Вирішив, то треба вчитися! А в тебе які оцінки? — спитав Алик Сорокін.

— Так то оцінки в мене за минуле, а я вирішив тільки позавчора, — кажу я.

— Ех ти! Ніби не міг раніше вирішити!

— Постривайте, діти, не треба сваритися, — мовила Ольга Миколаївна. — Відстаючим потрібна допомога. У нашому загоні є хороші учні. Треба призначити когось на допомогу Костику Шишкіну та Віті Малєєву.

— Можна мені допомагати Малєєву? — спитав Іванко Пахомов.

— А я буду допомагати Шишкіну, — сказав Алик Сорокін. — Можна?

— Звичайно, можна, — погодилась Оль-

га Миколаївна. — Це дуже добре, що ви хочете допомогти товаришам. Але Вітя і Костик самі повинні якомога більше працювати. Ти, Вітю, напевно, якщо не можеш розв'язати задачку, відразу ж звертаєшся до тата або мами?

— Ні, — кажу я. — Я тепер тата ніколи не запитую. Навіщо я буду відволікати його від роботи? Я просто йду до товариша й запитую.

— Ну, це все одно. Я хочу сказати, що треба самому працювати. Якщо посидиш над задачкою, як слід, та розберешся сам, то чомусь і навчишся. А якщо кожного разу за тебе задачі буде робити хтось інший, то сам їх розв'язувати ніколи не навчишся. Для того й задачі даються, щоб учень привчався самотійно думати.

— Добре, — кажу я. — Тепер я буду сам.

— Так-так, постарайся. Лише в крайньому разі, якщо побачиш, що задачка не виходить, тоді звертайся за допомогою до товариша або до мене.

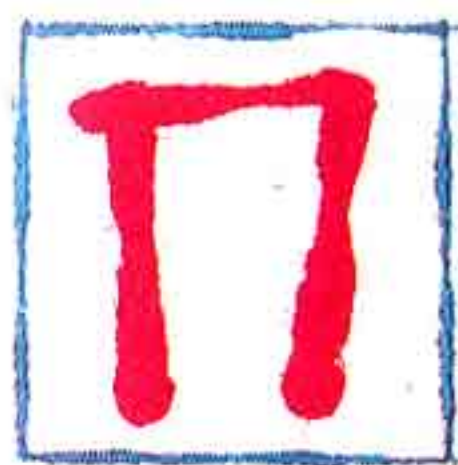
— Ні, — кажу я. — Мені здається, тепер

я розв'яжу сам, а якщо не зможу, тоді піду до Іванка.

— Якщо буде бажання, то розв'яжеш, — мовила Ольга Миколаївна.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Прийшов я додому й одразу взявся до справи. Така рішучість мене взяла, що я навіть сам здивувався. Спочатку я вирішив зробити найважчі уроки, як вчила нас Ольга Миколаївна, а потім узятися за те, що легше. Саме в цей день була задана задача з арифметики. Не довго вагаючись, я розгорнув задачника й почав читати задачу:

«У магазині було 8 пилок, а сокир у три рази більше. Одній бригаді теслів продали половину сокир та три пилки за 84 кар-

бованці. Решту сокир та пилок продали іншій бригаді теслів за 100 карбованців. Скільки коштує одна сокира і одна пилка?»

Спочатку я зовсім нічого не второпавав і почав читати задачу другий раз, потім третій. Поступово я зрозумів, що той, хто створює задачі, навмисно заплутує їх, щоб учні не змогли відразу їх розв'язати.

Написано: «У магазині було 8 пилок, а сокир в три рази більше». Ну написали б просто, що сокир було 24 штуки. Адже, якби пилок було 8, а сокир було в три рази більше, то кожному ясно, що сокир було 24. Для чого ж тут город городити!

І ще: «Одній бригаді теслів продали половину сокир і 3 пилки за 84 карбованці». Сказали б просто: «Продали 12 сокир». Ніби не зрозуміло, якщо сокир було 24, то половина буде 12. І ось все це продали, отже, за 84 карбованці. Далі знову мовиться, що решту пилок і сокир продали іншій бригаді теслів за 100 карбованців. Яка ж це решта? Хіба не можна було сказа-

ти по-людськи? Якщо всього було 24 сокири, а продали 12, то й залишилося, отже, 12. А пилок було всього-на-всього 8. 3 продали одній бригаді, отже, другій бригаді продали 5. Так би й написали, а то заплутують, а потім, либонь, нарікають, що діти нетямущі — не вміють розв'язувати задачі!

Я переписав задачу по-своєму, щоб вона була простішою, і ось що в мене вийшло:

«У магазині було 8 пилок і 24 сокири. Одній бригаді теслів продали 12 сокир і 3 пилки за 84 карбованці. Другій бригаді теслів продали 12 сокир і 5 пилок за 100

карбованців. Скільки коштує одна пилка і одна сокира?»

Переписавши задачу, я знову прочитав її і побачив, що вона стала трошки коротшою, але все-таки я не міг додуматись, як її виконати, бо цифри плутались в голові й заважали мені міркувати. Я вирішив якось підкоротити задачу, щоб у ній поменшало цифр. Адже ж не має значення, скільки в магазині було цих пилок і сокир, якщо врешті-решт їх усі продали. Я скоротив задачу, і вона вийшла ось яка:

«Одній бригаді продали 12 сокир і 3 пилки за 84 карбованці. Другій бригаді продали 12 сокир і 5 пилок за 100 карбованців. Скільки коштує одна сокира й одна пилка?»

Задача стала коротшою, і я став міркувати, як би її ще скоротити. Адже не має значення, кому продали ці пилки та сокири. Важливо, за скільки продали. Я думав, думав — і задача вийшла така:

«12 сокир і 3 пилки коштують 84 карбованці.

12 сокир і 5 пилок коштують 100 карбованців.

Скільки коштує одна сокира і одна пилка?»

Скорочувати більше було неможливо, і я став міркувати, як розв'язати задачу. Спочатку я подумав, якщо 12 сокир і 3 пилки коштують 84 карбованці, то треба додати всі сокири й пилки разом і 84 поділити на те, що вийшло. Я склав 12 сокир і 3 пилки, вийшло 15. Тоді я почав ділити 84 на 15, але в мене не ділилось, бо виходила остача. Я зрозумів, що сталася якась помилка, і почав шукати інший вихід.

Інший вихід знайшовся такий: я додав 12 сокир і 5 пилок, вийшло 17, і тоді я почав ділити 100 на 17, але в мене знову вийшла остача. Тоді я додав всі 24 сокири між собою й додав до них 8 пилок, а карбованці теж додав між собою й почав ділити карбованці на сокири з пилками, але ділення все одно не вийшло.

Тоді я став віднімати пилки від сокир, а гроші ділити на те, що вийшло, але однак у

мене нічого не вийшло. Потім я ще намагався додавати між собою пилки й сокири окремо, а потім віднімати сокири від грошей і те, що залишилося, ділити на пилки. І що я тільки не робив, нічого не вийшло! Тоді я взяв задачку й пішов до Іванка Пахомова.

— Слухай, — кажу, — друже, 12 сокир і 3 пилки разом коштують 84 карбованці, а 12 сокир і 5 пилкок коштують 100 карбованців. Скільки коштує одна сокира й одна пилка? Як, на твій погляд, треба зробити задачу?

— А ти як гадаєш? — запитує він.

— Я думаю, треба додати 12 сокир і 3 пилки й 84 поділити на 15.

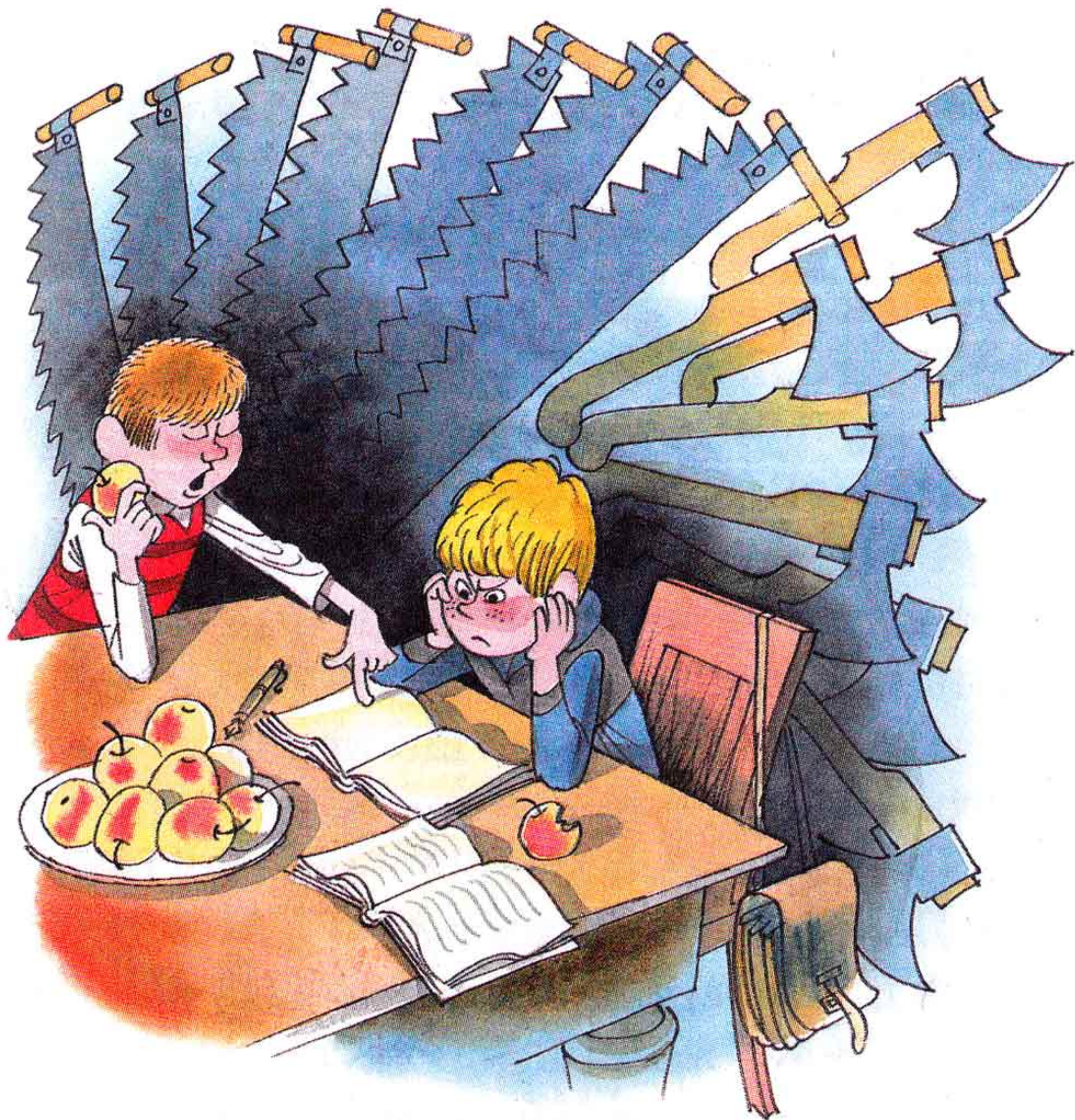
— Чекай! Навіщо тобі додавати пилки й сокири?

— Ну я дізнаюсь, скільки було всього, а потім 84 поділю на скільки всього й дізнаюсь, скільки коштує одна.

— Що — одна? Одна пилка й одна сокира?

— Пилка, — кажу, — або сокира.

— Тоді вийде, що вони коштували однаково.

— А вони хіба не однаково?

— Звичайно, не однаково. У задачі ж не говориться, що вони коштували порівну. Навпаки, питається, скільки коштує сокира і скільки пилка окремо. Отже, ми не маємо права їх додавати.

— Та їх, — кажу, — хоч додавай, хоч не додавай, все одно нічого не виходить.

— Ось тому й не виходить.

— Що ж робити? — запитую я.

— А ти подумай.

— Дві години вже думав!

— Ану придивись до задачки, — каже Іванко. — Що ти бачиш?

— Бачу, — кажу, — що 12 сокир і 3 пилки коштують 84 карбованці, а 12 сокир і 5 пилок коштують 100 карбованців.

— Ну, ти помічаєш, що першого разу й другого сокир куплено однакову кількість, а пилок на дві більше?

— Помічаю, — кажу я.

— А помічаєш, що другого разу заплатили на 16 карбованців дорожче!

— Теж помічаю. Першого разу заплатили 84 карбованці, а другого разу — 100 карбованців. $100 \text{ мінус } 84 = 16$.

— А як ти гадаєш, чому другого разу заплатили на 16 карбованців більше?

— Це кожному ясно, — відповів я, — купили 2 зайві пилки, ось і довелося заплатити зайвих 16 карбованців.

— Значить, 16 карбованців заплатили за дві пилки?

— Так, — кажу, — за дві.

— Скільки ж коштує одна пилка?

— Якщо дві 16, то одна, — кажу, — 8.

— Ось ти й дізнався, скільки коштує одна пилка.

— Тьху! — вигукую. — Зовсім проста задачка! Як це я сам не здогадався!

— Чекай, тобі ще треба дізнатись, скільки коштує сокира.

— Ну, це вже дрібниця, — кажу я. — 12 сокир і 3 пилки коштують 84 карбованці. 3 пилки коштують 24 карбованці. 84 мінус 24, буде 60. Значить, 12 сокир коштують 60 карбованців, а одна сокира — 60 поділити на 12, буде 5 карбованців.

Я пішов додому й мені було дуже прикро, що я не зробив сам цю задачку. Але я вирішив іншим разом обов'язково сам розв'язати задачу. Хоча й п'ять годин сидітиму, але розв'яжу.

Наступного дня нам із арифметики нічого не було задано, і я був радий, бо не таке вже велике задоволення — задачки розв'язувати.

— Нічого, — думаю, — хоч один день відпочину від арифметики.

Та все вийшло зовсім не так, як я гадав. Тільки-но я сів за уроки, раптом Ліка каже:

— Вітю, нам тут задачку задали, я ніяк не можу розв'язати. Допоможи мені.

Я тільки подивився на задачу й думаю:

— Ось буде історія, якщо я не зможу розв'язати! Відразу весь авторитет пропаде!

І кажу їй:

— Мені зараз ніколи. У мене тут своїх уроків повно. Ти піди погуляй годинки зо дві, а потім прийдеш, я тобі допоможу.

Думаю: «Доки вона гулятиме, я тут над задачкою поміркую, а потім поясню їй».

— Ну я піду до подружки, — каже Ліка.

— Йди, йди, — тільки не приходь так хутко. Можеш годинки дві-три погуляти. Взагалі, гуляй скільки хочеш.

Вона пішла, а я взяв задачника й почав читати задачку:

«Хлопчик і дівчинка рвали в лісі горіхи. Вони зірвали всього 120 штук. Дівчинка зірвала в два рази менше від хлопчика. Скільки горіхів було в хлопчика й дівчинки?»

Прочитав я задачку. Мене навіть сміх розібрав: «Ось так задача! — думаю. — Що ж тут розуміти? Ясно, 120 треба поділити на 2, буде 60. Отже, дівчинка зірвала 60 горіхів. Тепер треба дізнатися, скільки хлопчик: 120 відняти 60, теж буде 60... Тільки ж як це так? Виходить, що вони зірвали порівну, а в задачі сказано, що дівчинка зірвала в два рази менше горіхів. Ага! — думаю. — Значить, 60 треба поділити на 2, буде 30. Отже, хлопчик зірвав 60, а дівчинка 30 горіхів».

Подивився на відповідь, а там: хлопчик 80, а дівчинка 40.

— Стривайте! — кажу. — Як же це? У мене виходить 30 і 60, а тут 40 і 80.

Став перевіряти — всього зірвали 120 горіхів. Якщо хлопчик зірвав 60, а дівчинка 30, то всього виходить 90. Отже, неправильно! Знову почав робити задачу. Знов у мене виходить 30 і 60! Звідкіля ж у відповіді береться 40 і 80? Просто зачароване коло!

Ось тут я й замислився. Читав задачу разів із десять і ніяк не міг знайти, в чому ж тут заковика.

— Ну, — думаю, — це третьокласникам задають такі задачки, яких і четвертокласник розв'язати не може! Як же вони, бідні, вчаться?

Став я думати над цією задачкою. Соромно мені було не розв'язати її. Ось, скаже Ліка, в четвертому класі, а для третього класу задачку не зміг розв'язати! Став я думати ще напруженіше. Нічого не виходить. Ніби якесь затемнення на мене найшло! Сиджу й не знаю, що робити. В задачі сказано, що всього горіхів було 120, і ось треба поділити їх так, щоб у одного було вдвічі більше, ніж у другого.

Якби тут були якісь інші цифри, то ще можна було б щось придумати, а тут скільки не діли 120 на 2, скільки не віднімай 2 від 120, скільки не перемножуй 120 на 2, все одно 40 і 80 не виходить.

У відчаї я намалював у зошиті горіхове дерево, а під деревом хлопчика і дівчинку, а на дереві 120 горіхів. І ось я малював ці горіхи, малював, а сам усе думав і думав. Тільки думки мої йшли кудись не туди, куди треба.

Спочатку я думав, чому хлопчик нарвав вдвічі більше, а потім здогадався, що хлопчик, напевно, на дерево заліз, а дівчинка внизу рвала, ось у неї й вийшло менше. Потім я став рвати горіхи, тобто просто стирати їх гумкою з дерева й віддавати хлопчикові й дівчинці, тобто домальовувати горіхи в них над головою.

Потім я став думати, що вони складали горіхи в кишені. Хлопчик був у курточці, я намалював йому з боків дві кишені, а дівчинка була в фартушку. На цьому фартушку я намалював одну кишеньку. Тоді я став гада-ти, що, можливо, дівчинка нарвала горіхів менше тому, що в неї була лише одна кишеня.

І ось я сидів і дивився на них: у хлопчика дві кишені, у дівчинки одна кишеня, і в мене в голові почали проявлятися якісь проблиски. Я стер горіхи в них над головами й намалював їм настовбурчені кишені, ніби в них лежали горіхи. Всі 120 горіхів тепер лежали в них у трьох кишенях: у двох кишенях у хлопчика й в одній кишені в дівчинки, а всього, отже, в трьох.

— Ну, — думаю, — це третьокласникам задають такі задачки, яких і четвертокласник розв'язати не може! Як же вони, бідні, вчаться?

Став я думати над цією задачкою. Соромно мені було не розв'язати її. Ось, скаже Ліка, в четвертому класі, а для третього класу задачку не зміг розв'язати! Став я думати ще напруженіше. Нічого не виходить. Ніби якесь затемнення на мене найшло! Сиджу й не знаю, що робити. В задачі сказано, що всього горіхів було 120, і ось треба поділити їх так, щоб у одного було вдвічі більше, ніж у другого.

Якби тут були якісь інші цифри, то ще можна було б щось придумати, а тут скільки не діли 120 на 2, скільки не віднімай 2 від 120, скільки не перемножуй 120 на 2, все одно 40 і 80 не виходить.

У відчаї я намалював у зошиті горіхове дерево, а під деревом хлопчика і дівчинку, а на дереві 120 горіхів. І ось я малював ці горіхи, малював, а сам усе думав і думав. Тільки думки мої йшли кудись не туди, куди треба.

Спочатку я думав, чому хлопчик нарвав вдвічі більше, а потім здогадався, що хлопчик, напевно, на дерево заліз, а дівчинка внизу рвала, ось у неї й вийшло менше. Потім я став рвати горіхи, тобто просто стирати їх гумкою з дерева й віддавати хлопчикові й дівчинці, тобто домальовувати горіхи в них над головою.

Потім я став думати, що вони складали горіхи в кишені. Хлопчик був у курточці, я намалював йому з боків дві кишені, а дівчинка була в фартушку. На цьому фартушку я намалював одну кишеньку. Тоді я став гада-ти, що, можливо, дівчинка нарвала горіхів менше тому, що в неї була лише одна кишеня.

І ось я сидів і дивився на них: у хлопчика дві кишені, у дівчинки одна кишеня, і в мене в голові почали проявлятися якісь проблиски. Я стер горіхи в них над головами й намалював їм настовбурчені кишені, ніби в них лежали горіхи. Всі 120 горіхів тепер лежали в них у трьох кишенях: у двох кишенях у хлопчика й в одній кишені в дівчинки, а всього, отже, в трьох.

І раптом у мене в голові, ніби блискавка, майнула думка: «Всі 120 горіхів треба ділити на три частини! Дівчинка візьме собі одну частину, а дві частини залишаться хлопчикові, ось і буде в нього вдвічі більше!»

Я швидко поділив 120 на 3, вийшло 40. Значить, одна частина 40. Це у дівчинки було 40 горіхів, а у хлопчика дві частини. Отже, 40 помножити на 2, буде 80! Саме так, як у відповіді.

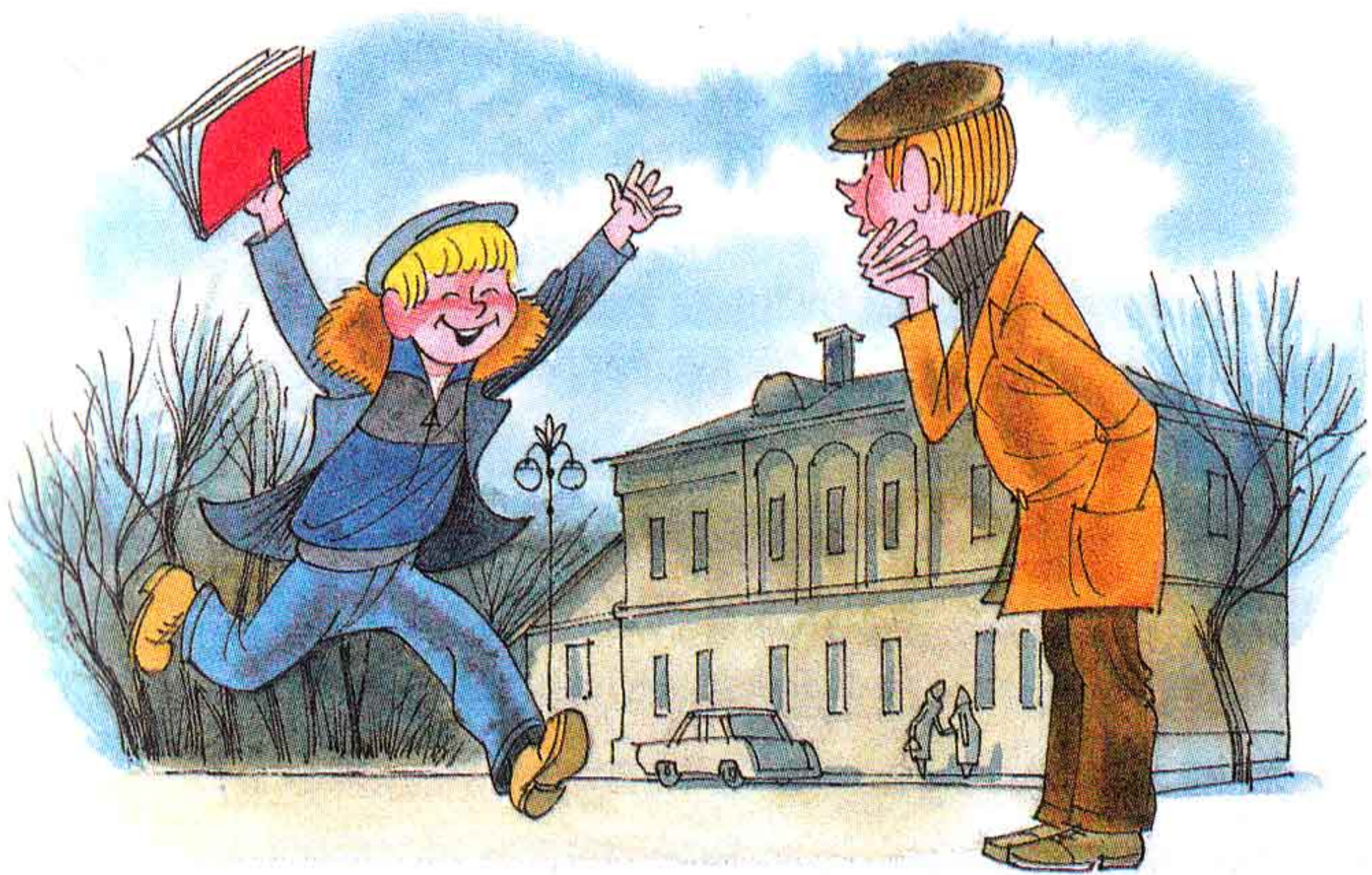
Я ледь не підстрибнув від радощів й хутчій помчав до Іванка Пахомова, щоб розповісти йому, як я сам додумався розв'язати задачу.

Вибігаю на вулицю, дивлюсь — Шишкін чимчикує.

— Слухай, — кажу, — Костику, хлопчик і дівчинка рвали в лісі горіхи. Нарвали 120 штук, хлопчик узяв собі вдвічі більше, ніж дівчинка. Що робити, по-твоєму?

— Надавати, — каже, — йому по шії, щоб не кривдив дівчаток!

— Та я не про те питаю! Як їм поділити, щоб у нього було вдвічі більше?

— Нехай ділять, як хочуть. Чого ти до мене причепився! Нехай порівну ділять.

— Та не можна порівну. Це задача така.

— Яка ще задача?

— Ну задача з арифметики.

— Тьху! — каже Шишкін. — У мене морська свинка здохла, я її тільки позавчора купив, а він тут зі своїми задачками лізе!

— Ну, вибач, — кажу, — я не знав, що у тебе таке лихо.

І помчав далі. Прибігаю до Іванка.

— Слухай, — кажу, — ось така задачка премудра: хлопчик і дівчинка зірвали 120 горіхів. Хлопчик узяв собі вдвічі більше.

Треба поділити на три частини. Правильно я здогадався?

— Правильно, — мовить Іванко. — Одну частину візьме дівчинка, дві частини — хлопчик. Ось у нього й буде вдвічі більше.

— Це я сам здогадався, — кажу я. — Розумієш, замудрували задачку, думали, ніхто не здогадається, а я все-таки здогадався.

— Ну, молодець!

— Тепер я завжди сам буду задачки розв'язувати, — мовив я.

— Постарайся. Самому завше краще: більше користі, — каже Іванко.

Помчав я назад додому. Раптом назустріч Юрко Касаткін.

— Слухай, Юрку, — кажу я. — Один хлопчик і одна дівчинка рвали в лісі горіхи...

— Та ну тебе з твоїми горіхами! Ти краще скажи, де це тебе носить? Чому ти уроків не робиш?

— А я роблю уроки, слово честі!

— Ти це кинь! Увесь клас назад тягнеш! Ти і ще твій Шишкін.

— Слово честі, я вчуся, а в Шишкіна морська свинка здохла. А ти куди йдеш?

— Я йшов до тебе, хотів подивитись, як ти уроки робиш, а тебе вдома нема. От я й бачу, як ти вчишся.

— Ну, чесне-пречесне слово, я робив задачу, а вона у мене не вийшла, і я лишень на хвилинку збігав до Іванка, щоб розповісти. Ось ходімо до мене, побачиш.

Ми пішли до мене, і я став показувати йому задачку про хлопчика і дівчинку.

— Так це ж задачка для третього класу! — вигукнув Юрко.

— А я навмисно повторюю минулорічні задачі, — кажу я. — Торік я поганенько вчився з арифметики, ось і хочу тепер надолужити.

— Це ти добре придумав. Будеш знати попереднє, далі легше буде вчитися.

Юрко пішов.

Невдовзі повернулася Ліка.

Я відразу ж почав пояснювати їй задачу.

Намалював дерево з горіхами.

Хлопчика з двома кишенями й дівчинку з однією кишенею.

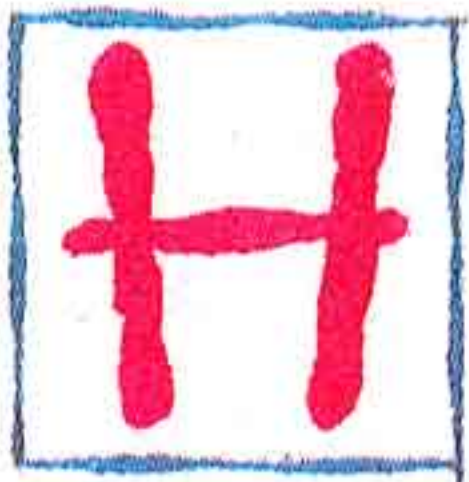
— Ось, — каже Ліка, — як ти добре пояснюєш! Я б сама ніколи не здогадалася!

— Ну, це легенька задачка. Коли тобі треба, ти мені кажи, я тобі все поясню відразу.

І ось я якось зовсім несподівано з однієї людини перетворився на зовсім іншу. Раніше мені самому допомагали, а тепер я сам міг інших навчати. І головне в тому, що в мене ж з арифметики була двійка!

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

а другий день, коли я прокинувся, то побачив у вікно, що вже настала зима. Надворі випав сніг. Усе побіліло навкруги: і земля, і дахи, а дерева стояли, як у мереживі — всі гілочки обліпило снігом. Я хотів відразу ж піти покататися на ковзанях, які подарувала мені мама, та треба було йти до школи, а після школи я спочатку засів за уроки, а потім став робити задачки за Лікиним задачником.

Я задумав порозв'язувати всі задачі для третього класу. Там було багато простих задачок, і я лущив їх, як насіння, але траплялися й такі, над якими доводилося ламати голову. Тільки тепер це мене не лякало. Я взяв собі за правило не рухатися далі, доки не розв'яжу задачі. Звичайно, я за один день не розв'язав усі задачі, а сидів над ними тижнів два чи три. На ковзанах я ходив кататися лише вечорами, коли було вже геть темно.

Зате коли я порозв'язував усі задачі для третього класу, то я порозумнішав і вже міг без сторонньої допомоги розв'язувати задачі для четвертого класу, які задавала нам Ольга Миколаївна. В задачникові для четвертого класу було чимало задач, які були схожі на задачі для третього класу, тільки вони були складнішими, але тепер я вже вмів розплутувати складні задачки.

Мені навіть цікавіше було розв'язувати ті задачі, які були складнішими. Я вже не боявся арифметики, як раніше. З мене ніби звалився якийсь вантаж, і жити мені стало легко. Ольга Миколаївна була задо-

волена моїми успіхами й ставила мені хороші оцінки.

Діти мені більше не дорікали. Мама й тато були раді, що я став добре вчитися.

Мене прийняли в баскетбольну команду. Через день я тренувався з хлопцями по дві години. А коли тренування не було, я катався на ковзанах, ходив на лижах, грав із хлопцями в хокей — було що робити.

А Шишкін замість того, щоб узятися належним чином за навчання, накупив різних морських свинок, білих пацюків, черепах. Самих їжаків у нього було аж три штуки! З ними він цілими днями вовтузився, годував їх, доглядав, вони в нього часто хворіли й здихали.

А ще він дістав десь Лобзика. Цей Лобзик був звичайним бездомним песиком, тобто якщо говорити по правді, то вже доволі чималим псом, хоча ще молодим, не зовсім дорослим: волохатим таким, чорного кольору, і вуха в нього висіли, як лопухи. Він його знайшов десь на вулиці й поманив за собою.

Привів додому, вигадав йому ім'я —

Лобзик, хоча Лобзик — зовсім не підходяще для пса ім'я, бо лобзик — це така маленька пилочка для випилювання з дерева. Але Шишкін не знав, що таке лобзик і вигдав йому таке собаче ім'я.

Зрозуміло, що з усіма цими справами Шишкіну було не до навчання. Він сідав за уроки після того, як мама разів зо двадцять нагадає.

Ось вона прийде з роботи й спитає:

— Ти уроки зробив?

— Ще ні. Зараз буду робити.

— Сідай негайно.

— Зараз, зараз, матусю, ось тільки погоду черепаху.

Мати візьметься за свої справи, а він погодує черепаху, потім згадає, що хотів змайструвати клітку для морської свинки, і почне морочитись з кліткою. Невдовзі мати знову нагадає:

— Коли ж ти будеш робити уроки?

— Зараз.

— Коли ж «зараз»? Ти весь час кажеш «зараз», а сам ні за холодну воду.

— Ну, зараз! Треба ж клітку зробити.

— Клітку? Та тут тобі на три дні роботи! Припини, й сідай робити уроки.

— Гаразд, — із жалем у голосі каже Шишкін. — Завтра клітку дороблю. Ось тільки принесу їжакам водички й буду робити уроки.

Він бере квартиру й іде по воду для їжаків. Потім починає перевіряти, чи є вода в інших тварин. Потім виявляється, що один із їжаків кудись зник. І Шишкін починає шукати його по всіх закутках. Через півгодини мати знову про уроки нагадає.

— Зараз, — каже Шишкін. — Ось тільки знайду їжака. Десь він запропастився.

І так весь час. То одне, то друге, то третє. Якщо мати піде на заняття, він і не здумає за уроки братися. Жде, коли настане час лягати спати, тоді він починає щось робити.

Звичайно, в нього все виходило на швидку руку, абияк. Він нічого не вчив, як належить, та все-таки якось примудрявся одержувати трійки, іноді навіть четвірки. Проте це траплялося зрідка. Найбільше він боявся російської мови і майже завжди виїздив на підказці.

Щоправда, ніякої користі від цієї підказки йому не було. Коли в класі мали писати диктант або твір, то Шишкін заздалегідь був упевнений, що напише на двійку, і вирішив у такі дні зовсім не приходити до школи.

І ось якось, коли Ольга Миколаївна сказала, що завтра ми будемо писати диктант, Шишкін наступного ранку прикинувся

хворим і сказав мамі, що в нього болить голова. Мама дозволила йому не йти цього дня до школи і сказала, що викличе лікаря, коли повернеться з роботи. Але коли вона повернулася, Шишкін сказав, що голова в нього вже не болить, так що ніякого лікаря викликати не треба.

Мама написала в школу записку про те, що Костик пропустив навчання через хворобу, й усе обійшлося благополучно. Іншим разом, коли ми в класі мали писати твір, Шишкін знову придумав, що в нього болить голова, і мати знову дозволила йому не йти до школи, але коли вона повернулася з роботи, їй видалося дивним, що Костик і цього разу хутко видужав. Але тоді вона ще ні про що не здогадувалась, і знову написала записку, що він був хворий.

Коли ж це сталося втретє, вона почала здогадуватися, що Костик її обманює, щоб не ходити до школи. Костик спочатку не зізнавався, але мама сказала, що сама піде в школу й з'ясує, в чому справа. Костик побачив, що мати все одно про все дізнається і сказав правду.

Коли мати почула, що він усе це придумував, щоб уникати занять, вона страшенно розгнівалася. Це трапилось саме в той день, коли Шишкін привів додому Лобзика.

Мама завжди сердилася на Костика за те, що він приносить додому різних тварин і вовтузиться з ними, замість того, щоб робити уроки.

Тому Костик раніше сховав Лобзика в комірчині, щоб мама не помітила його відразу. І ось саме тоді, коли Костик зізнався і мама розгнівалася, Лобзик виліз із комірчини й прийшов прямо в кімнату.

— А це ще що таке? — закричала мама, побачивши Лобзика.

— Це нічого... Це просто так, песик, — пробелькотів Шишкін.

— Песик? — заволала мама. — Зараз же прожени його! Розвів цілий звіринець в домі! Тільки те й робиш, що з різними звірами воловодишся, вчитися зовсім не хочеш! Негайно віднеси усіх звірів геть! І пацюків, і мишей, і їжаків — усіх віднось! І собаку цього жени, доволі я з тобою намучилася.

Нічого не вдієш. Костик зі слізьми на очах пішов роздавати своїх тваринок знайомим хлопцям. І роздав усіх, лишень одного їжака в нього ніхто брати не хотів. Тоді він прийшов із цим їжаком до мене й розповів, що в нього сталося вдома.

Я теж не хотів брати їжака, бо миші, яких він нам подарував, розплодились у великій кількості, і декілька мишей поселились в комоді. До того ж їжак був якийсь млявий, напевно, хворий. Але Шишкін сказав, що їжак зовсім не хворий, а перебуває в заціпенінні, оскільки їжаки зазвичай на зиму залягають у сплячку. І ось цей їжак, отже, теж залягав у сплячку. Тоді я згодився взяти їжака, а Шишкін сказав, що навесні, коли їжак прокинеться від сплячки, він забере його назад до себе.

Тільки Лобзика Костик не хотів нікому віддавати й вирішив сховати його від мами на горищі. Він влаштував йому підстилку на комині, а щоб Лобзик не втік, прив'язав його за нашийник мотузкою до крокви. На горищі було холодно, але комин був теплий, і Лобзик не дуже мерз, хоча якщо ска-

зати по правді, то йому іноді діставалось як від спеки, так і від холоду одночасно.

За міцних морозів комин чомусь завжди був дуже гарячий, тому з одного боку Лобзику дошкуляв холод, а з другого боку він підсмажувався, як на пательні.

Костик дуже турбувався, аби Лобзик не відморозив собі вуха або не підхопив запалення легенів. Він потайки приносив Лобзикові на горище їжу і сам пропадав на горищі весь вільний час, щоб Лобзику не було сумно.

Коли мами не було вдома, він приводив Лобзика до хати, грався з ним, а до того часу, коли мама мала прийти з роботи, він відводив його назад на горище.

Спочатку все було добре, та якось він забув відвести Лобзика вчасно чи, можливо, мама повернулася з роботи раніше, ніж звичайно. Не знаю, як саме, тільки Шишкін, як кажуть, попався на гарячому. Мама побачила Лобзика.

— Знову цей пес тут! — закричала вона. — Так ось чому в тебе не вистачає часу на навчання! Я ж тобі наказувала прогнати його геть, а ти знову привів!

Тут Шишкін зізнався, що не послухався маму й Лобзик увесь час жив у нього на горищі.

А він турбувався про нього й годував його, бо дуже любить його й не може вигнати на мороз, адже ж Лобзик зовсім самотній, бездомний пес.

— Якби ти робив уроки вчасно, я дозволила б тобі залишити Лобзика. Але ж ти нічого слухати не хочеш! — сказала мама.

— Як же я можу робити уроки? — відповів Шишкін.

— Ось я сяду вчитися, а сам думаю, як там Лобзик на горищі сидить. Йому, либонь, самому сумно. От мені й не лізуть уроки в голову.

Тоді мама зглянулася над ним і сказала:

— Якщо обіцяєш сумлінно виконувати всі уроки вдень після школи, то, так і бути, дозволю тобі залишити цього пса.

Костик відповів, що обіцяє.

— Подивимось, як ти додержиш свої обіцянки, — сказала мама. — Я тепер буду щоденно перевіряти тебе після роботи.

Про все це розповів мені Костик, коли ми поверталися другого дня зі школи.

— Зайдемо до мене, подивишся, як я буду муштрувати Лобзика, — запропонував Костик. — Побачиш, який розумний пес. Він уже вміє палицю в зубах тримати.

— Як на мене, для того, щоб тримати палицю в зубах, великого розуму не треба, — відповів я.

— Дивлячись для кого, — мовив Шишкін. — Тобі, звичайно, для того, щоб тримати палицю в зубах, зовсім не треба розуму, а Лобзику треба.

Ми прийшли до нього. Шишкін дістав із буфета цукерницю й покликав Лобзика. Лобзик побачив цукерницю, підскочив й весело замахав хвостом. Видно було, що цей предмет йому вже добре знайомий.

Костик підсунув йому під ніс палицю й сказав:

— Ось потримай палицю, одержиш цукру.

Лобзик відвернувся від палиці й покосився на цукерницю.

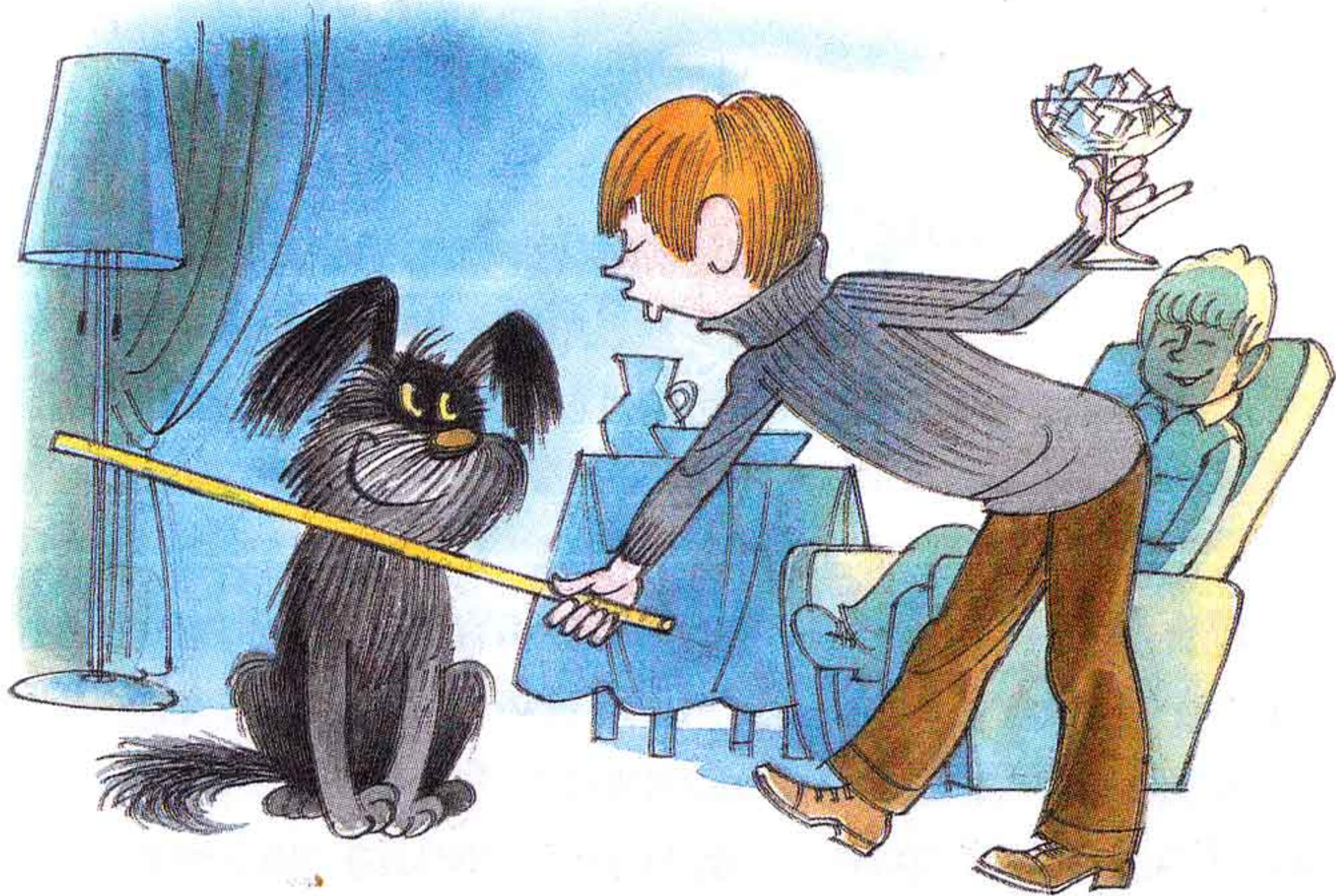
— Та ти не дивись на цукерницю, тримай, кажуть тобі, палицю! — підвищив голос Костик.

Лобзик все-таки не хотів брати палицю. Тоді Костик силоміць розкрив йому пащу й засунув у неї палицю, але як тільки він відпустив руки, Лобзик розтис зуби, палиця впала на підлогу.

— Ну ось, вже забув, чому я його вчора вчив! — буркнув Костик. — Доведеться повторювати все спочатку.

Він знову сунув палицю в пащу Лобзикові, а мені звелів тримати Лобзика за ніс так, щоб він не міг розкрити рота. Таким чином Лобзик потримав в роті деякий час палицю, і ми дали йому за це грудочку цукру.

Цю вправу ми виконали кілька разів. Лобзик поступово зрозумів, що після того, як він потримає в зубах палицю, йому дадуть цукру, і став тримати палицю в зубах сам, без сторонньої допомоги. Щоправда, він норувив хутчій кинути палицю й одержати цукор, тоді Костик не давав йому цукру й знову змушував тримати палицю.

Додому цього дня я повернувся пізно й побачив, що порушив увесь свій режим.

Я вирішив, що влітку, коли настануть канікули, теж заведу собі собаку й займусь дресируванням, а тепер, поки йдуть заняття, цього робити не слід, оскільки дресирування займає дуже багато часу. Я тільки почав вчитися з арифметики, як належить, і раптом знову буду одержувати двійки.

Передусім треба самому вчитися, а потім уже можна вчити собак.

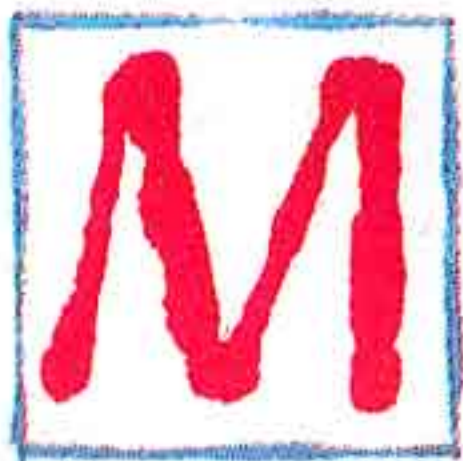
А Шишкін весь свій вільний час морочився з Лобзиком і навчив його не лише тримати палицю в зубах, але й тягати її за собою. Щоправда, все це Лобзик робив не

задарма, а за цукор, проте трудився дуже сумлінно. За якийсь маленький шматочок цукру він міг тягти палицю чи навіть ціле поліно як звідси аж до Вокзального провулку.

Шишкін казав, що навчить Лобзика не лише цьому, але й дечому іншому, тільки більше поки що не навчив, бо йому набридло. І взагалі, він довго не любив займатися однією справою, а перескакував із одного на інше й нічого не доводив до кінця.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Ми давно вже збиралися піти всім класом до цирку. Володя сказав, що придбає на всіх квитки, і ми з нетерпінням чекали цього дня. Ми вже кілька разів ходили всім класом у кіно, але в цирку ще

жодного разу не були. Я особисто давно в цирку не бував, а Шишкін був так давно, що майже нічого не пам'ятав. Пам'ятав лишень, що там були якісь звірі, чи то леви, чи то тигри, або, можливо, коні, а більше нічого не пам'ятав. Він тоді був ще зовсім маленький.

Особливо нам хотілося подивитися на мотоцикліста, який їздив усередині кулі з металевих прутів. Ми давно вже бачили розклеєні по місту афіші й чули розповіді від тих, хто бачив цього мотоцикліста.

У величезну кулю, зроблену з міцних металевих прутів, залазить мотоцикліст й починає їздити всередині цієї кулі на мотоциклі.

Й ось нижня половина кулі відділяється від верхньої й опускається вниз. Мотоцикліст залишається на верхній частині кулі й продовжує їздити. Найдивнішим було те, що мотоцикліст не звалюється з цієї половини кулі, хоча вона й висіла в повітрі догори дном.

Казали, буцімто, коли мотоцикліст мчить всередині кулі на величезній швид-

кості, створюється якась відцентрова сила, яка притискує мотоцикл до кулі й не дозволяє йому впасти вниз. Але якщо швидкість мотоцикла зменшиться, відцентрова сила зникне й мотоцикліст упаде вниз.

Дехто з хлопців казав, що всіх не візьмуть до цирку, бо Володя не зможе дістати на всіх квитків, а візьмуть лише круглих відмінників. Інші говорили, що візьмуть усіх, тільки Шишкіна не візьмуть. Ще хтось теревенив, що зовсім нікого не візьмуть, бо квитки, напевно, давно вже розпродані.

Нарешті квитки було куплено. І ми всі пішли в цирк, навіть Шишкін пішов. Прибули ми задовго до початку вистави, та це нівроку: ліпше прийти трішки раніше, ніж запізнитися, бо тоді тебе зовсім не пустять.

Ми сіли на свої місця й стали розглядати арену, накриту величезним килимом. Над нашими головами були протягнуті якісь канати. Вгорі, під куполом цирку, висіли трапеції, кільця, мотуз'яні драбини та інші різні приладдя. Велетенська споруда цирку поступово наповнювалась людьми, так

що на кінець мені навіть стало здаватися,
що все місто зібралось тут.

Я вирішив порахувати, скільки в цирку
людей, нарахував до двохсот тридцяти,
збився й почав спочатку.

У цей час засвітилися десятки величних
ламп, і в цирку стало світло, як удень. Усе
ніби ожило, стало урочистим і святковим.
Величезний натовп глядачів заряснів різ-
нокольоровими барвами. Я думав, що до
початку вистави ще далеко, і почав розгля-
дати публіку, але тут урочисто задзвеніли
литаври, посилався дзвінкий барабанний
дріб, затирликали скрипки, закрякали
сурми, і... раптом на арену вибігло безліч
акробатів. Вони почали підстрибувати й
перекидатися, підкидати одне одного рука-
ми й ловити за ноги та ходити колесом. І
так у них усе ловко виходило, що кожно-
му, хто сидів у залі, теж хотілося вискочи-
ти на арену й почати перекидатися разом із
акробатами.

Я теж уже схопився, щоб бігти на арену,
але мене притримала Ольга Миколаївна й
сказала, щоб я сів, бо заважаю іншим

дивитися. Я побачив, що ніхто не біжить на арену й сів на місце. Та все-таки я не міг всидіти спокійно, дивлячись на цих стрибунів-акробатів. Я готовий був дивитися на них хоч весь вечір, та вони хутко побігли, а натомість став виступати дресировальник із дресированими ведмедями. І ось які спритні виявились ці звірки! Вони ходили по канату, гойдалися на гойдалках, каталися на бочках: бочка котиться, а ведмедик стоїть на ній у повен зріст і перебирає лапами. А два ведмеді навіть на велосипедах каталися.

Після ведмедів виступали еквілібристи. Вони лягли на землю, ноги підняли вгору й стали підкидати ногами якісь кольорові дерев'яні тумби. Вони крутили їх, вертіли, перекидали ногами один одному. Інша людина руками того не зробить, що вони витворяли ногами.

Потім виступали дресировані песики. Вони стрибали, перекидалися, ходили на задніх лапках, возили один одного у візочках, грали в футбол. А один песик був такий хоробрий! Його підняли вгору, аж під

купол цирку, і він стрибнув звідтіля на парашуті. Потім дресирувальниця сказала, що покаже песика, який уміє рахувати. Й ось принесли стілець, посадили на нього маленького чорненького песика.

Дресирувальниця поставила перед ним три дерев'яні колодки й веліла рахувати. Ми думали, як же песик буде рахувати — адже він не може розмовляти.

Але песик став гавкати й гавкнув рівно

три рази. Глядачі зраділи й стали плескати в долоні.

Дресировувальниця похвалила песика, дала йому грудочку цукру, потім поставила перед ним п'ять колодок і знову веліла рахувати. Песик гавкнув п'ять разів.

Потім дресировувальниця стала показувати песикові цифри, написані на картонних табличках. Песик кожного разу відповідав правильно.

Потім дресировувальниця почала запитувати:

— Скільки буде двічі по два?

Песик гавкнув чотири рази.

— Скільки буде три плюс чотири?

Песик гавкнув сім разів.

— Скільки буде десять відняти чотири?

Песик гавкнув шість разів.

Ми сиділи й дивувалися: навіть додавати й віднімати песик вміє!

Іще виступали жонглери. Вони жонглювали тарілками та іншими різними речами, тобто підкидали їх і ловили руками. Один підкидав одразу чотири тарілки, і

другий теж чотири тарілки. Потім почали жбурляти ці тарілки один одному. І так у них це ловко виходило! Перший кидає другому, а другий у той же час першому, так що тарілки весь час летять від однієї людини до іншої. І при цьому жодної тарілки не розбили!

Іще там у цирку був клоун у блакитних штаних, рудому піджаку й зеленому капелюсі, і ніс у нього був червоний-пречервоний. Він зовсім не був артистом, але робив те саме, що й артисти, тільки набагато гірше. Після жонглерів він теж вийшов, приніс три поліна й став ними жонглювати. Але закінчилось це кепсько: він луснув сам себе поліном по голові й пішов геть. Після ведмедів, які каталися на велосипедах, він теж виїхав на велосипеді, але миттєво наїхав на бар'єр і весь його велосипед розсипався на шматочки.

А коли виступали вершники на конях, він почав просити, щоб йому дали коня. Тільки він боявся звалитися з нього й попрохав, щоб його прив'язали канатом. І ось

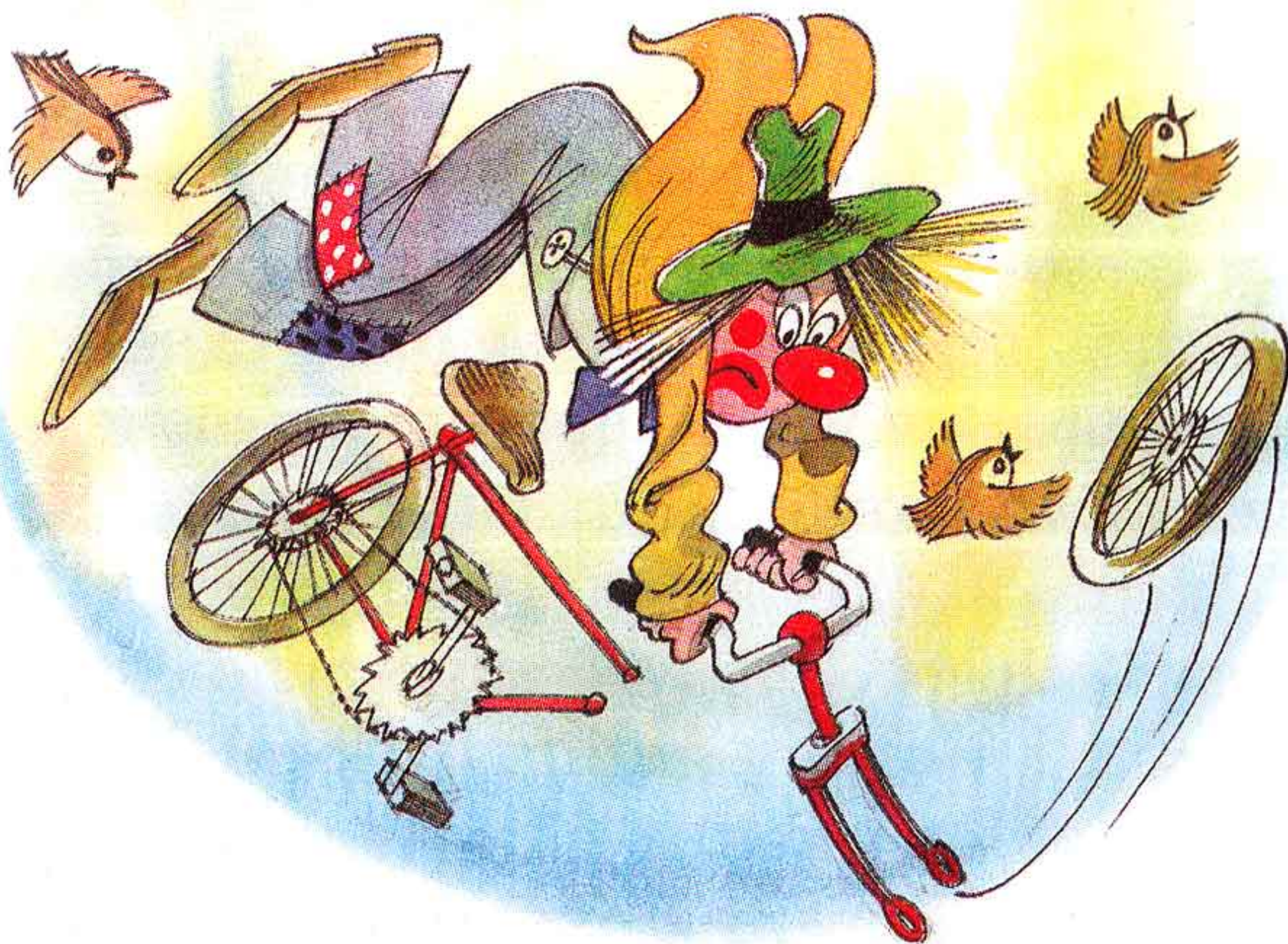
зверху спустили канат і прив'язали його ззаду за пояс. Тоді він почав залазити на коня по хвосту, але кінь брикався. Він хотів побігти по драбину, щоб залізти на коня по драбині, але не зміг, бо ззаду був прив'язаний канатом. Тоді він став прохати вершника, щоб той посадив його на коня. Вершник почав підсаджувати його, але він ніяк не міг залізти.

— Ну, сідай же! Сідай на коня! — вигукував вершник і зі всієї сили штовхав його знизу, а він замість того, щоб сісти на коня, якось примудрився сісти на вершника.

І ось вершник бігає по всьому цирку, а цей дивак у рудому піджаку сидить на ньому зверху. Вершник кричить:

— Я ж тобі казав — сідай на коня, а ти куди сів? Ти сів мені на шию!

Нарешті його зняли з вершника й посадили на коня. Кінь поскакав, а він звалився з нього, але не впав на землю, а почав літати по цирку, розвівши руки й ноги, оскільки був зверху прив'язаний до каната. Одне слово, це була така людина: все на-

магалася робити, але в неї нічого не виходило. Клоун даремно тільки людей смішив! Кумедія!

Останнім номером була «Куля сміливості». Під час перерви ми нікуди не ходили, а сиділи на своїх місцях й бачили всі приготування. Спочатку внизу зібрали з окремих частин верхню половину кулі. Вона була така величезна, що під нею вільно могли б розміститись чоловік зо двадцять і ще, напевно, місце залишилося б. Потім верхню половину кулі підняли вгору, під купол цирку, а внизу зібрали таку саму величезну

нижню половину кулі. В неї поклали два мотоцикли і два велосипеди й усе це підняли вгору, де нижня половина з'єдналася з верхньою. Внизу кулі був люк, із люка вниз спускалась мотузьяна драбина.

Перерва закінчилася. Глядачі знову сіли на свої місця. Знову спалахнуло яскраве світло, і на арену вийшли мотоциклісти. Вони були одягнені в блакитні комбінезони, на головах у них були круглі шоломи, як у пілотів. Їх було троє: два чоловіки й одна жінка. Вони зупинилися біля краю арени, публіка вітала їх бурхливими оплесками. Заграла музика, і вони, сміливі й горді, з високо піднятими головами, стали підніматися по драбині вгору. Один за одним вони залізли в люк й опинилися всередині кулі.

Потім вони закрили люк зсередини кришкою й почали їздити всередині кулі на велосипедах. Доки велосипед їздив із невеликою швидкістю, він описував невеликі кола внизу кулі, але коли швидкість ставала більшою, він піднімався все вище й вище, і

велосипедисти разом із велосипедом тримались похило, так що незрозуміло було, чому вони не падають. Вони їздили поодиноці й по двоє, а жінка їздила не гірше від чоловіків.

Потім один мотоцикліст завів мотоцикл. Почувся гуркіт, ніби кулеметна стрілянина. Мотоцикліст помчав усередині кулі з величезною швидкістю.

Він пролітав зі своїм мотоциклом то вниз, то вгору, причому мотоцикл ставав майже догори ногами, і ми весь час боялися, що мотоцикліст вивалиться зі свого сидіння, та він не вивалився. Інший мотоцикліст теж завів свій мотоцикл і помчав навздогін за першим мотоциклістом.

Шум, гуркіт, стрілянина! Другий мотоцикліст спустився на дно кулі й зупинився, а перший мотоцикліст продовжував їздити у верхній половині кулі.

Й ось нижня половина кулі відділилась й стала повільно опускатися вниз, а мотоцикліст продовжував їздити вгору. Коли нижня половина кулі опустилася на землю,

мотоцикліст і дівчина вилізли з неї, а перший мотоцикліст все їздив у верхній половині кулі.

Коли б він зупинився, відцентрова сила пропала б — і він би впав донизу. Тепер для нього єдиним порятунком було — мчати і мчати з тією самою швидкістю. Затамувавши подих, ми дивилися на нього. Раптом я подумав: «А що, коли мотор зіпсується й зупиниться хоча б на хвилину? Швидкість відразу ж зменшиться й мотоцикл на шаленій швидкості вилетить із кулі й полетить униз». Іноді мені здавалося, що двигун починає робити перебої, та все обійшлось благополучно.

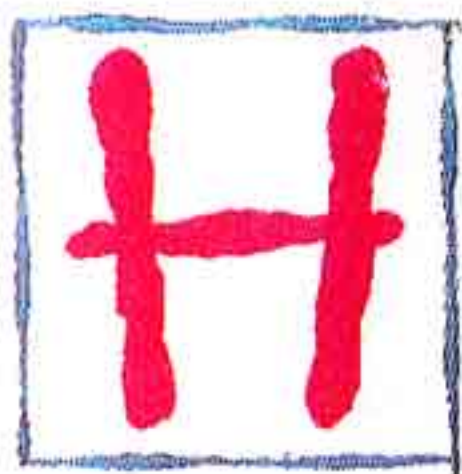
Нижню половину кулі знову підняли вгору. Мотоцикліст зменшив швидкість і став кружляти на нижній половині кулі. Кола ставали все менші й менші. Нарешті він зупинився, виліз із люка й став спускатися по драбині вниз. Тисячі глядачів вітали його оплесками.

На цьому вистава закінчилась, і було жаль залишати цирк.

Так жаль, що цього не передати словами. Я вирішив: коли виросту, кожного дня ходитиму до цирку. Ну, якщо не кожного дня, то хоча б раз на тиждень. Мені це ніколи не обридне!

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

а другий день я завітав до Шишкіна, щоб дізнатися, чим годувати їжака, бо їжак передумав залягати в сплячку. Вночі він прокинувся і почав бродити по хаті, шелестів якимись папірцями і нікому не давав спати. Коли я прийшов, то побачив, що Шишкін лежить на підлозі посеред кімнати, ноги задер догори, а в руках у нього чемодан.

— Чого це ти валяєшся на підлозі? — запитую я.

— Це я вирішив стати еквілібристом, — каже він. — Зараз буду вертїти чемодан ногами.

Він підняв чемодан руками й намагався підхопити його ногами, але це йому ніяк не вдавалося.

— Мені б, — каже, — його лише ногами підхопити. Допоможи-но, візьми чемодан і поклади мені на ноги.

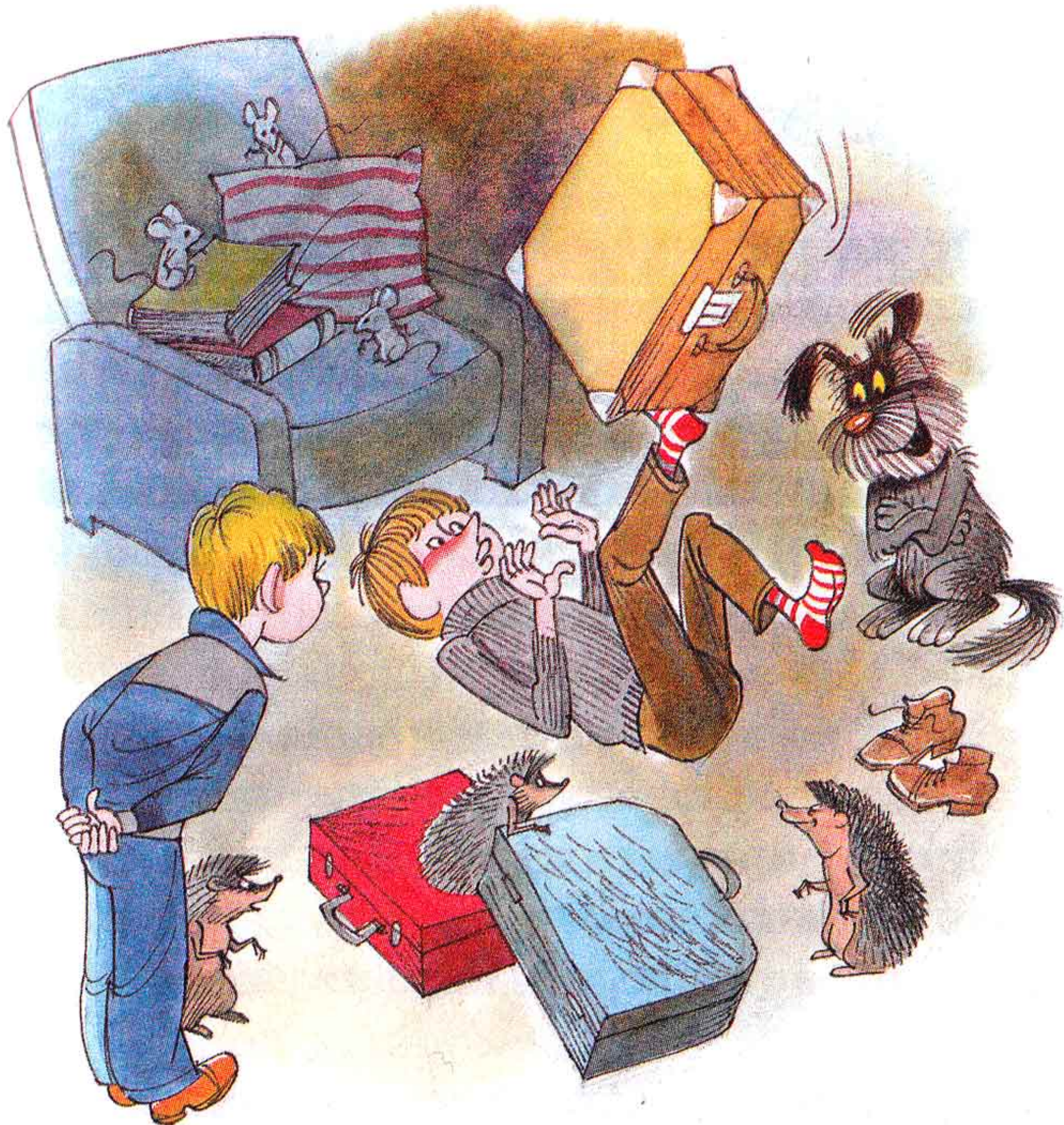
Я взяв чемодан і поклав йому на ноги. Певний час він тримав його на витягнутих ногах, потім почав помаленьку повертати, але тут чемодан зісковзнув і полетів на підлогу.

— Ні, — сказав Шишкін, — так нічого не вийде! Треба роззутися, а то черевики дуже слизькі.

Він зняв черевики, знову ліг на спину і підняв ноги вгору. Я знову поклав йому чемодан на ноги.

— Ось тепер, — мовив Костик, — зовсім інша справа!

Він знову став намагатися повернути його ногами, але тут чемодан знову полетів

донизу й боляче вдарив його по животу. Шишкін схопився за живіт й заойкав.

— Ой, ой! — каже. — Так і вбитися можна! Цей чемодан дуже важкий. Краще я щось інше буду вертіти, щось легше.

Ми стали шукати щось інше, легше. Нічого не знайшли.

Тоді він зняв із канапи подушку, скру-

тив її, як трубку, обв'язав туго мотузкою, ніби любительську ковбасу.

— Ну ось, — каже, — подушка м'яка, якщо й упаде, то не вдарить боляче.

Він знову ліг на підлогу, і я поклав йому цю «ковбасу» на ноги. Він знову спробував її вертіти, але в нього все одно нічого не вийшло.

— Ні, — сказав він, — краще я спочатку буду вчитися ловити її ногами, як той еквілібрист у цирку. Ти кидай її здаля, а я буду підхоплювати ногами.

Я взяв подушку, відійшов убік — і як жбурну!

Подушка полетіла, але не попала йому на ноги, а влучила по голові.

— Ех ти, телепню! — закричав Шишкін. — Не бачиш, куди кидаєш? На ноги треба кидати!

Тоді я взяв подушку й кинув йому на ноги. Костик задригав ногами, та все-таки не зміг її втримати. Так я кидав подушку разів зо двадцять і йому вдалося один раз підхопити її ногами й утримати.

— Бачив? — закричав він. — Прямо як у справжнього циркача вийшло!

Я теж вирішив спробувати, ліг на спину й став ловити подушку ногами. Одначе мені жодного разу не вдалося її впіймати. Зрештою я знесилився.

Спина в мене боліла так, ніби на мені хтось їздив верхи.

— Ну, гаразд, — мовив Шишкін, — на сьогодні вправ із подушкою досить. Давай вправлятися зі стільцями.

Він сів на стілець й став поступово нахилити його назад, щоб він стояв тільки на двох задніх ніжках.

Ось він нахилив його, нахилив, нарешті стілець перекинувся, Шишкін полетів на підлогу й боляче вдарився.

Тоді я став пробувати, чи не вийде щось у мене. Але в мене вийшло те саме: я полетів разом зі стільцем на підлогу й набив на потилиці ґулю.

— Нам ще, мабуть, рано такі вправи виконувати, — сказав Костик. — Давай краще вчитися жонглювати.

— А чим же ми будемо жонглювати?

— Тарілками, як жонглери в цирку.

Він поліз у шафу й дістав дві тарілки.

— Ось, — каже, — ти кидай мені, а я тобі. Як тільки я кину свою тарілку, ти відразу ж кидай свою мені, а мою лови, а я твою буду ловити.

— Чекай, — кажу, — ми ж відразу розіб'ємо тарілки, і нічого не вийде.

— Це правда, — мовить він. — Давай спочатку будемо однією тарілкою жонглювати. Коли навчимося, як слід, одну ловити, почнемо двома, потім трьома, потім чотирма, і так у нас піде, як у справжніх жонглерів.

Ми почали жбурляти одну тарілку й відразу ж її розбили.

Потім узяли другу й також розбили.

— Ні, так не годиться, — сказав Шишкін. — Ми переб'ємо весь посуд, і з цього нічого не вийде. Треба дістати щось залізне.

Він розшукав на кухні невеликий емальований тазик.

Ми стали жонглювати цим тазиком, та ненавмисне попали в вікно.

Ще добре, що ми зовсім не висадили скло — на ньому лише утворилася тріщина.

— От так халепа! — каже Костик. — Треба щось придумати.

— Може, заклеїти тріщину папером? — запропонував я.

— Ні, так ще гірше буде. Давай ось що: виймемо в коридорі скло й вставимо сюди, а це скло вставимо в коридорі. Там ніхто не помітить, що воно з тріщиною.

Ми відколупали від вікна замазку й почали витягувати скло з тріщиною.

Тріщина збільшилася й скло розпалося на дві частини.

— Нічого, — мовить Шишкін. — В коридорі може бути скло з двох половинок.

Потім ми пішли й витягли скло з вікна в коридорі, але це скло виявилось трохи більше й не влазило в віконну раму в кімнаті.

— Треба його підрізати, — сказав Шишкін. — Не знаєш, у когось з хлопців є алмаз? Я кажу:

— У Василька Єрохіна, здається, є.

Ми пішли до Василька Єрохіна, взяли в нього алмаз, повернулися назад і стали шукати скло, але його ніде не було.

— Ну ось, — бурчав Шишкін, — тепер скло десь запропастилось!

Тут він наступив на скло, яке лежало на підлозі.

Скло так і затріщало.

— Це ж який дурень скло поклав на підлогу? — закричав Шишкін.

— Хто ж його поклав? Ти ж і поклав, — кажу я.

— А хіба не ти?

— Ні, — кажу, — я до нього не торкався. Не треба було тобі його на підлогу класти, бо на підлозі його не видно і на нього легко наступити.

— Що ж ти про це раніше не сказав?

— Я й не подумав тоді.

— Ось через твою недотепність мені тепер від мами прочуханка буде! Що тепер робити? Скло розбилося на п'ять шматків. Краще ми його склеїмо й вставимо знову в

коридор, а сюди вставимо те, що було — все-таки менше шматків буде.

Ми почали вставляти скло з шматків у коридорі, але вони не трималися. Ми намагалися їх склеювати, та було холодно і клей не застигав.

Тоді ми кинули це й стали вставляти скло в кімнаті з двох шматків, але Шишкін упустив один шматок на підлогу, і він розбився на друзки.

Саме в цей час повернулася з роботи мати. Шишкін став розповідати їй про те, що тут у нас трапилось.

— Ти гірший від маленького! — мовила мати. — Тебе страшно самого вдома залишати! Ще, дивись, щось накоїш!

— Я вставляю, ось побачиш, — казав Шишкін. — Я все зі шматочків зроблю.

— Ще чого не вистачало! Із шматочків! Доведеться покликати скляра. А це ще що за друзки?

— Я тарілку розбив, — відповів Шишкін.

— О-о-о! — тільки й мовила мати.

Вона заплющила очі й приклала обидві руки до скронь, нібито в неї зненацька заболіла голова.

— Прибери все це негайно — і гайда вчитися! Уроки, мабуть, і не думав робити! — закричала вона.

Ми з Костиком зібрали з підлоги друзки й віднесли їх у ящик для сміття.

— У тебе мама все-таки добра, — мовив я Костикові. — Якби я таке натворив удома, то розмов було б на весь день.

— Не хвилюйся, ще розмова буде. Ось зачекай, скоро прийде тітка Зіна, вона мені намілить голову. Ще й тобі перепаде.

Я не став чекати приходу тітки Зіни і хутчій подався додому.

Другого дня я зустрів Шишкіна вранці на вулиці.

Він сказав, що не піде до школи, а піде в амбулаторію, бо йому здається, що він хворий.

Я пішов до школи.

Коли Ольга Миколаївна запитала, чому нема Шишкіна, я сказав, що він сьогодні, напевно, не прийде, оскільки я його зустрів на вулиці й він сказав, що йде в амбулаторію.

— Провідай його після школи, — сказала Ольга Миколаївна.

Цього дня у нас був диктант.

Після школи я спочатку швидко зробив усі уроки, а потім уже пішов до Шишкіна.

Його мама вже повернулась з роботи. Шишкін побачив мене й почав робити якісь знаки: класти палець до губів, крутити головою.

Я зрозумів, що мені треба про щось мовчати, і вийшов із ним у коридор.

— Ти не кажи мамі, що я не був сьогодні в школі, — мовив він.

— А чому ти не був? Що тобі в амбулаторії сказали?

— Нічого не сказали.

— Чому?

— Та там лікар якийсь бездушний. Я йому кажу, що я хворий, а він каже: «Ні, ти здоровий». Я кажу: «Я сьогодні так чхав, що в мене ледь голова не відірвалася», а він каже: «Почхаєш і перестанеш».

— Можливо, ти й справді не був хворий?

— Так, звичайно, не був.

— А чого ж ти пішов в амбулаторію?

— Ну, вранці я сказав мамі, що хворий, а вона каже: «Якщо хворий, то йди в амбулаторію, я більше не буду тобі в школу записок писати, ти й так багато пропустив».

— Навіщо ж ти сказав мамі, що хворий, якщо зовсім не хворий?

— Ну, як ти не розумієш? Ольга Миколаївна сказала ж, що сьогодні буде диктант. Чого ж я піду? Дуже мені цікаво знов одержати двійку!

— Що ж ти тепер будеш робити? Завтра

ж Ольга Миколаївна запитає, чому ти не був у школі.

— Не знаю, що й робити! Я, мабуть, і завтра не піду до школи, а якщо Ольга Миколаївна запитає, то скажи, що я захворів.

— Слухай, — кажу я, — це ж нерозумно. Краще зізнайся мамі й попроси, щоб вона написала записку.

— Ну вже не знаю. Мама сказала, що більше не буде писати ніяких записок, щоб я не привчався прогулювати.

— Що ж, — кажу я, — якщо так сталося. Ти й завтра не підеш, і післязавтра — що це буде? Скажи мамі, вона зрозуміє.

— Ну, гаразд. Я скажу, якщо сміливості вистачить.

Наступного дня Шишкін знову не прийшов до школи.

І я зрозумів, що в нього не вистачило сміливості признатися мамі.

Ольга Миколаївна спитала в мене про Шишкіна, а я сказав, що він хворий.

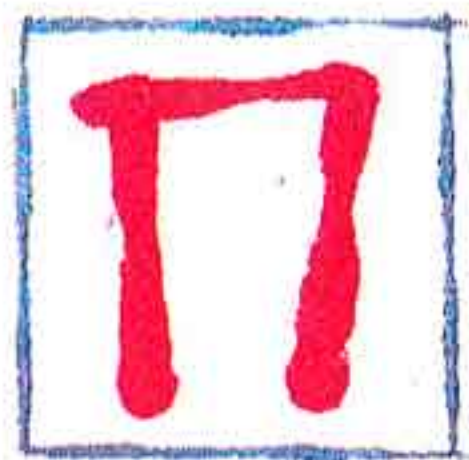
А коли вона зненацька запитала, на що він хворий, я швидко придумав, що в нього грип.

Ось так із волі Шишкіна я став брехуном.

Не міг же я зводити наклеп на нього, якщо він попросив нікому не говорити!

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Після уроків я завітав до Шишкіна й розповів, що мені довелося через нього збрехати Ользі Миколаївні, а він почав розповідати, як блукав увесь ранок містом замість того, щоб піти до школи, бо боявся зізнатися мамі, а без записки теж не міг з'явитися до школи.

— Що ж ти будеш робити? — запитую я. — Ти й сьогодні не скажеш мамі?

— Не знаю. Ось що я думаю: краще я до цирку вступлю.

— Як — до цирку? — здивувався я.

— Ну, вступлю до цирку й буду артистом.

— Що ж ти робитимеш у цирку?

— Ну що. Що всі артисти роблять. Навчу Лобзика рахувати й буду з ним виступати, як та артистка.

— А раптом не візьмуть тебе?

— Візьмуть.

— А як же зі школою?

— У школу зовсім не буду ходити. Тільки ти, будь ласка, не виказуй мене Ользі Миколаївні, будь другом!

— Так мама ж все одно врешті-решт дізнається, що ти в школу не ходиш.

— Ну, поки вона дізнається, а потім, коли я вступлю в цирк, я сам їй скажу, й усе буде гаразд.

— А раптом тобі не вдасться навчити Лобзика?

— Удасться! Чому ж не вдасться? Ось ми зараз спробуємо. Лобзику! — закричав він.

Лобзик підбіг і став крутитися довкола.

Шишкін дістав із буфета цукерницю й сказав:

— Зараз, Лобзику, будеш вчитися рахувати. Якщо будеш рахувати добре, одер-

жиш цукру. Будеш погано рахувати — нічого не одержиш.

Лобзик побачив цукерницю й облизався.
— Зачекай облизуватись. Облизуватися будеш потім.

Шишкін вийняв із цукерниці десять шматків цукру й сказав:

— Будеш спочатку вчитися рахувати до десяти, а потім і далі підемо. Ось у мене десять шматків цукру. Дивись, я буду рахувати, а ти постарайся запам'ятати.

Він почав викладати перед Лобзиком на стільці шматки цукру й голосно рахувати: «Один, два, три...» І так до десяти.

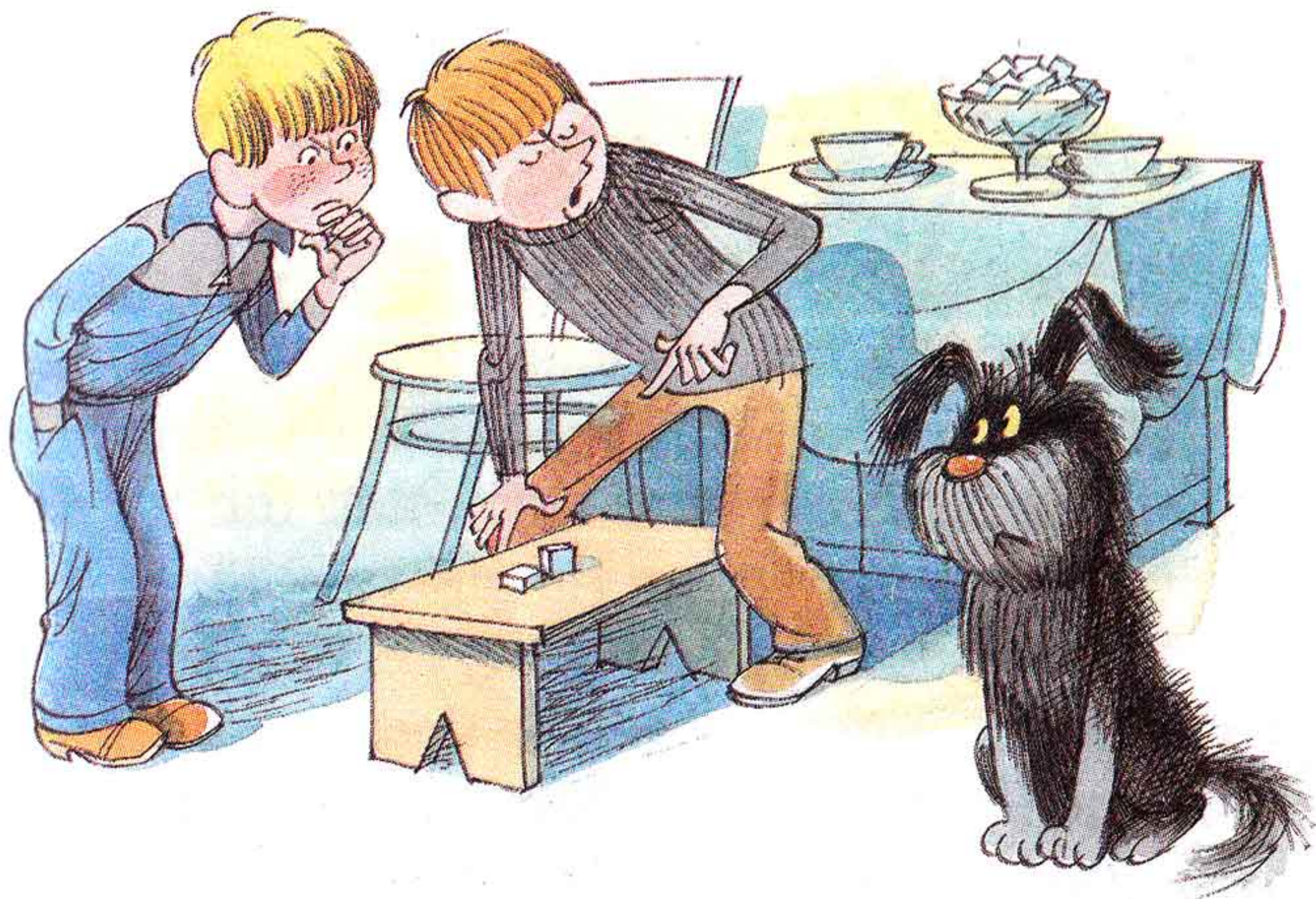
— Ось бачиш, всього десять шматків. Зрозумів?

Лобзик замахав хвостом і потягнувся до цукру.

Костик дав йому щигля по носі й сказав:
— Спочатку навчись рахувати, а потім тягнись до цукру!

Я кажу:

— Як же він може відразу навчитися до десяти? Цьому й дітей не відразу вчать.

— Тоді, може, навчити його спочатку до п'яти або до трьох?

— Звичайно, — кажу, — до трьох йому буде легше.

— Ну, давай тоді спочатку до двох, — мовить Костик. — Йому тоді зовсім легко буде.

Він прибрав зі стільця весь цукор і залишив лише два шматочки.

— Дивись, Лобзику, ось зараз тут тільки два шматки — один, два, ось бачиш? Якщо я заберу один, то залишиться один. Якщо покладу назад, то знову буде два. Ну, відповідай, скільки тут цукру?

Лобзик підвівся, помахав хвостом, потім сів на задні лапи й облизався.

— Як же ти хочеш, щоб він відповів? — сказав я. — Здається, він у нас ще не навчився розмовляти по-людському.

— Навіщо по-людському? Нехай говорить по-собачому, як той песик у цирку. Гав! Гав! Розумієш, Лобзику, гав, гав, значить, два. Ну, кажи: «Гав, гав!»

Лобзик мовчки поглядав то на мене, то на Шишкіна.

— Ну, чого ж ти мовчиш? — мовив Шишкін. — Можливо, ти не хочеш цукру?

Замість відповіді Лобзик знову потягнувся до цукру.

— Не можна! — закричав Шишкін суворо.

Лобзик з переляку подався назад й став мовчки облизуватись.

— Ну, кажи: «Гав, гав!» Кажи: «Гав, гав!» — присікувались ми обидва до нього.

— Не розуміє! — вигукнув із прикрістю Шишкін. — Треба його якось розбуркати. Слухай, зараз я буду дресирувати тебе, а він нехай дивиться й вчиться.

— Як це ти будеш дресировати мене? — здивувався я.

— Дуже просто. Ти ставай навкарачки і гавкай по-собачому. Він подивиться на тебе й навчиться.

Я опустився поряд із Лобзиком навкарачки.

— А ну-но відповідай: скільки тут цукру? — запитав у мене Шишкін.

— Гав! Гав! — відповів я голосно.

— Молодець! — похвалив мене Шишкін й сунув мені в рот грудочку цукру.

Я почав гризти цукор і навмисно голосно хрумкотів, щоб Лобзикові стало заздрісно. А Лобзик із заздрістю дивився на мене і в нього навіть потекла слинка.

— Ну, дивись, Лобзику, тепер тут лишився один шматок цукру. Гав — один! Розумієш? Ну, відповідай: скільки тут цукру?

Лобзик нетерпляче пирхнув, зажмурився й почав гамселити по підлозі хвостом.

— Ну, відповідай, відповідай! — втовкмачував Шишкін.

Та Лобзик ніяк не міг здогадатися, що йому треба гавкати.

— Ех ти, безтолковий! — сказав йому Шишкін й знову звернувся до мене: — Ну, відповідай ти!

— Гав! — закричав я, і знову шматок цукру опинився у мене в роті.

— Зараз ми його розбуркаєм, — сказав Шишкін.

Він знову поклав на стілець шматок цукру й сказав:

— Ось, хто перший відповість, той і одержить цукор. Ну, рахуйте!

— Гав! — закричав я.

— От молодець! — похвалив Шишкін. — А ти, йолопе?

Він узяв шматок цукру, повільно підніс до носа Лобзика, проніс мимо й сунув мені в рот. Я знову голосно заплямкав і захрумкотів цукром.

Лобзик облизався, чмихнув і знічено затряс головою.

— Що, завидки взяли? — зрадів Шишкін. — Хто гавкає, той і цукор одержує, а хто не гавкає, той сидить без цукру.

Він знову поклав перед Лобзиком шмат цукру й мовив:

— Рахуй тепер ти!

Лобзик облизався, затряс головою, встав, потім сів, пирхнув.

— Ну, рахуй, рахуй, інакше не одержиш цукру!

Лобзик якось напружився, подався назад і раптом, як загавкає.

— Зрозумів! — закричав Шишкін і кинув йому шматок цукру.

Лобзик на льоту підхопив цукор й проковтнув відразу.

— Нумо, рахуй ще раз! — закричав Шишкін.

— Гав! — відповів Лобзик.

І знову шматок цукру полетів йому в рот.

— Нумо, ще разочок!

— Гав!

— Зрозумів! — зрадів Шишкін. — Тепер у нас піде наука.

У цей час повернулась мати Шишкіна.

— Чому цукерниця на столі? — запитала вона.

— Це я взяв трохи цукру, щоб навчити Лобзика рахувати.

— Ще що вигдавав!

— Та ти тільки послухай, як він рахує.

Шишкін поклав перед Лобзиком шматок цукру й сказав:

— Нумо, скажи, Лобзику, мамі, скільки тут шматків цукру?

— Гав! — відповів Лобзик.

— І це все? — запитала мама.

— Усе, — відповів Шишкін.

— Не багато ж він у вас навчився!

— А що ти хочеш? Лобзик — це тобі не людина. Зараз він навчився рахувати до одного, потім ми навчимо його до двох, потім — до трьох, а там, дивись, він і всі цифри вивчить.

— Дивись, доведеться мені від тебе цукерницю ховати, — сказала мама.

— Я ж не для себе беру, — образився Шишкін. — Я для науки.

— Для науки! — усміхнулась мама. — А свої уроки ти зробив?

— Ні ще, зараз буду робити.

— Ти ж обіцяв, що до мого приходу в тебе уроки будуть зроблені.

— Будуть, будуть! Це я тільки сьогодні забув через Лобзика.

— Ну, дивись мені! Якщо не будеш уроків робити вчасно, то не дозволю тобі брати цукор і цукерницю сховаю.

Ми з Костиком сіли робити уроки разом, бо він навіть не знав, що додому задано, а на другий день ми знову почали продовжувати навчання Лобзика.

— Треба навчати його не тільки цукор рахувати, а щоб він розумів цифри, — сказав Костик.

Ми взяли шмат картону, написали на ньому цифру «один» і показали Лобзикові.

— Ось це, Лобзику, цифра «один». Все одно, що один шматок цукру, — сказав Шишкін. — Ну, кажи: яка це цифра?

— Гав! — відповів Лобзик.

— Молодець! Це він відразу зрозумів, — зрадів Шишкін. — Тепер перейдемо до цифри «два».

Він поклав перед Лобзиком два шматочки цукру й сказав:

— Рахуй!

— Гав! — відповів Лобзик.

— Неправильно! Ти говориш — один, а тут два. Що треба відповісти?

— Гав! — знову відповів Лобзик.

— Гав! — передражнив його Костик. —
Де ж тут «гав», якщо тут «гав-гав»? У тебе
на плечах що: голова чи качан капусти?

— Гав! — відповів Лобзик.

— Замолола сорока Якова одне про всякого! Де ти тут бачиш один? — закричав Шишкін.

Лобзик із переляку навіть подався назад.

— Ти не кричи, — кажу я. — З песиком треба ввічливо поводитись, бо він буде боятися й нічого не навчиться.

Шишкін знову почав пояснювати Лобзикові, що один — це один, а два — це два.

— Ну, рахуй, — наказав він йому.

— Гав! — знову гавкнув Лобзик.

— Ще раз! Ще! — підказав я.

Лобзик покосився на мене. Я закивав головою й заморгав очима. Тоді він несміливо гавкнув ще раз.

— Ось тепер — два! — зрадів Шишкін і кинув йому грудку цукру. — Нумо, рахуй ще раз.

Лобзик гавкнув ще раз.

— Ще раз! Ще! — зашепотів я знову.

— А ти не підказуй йому! — каже Шишкін. — Він сам повинен знати. Відповідай, Лобзику!

Лобзик гавкнув іще раз.

— Правильно! — сказав Шишкін. —

Тільки ти повинен гавкати двічі підряд.

Він знову змусив його рахувати. Лобзик і цього разу гавкнув раз, а потім побачив, що ми від нього ще чогось ждемо, гавкнув удруге. Поступово ми добились того, що він гавкав два рази підряд, і перейшли до цифри «три».

Навчання пішло так успішно, що в цей день ми вивчили всі цифри до десяти, але коли почали другого дня повторювати, то виявилось, що у Лобзика все в голові переплуталося. Коли йому показували цифру «три», він відповідав, що це чотири, або п'ять, або десять. Коли показували десять, він говорив, що це два, власне кажучи — плів різну нісенітницю. Костик гнівався, кричав на Лобзика і гадав, що це він на зло йому відповідає неправильно. Іноді Лобзик відповідав правильно, та це, напевно, виходило в нього випадково, а Костик казав:

— Ось бачиш, відповів правильно — отже, знає, яка це цифра, а спитай його іншим разом, ні за що не відповість. Такий негідник!

Він підозрював, що Лобзикові просто на-

бридло вчитися й він навмисно дає неправильні відповіді, щоб від нього відчепилися. Костик показує йому цифру «п'ять», а Лобзик відповідає, що це чотири.

— Та не чотири, Лобзику, поглянь уважніше, — каже ласкаво Костик.

Лобзик знову відповідає, що це чотири.

— Ну, не дури, Лобзику, ти ж сам бачиш, що це не чотири, — умовляє його Костик.

— Чотири, — вперто потверджує Лобзик.

— Дурень! — починає сердитись Костик. — Рахуй правильно, тобі кажуть!

— Чотири! — відповідає Лобзик.

— Ось я тобі дам чотири рази по шиї, тоді дізнаєшся, як злити людину! Ось скажи ще раз — чотири, я тобі покажу!

— Чотири, — знову повторює Лобзик.

— Ти бачиш, що він зі мною робить? — гарячкує Костик.

Він бере цифру «чотири» й показує Лобзикові:

— Ну, а це, по-твоєму, яка цифра?

Лобзик відповідає, що це п'ять.

— Ось бачиш! — кричав Костик. — Коли

йому показували п'ять, він весь час повторював, що це чотири, а коли показали чотири, він говорить, що це п'ять! А ти кажеш, що він не на зло мені робить! Я знаю, чому він на мене злиться. Вранці я ненароком наступив йому на лапу, то він запам'ятав і тепер мститься.

Я не знав, чи хитрував Лобзик чи ні, але було зрозуміло, що з нашого дресирування нічого не вийшло.

Можливо, ми з Шишкіним були погані вчителі, а можливо, сам Лобзик був нікудишнім учнем, не здатним до арифметики.

— Може, було б краще зізнатися мамі та йти до школи? — сказав я Костикові.

— Ні, ні! Я не можу! Тепер я вже стільки прогуляв. Мама як дізнається, я не знаю, що з нею буде. Це не жарти! Якби я один день пропустив.

— Тоді, може б, Ользі Миколаївні розказати й порадитися з нею? — запропонував я.

— Ні, мені соромно говорити Ользі Миколаївні.

— Ну, якщо тобі соромно, то, може, я розповім їй?

— Ти? Виказувати мене підеш? Знати тебе більше не хочу!

— Навіщо, — кажу, — виказувати? Зовсім я не збираюсь тебе виказувати. Ти сам говориш, що тобі соромно, ну я б сказав, щоб тобі соромно не було.

— Соромно не було! — передражнив мене Шишкін. — Та мені двадцять разів соромніше буде, якщо ти скажеш! Мовчав би краще, якщо нічого розумнішого придумати не можеш!

— Що ж робити? — запитую я. — З Лобзиком нічого не вийшло. У цирк тебе все одно не візьмуть. Чи ти ще сподіваєшся Лобзика навчити?

— Ні, на нього я вже не сподіваюсь. По-моєму, Лобзик — це або завзятий крутій, або круглий осел. Все одно з нього ніякої користі не буде. Мені треба іншого пса дістати. Або ось що: краще я акробатом стану.

— Як же ти акробатом станеш?

— Ну, буду перекидатися й на руках ходити. Я вже пробував, і в мене трішки виходить. Тільки не можу я весь час догори

ногами стояти. Треба, щоб спочатку мене хтось за ноги тримав, а потім я й сам зможу. Ось потримай мене за ноги, я спробую.

Він став навкарачки, я підняв його за ноги вгору, і він став ходити на руках по кімнаті, та хутко руки в нього стомилися й підігнулись. Він упав і вдарився головою об підлогу.

— Це нічого, — сказав Шишкін, підвівшись й потираючи забиту голову. — Поступово руки в мене зміцніють, і тоді я зможу ходити без сторонньої допомоги.

— Але ж на акробата треба довго вчитися, — кажу я.

— Нічого, скоро зимові канікули. Я якось дотягну до канікул.

— А після канікул що робитимеш? Зимові канікули хутко минуть.

— Ну, а там якось дотягну до літніх канікул.

— Це довго тягнути доведеться.

— Нічого.

Дивна це була людина. На все у Шишкіна була одна відповідь: «Нічого». Варто бу-

ло йому придумати якусь справу, як він вважав, що все зроблено.

Але ж я бачив, що все це — пуста затія, й усі його мрії через кілька днів розвіються, як дим.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Костикова мама і тітка зовсім не здогадувалися, що він не ходить до школи. Коли його мама поверталася з роботи, вона передусім перевіряла його уроки, але в нього виявлялося все зроблено, бо кожного разу я приходив до нього й говорив, що задано. Шишкін так боявся, щоб мама не здогадалася про його витівки, що став робити уроки навіть сумлінніше, ніж тоді, коли ходив до школи.

Уранці він брав портфель з книжками і замість школи йшов блукати містом. Удома він не міг залишатися, оскільки тітка Зіна навчалася в другу зміну і йшла в училище пізно. Але тинятися без діла вулицями теж було небезпечно. Якось він ледь не зустрівся з нашою вчителькою англійської мови й хутчій звернув у провулок, щоб вона його не побачила. Іншим разом він побачив на вулиці сусідку й сховався від неї в чужому під'їзді. Він став боятися ходити вулицями й забирався кудись у найвіддаленіші квартали міста, щоб не зустріти когось із знайомих.

Йому весь час здавалося, що всі перехожі на вулиці дивляться на нього й підозрюють, що він навмисно не пішов до школи. Дні вже були морозяні, і кружляти вулицями було холодно, тому він іноді заходив до якогось магазину, щоб трішки зігрітися, а потім брів далі.

Я відчував, що все це вийшло якось недобре, і мені було ніяково. Шишкін ані на хвилину не виходив у мене з голови. У кла-

сі порожнє місце за нашою партою весь час нагадувало мені про нього.

Я уявляв собі, як, доки ми сидимо в теп-
лому класі, він скрадається містом само-
тній, ніби злодій, як він ховається від лю-
дей у чужі під'їзди, як заходить у якийсь
магазин, щоб зігрітися. Від цих думок я
став неуважний у класі й погано слухав
уроки.

Удома я теж весь час думав про нього.
Вночі ніяк не міг заснути, бо в голову лізли
всілякі думки, і я намагався знайти для
Шишкіна якийсь вихід.

Якби я розповів про це Ользі Миколаїв-
ні, то вона відразу повернула б Шишкіна до
школи, але я боявся, що тоді всі вважали б
мене ябедою. Мені дуже хотілось поговори-
ти з кимось про це, і я вирішив поговорити
з Лікою.

— Слухай, Ліко, — запитав я її. — У вас
у класі дівчатка виказують одна одну?

— Як це — виказують?

— Ну, якщо якась учениця щось натво-
рить, то друга учениця скаже вчительці.

Був у вас у класі такий випадок?

— Був, — каже Ліка. — Нещодавно Петрова зламала на вікні гортензію, а Антоніна Іванівна подумала на Сидорову й хотіла покарати її, сказала, щоб батьки прийшли в школу. Та я бачила, що це не Петрова зламала гортензію, і сказала про це Антоніні Іванівні.

— Навіщо тобі було говорити? Отже, ти у нас ябеда!

— Чому — ябеда? Я ж правду сказала. Якби не я, то Антоніна Іванівна покарала б Сидорову, яка зовсім не винувата.

— Все одно ябеда, — кажу я. — У нас хлопці не виказують один одного.

— Отже, ваші хлопці звалюють один на одного.

— Чому — звалюють?

— Ну, коли б ти в класі зламав гортензію, а вчителька подумала на іншого...

— У нас, — кажу, — гортензії не ростуть. У нас у класі кактуси.

— Все одно. Коли б ти зламав кактуса, а вчителька подумала на Шишкіна, й усі б

мовчали, і ти б мовчав. Отже, ти б звалив на Шишкіна.

— А в Шишкіна хіба язика нема? Він би сказав, що це не він, — кажу я.

— Він міг би сказати, а його все-таки підозрювали б.

— Ну й нехай підозрювали б. Ніхто ж не може довести, що це він, якщо це не він.

— У нас у класі не такий порядок, — каже Ліка. — Навіщо нам, щоб когось даремно підозрювали? Якщо хтось винуватий, він сам повинен зізнатися, а якщо не зізнається, кожен має право сказати.

— Отже, у вас там усі ябеди.

— Зовсім не ябеди. Хіба Петрова вчинила чесно? Антоніна Іванівна хоче замість неї іншу покарати, а вона сидить і мовчить, рада, що на іншу подумали. Коли б я теж мовчала, значить, я з нею разом. Хіба це чесно?

— Ну, гаразд, — кажу я. — Це випадок зовсім особливий. А не було у вас такого випадку, коли б якась дівчинка не з'явилася до школи, а вдома говорила, що в школі була?

— Ні, такого випадку в нас не було.

— Звичайно, — кажу я. — Хіба у вас таке може трапитись! У вас там усі зразкові учениці.

— Так, — мовить Ліка, — у нас клас хороший. А хіба у вас був такий випадок?

— Ні. У нас, — кажу, — ні. Такого випадку ще не було.

— А чому ти запитуєш?

— Так просто. Цікаво знати.

Я перестав розмовляти з Лікою, а сам весь час думав про Шишкіна. Мені дуже хотілося порадитись із мамою, та я боявся, що мама відразу ж повідомить про це в школу, і тоді все пропало.

А мама й сама помітила, що зі мною щось коїться. Вона іноді так уважно поглядала на мене, ніби знала, що я про щось хочу поговорити з нею. Мама завжди знає, коли мені треба щось сказати їй. Вона ніколи не вимагає, щоб я говорив, а чекає, щоб я сам сказав.

Вона каже, якщо щось трапилось, то краще, коли я сам зізнаюсь, ніж коли мене

змусять це зробити. Не знаю, як це мама здогадується. Напевно, просто в мене обличчя таке, ніби на ньому все написано, що у мене в голові.

І ось я так сидів і все поглядавав на маму й думав, сказати їй чи не сказати, а мама теж ні-ні, та й погляне на мене, ніби чекає, щоб я сказав.

І ми довго так переглядалися з нею, і обоє тільки робили вигляд: я — ніби книжку читаю, а вона — ніби сорочку шиє. Це, напевно, було б смішно, якби мені в голову не лізли сумні думки про Шишкіна.

Зрештою-таки мати не стерпіла й, усміхнувшись, мовила:

— Ну, що там у тебе, доповідай?

— Як це — доповідай! — прикинувся я, ніби не розумію.

— Ну, кажи, про що хочеш розповісти.

— Про що ж я хочу розповісти? Ні про що я не хочу розповісти, — став я викручуватись, а сам уже відчуваю, що зараз про все розкажу, і радий, що мама сама про це заговорила, бо так легше сказати, коли

тебе запитують, ніж тоді, коли не запитують зовсім.

— Ніби я не бачу, що ти про щось хочеш сказати! Ти вже три дні ходиш, як у воду опущений і думаєш, що ніхто цього не помічає. Ну, кажи, кажи! Все одно ж скажеш. Щось у школі трапилось?

— Ні, не в школі, — кажу. — Та ні, — кажу, — в школі.

— Що, знову, либонь, двійку одержав?

— Нічого я не одержав.

— То що ж трапилось?

— Та це не зі мною зовсім. Зі мною нічого не трапилось.

— З ким же?

— Ну з Шишкіним.

— А з ним що ж?

— Та не хоче вчитися.

— Як — не хоче?

— Ну, не хоче, і все!

Тут я побачив, що обмовився, і подумав: «Леле, що ж це я роблю? А раптом мама завтра піде до школи й скаже вчительці!»

— Що ж, Шишкін уроків не робить? — запитала мама. — Двійки одержує?

Я побачив, що не зовсім іще проговорився й сказав:

— Не робить. І з російської у нього двійка. Зовсім не хоче з російської вчитися. У нього з третього класу запущено.

— А як же він у четвертий клас перейшов!

— Не знаю, — кажу. — Він до нас із іншої школи перевівся. В третьому класі в нас не вчився.

— Чому ж учителька не зверне на нього увагу? Його підтягнути треба.

— Так він, — кажу, — хитрий, як лис! Що додому задано, спише, а коли в класі диктант або твір, не прийде зовсім.

— А ти б узявся за нього. Думаєш про товариша, засмучуєшся через нього, а допомогти не хочеш.

— Допоможеш, — кажу, — йому, якщо він сам вчитися не хоче.

— Ну, ти розтлумач йому, що вчитися треба, вплинь на нього. Ти ж ось зумів узятися за розум сам, а йому допомога потрібна. Трапиться йому хороший товариш, і він виправиться, і з нього справжня людина вийде.

— Хіба я йому поганий товариш? — кажу я.

— Значить, не поганий, якщо думаєш про нього.

Мені стало дуже соромно, що я не сказав мамі всієї правди, тому я хутчій одягнувся й пішов до Шишкіна, щоб поговорити з ним, як належить.

Дивна річ! Чомусь саме в ці дні я по-справжньому подружився з Шишкіним і цілими днями думав про нього. Шишкін теж тісно заприятелював зі мною. Він сумував за шкільними товаришами і говорив, що тепер, окрім мене, у нього нікого не залишилося.

Коли я прийшов, Костик, його мама й тітка Зіна сиділи за столом і пили чай.

Над столом світила електрична лампочка під великим блакитним абажуром, і від цього абажура надовкіл було якось похмуро, як буває у літнє надвечір'я, коли сонечко вже зайшло, але надворі ще не зовсім стемніло.

Усі дуже зраділи моєму приходу. Мене теж посадили за стіл й стали пригощати чаєм із бубликами. Костикова мати й тітка Зіна почали розпитувати мене про мою маму, тата, про те, де вони працюють і що роблять. Костик мовчки слухав нашу розмову.

Він опустив у склянку з чаєм половину бублика. Бублик поступово розбухнув у склянці й ставав все товщим і товщим. Нарешті він розбух майже на всю склянку, а Костик про щось замріявся й ніби геть забув про нього.

— Про що це ти замріявся? — запитала його мама.

— Так просто. Я думаю про мого тата. Розкажи щось про нього.

— Що ж розповідати? Я тобі вже все розказала.

— А ти ще розкажи.

— От любить, щоб йому про батька розповідали, а сам же його й не пам'ятає, — сказала тітка Зіна.

— Ні, я пам'ятаю.

— Що ж ти можеш пам'ятати? Ти був іще немовлям, коли почалась війна і твій тато пішов на фронт.

— А от пам'ятаю, — вперто повторював Шишкін. — Я пам'ятаю: я лежав у своєму ліжечку, а тато підійшов, узяв мене на руки, підняв і поцілував.

— Не можеш ти цього пам'ятати, — відповіла тітка Зіна. — Тобі тоді три тижні від роду було.

— Ні. Тато ж приходив з війни, коли мені вже рік був.

— Ну, тоді він забіг на хвилинку додому, коли його частина проходила через наше місто. Тобі про це мама розповідала.

— Ні, я сам пам'ятаю, — ображено мовив Костик. — Я спав, потім прокинувся, а тато взяв мене на руки й поцілував, а шинеля в нього була така шорстка й колюча. Потім він пішов, і я більше нічого не пам'ятаю.

— Дитина не може пам'ятати, що з нею в рік було, — сказала тітка Зіна.

— А я пам'ятаю, — ледь не зі слізьми на очах мовив Костик. — Правда, мамо, я пам'ятаю? Ось нехай мама скаже!

— Пам'ятаєш, пам'ятаєш! — заспокоїла його мама. — Уже якщо ти запам'ятав, що шинеля була колюча, значить, усе добре пам'ятаєш.

— Звичайно, — сказав Шишкін. —

Шинеля була колюча, і я пам'ятаю і ніколи не забуду, бо це був мій тато, який на війні загинув.

Шишкін весь вечір був якийсь замислений. Я так і не поговорив із ним, про що хотів, і хутко пішов додому.

Цієї ночі я довго не міг заснути, все думав про Шишкіна. Як би було добре, коли б він вчився сумлінно, нічого б такого з ним не сталося! Ось я, наприклад, я ж теж поганенько учився, а потім узяв себе в руки і досяг, чого бажав. Усе-таки мені було, звичайно, легше, ніж Шишкіну: у мене є батько. Я завжди люблю брати з нього приклад. Я бачу, як він досягає чогось у своїй роботі, і теж хочу бути таким, як він. А в Шишкіна батька нема. Він загинув на війні, коли Костик був зовсім маленький.

Мені дуже хотілося допомогти Костикові, і я став думати, що якби почати з ним як слід працювати, то він зможе виправитися з російської мови, і тоді навчання в нього піде успішно. Я замріявся про це й вирішив, що буду навчатися з ним кожного

дня, але тут же згадав, що про заняття нічого й мріяти, доки він не повернеться до школи.

Я почав думати про те, як би умовити його, але мені стало зрозуміло, що умовляння тут не допоможуть, бо Костик слабкохарактерний і тепер уже не наважиться зізнатися матері.

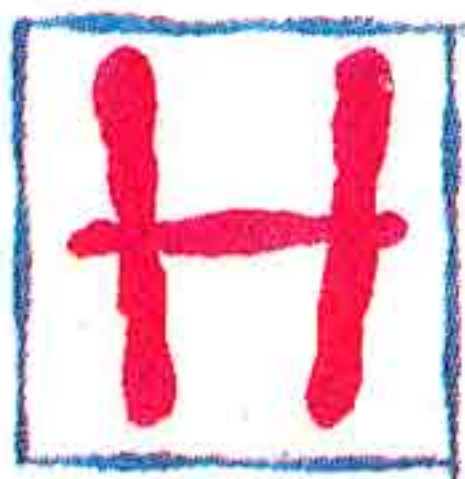
Мені стало ясно, що з Костиком треба діяти твердо. Тому я вирішив завітати до нього завтра після школи й поговорити серйозно. Якщо він не захоче зізнатися матері й не повернеться до школи своєю волею, то я пригрозю, що не буду більше брехати Ользі Миколаївні й не стану його вигорджувати, бо від цього для нього виходить лише біда. Якщо він не зрозуміє, що це йому ж на користь, то нехай ображається на мене.

Гаразд! Я перетерплю, а потім він сам побачить, що я не міг чинити інакше, і ми знову потоваришуємо з ним. Як тільки я це вирішив, мені на душі стало легко, і мені зробилося соромно, що я до цього часу ні-

чого не сказав мамі. Я негайно хотів встати й про все розповісти, але було пізно й усі вже давно спали.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

а другий день усе сталося не так, як я сподівався. Я хотів після уроків завітати до Шишкіна й востаннє серйозно поговорити з ним.

Оскільки я всім у школі говорив, що Шишкін хворий, то весь наш загін вирішив провідати хворого товариша.

Я злякався й одразу ж після уроків помчав до Шишкіна, щоб попередити його. Прибігаю до нього. Він побачив мене й каже:

— Знаєш, я вже можу догори ногами стояти! Треба стати біля стіни, перевернутися й триматися ногами за стіну.

— Ніколи, — кажу, — зараз догори ногами стояти. Лягай хутчій у ліжко.

— Навіщо?

— Ну, ти ж хворий.

— Як — хворий?

— Та я ж усім у школі казав, що ти хворий.
Ти ж сам просив!

— Ну, просив!

— А тепер ось зараз до тебе діти прийдуть.

— Та ти що!

Тут він миттю пірнув у постіль, як був, в одязі, в черевиках, і накрився ковдрою.

— Що ж мені казати дітям? — запитує.

— Що казати? Кажи, що хворий. Більше говорити ні про що.

Незабаром прийшли хлопці. Вони роздяглись у коридорі й увійшли до кімнати. Шишкін натягнув ковдру до самого підборіддя й схвильовано поглядав на хлопців. Хлопці сказали:

— Здрастуй, Шишкін!

— Здрастуйте, хлопці! — каже він.

А голос у нього такий слабкий-слабкий. Ну, геть тобі, як справжній хворий!

— Ось завітали тебе провідати, — озвався Юрко.

— Спасибі, хлоп'ята, сідайте.

— Ну, як ти почуваєшся? — запитав Іванко.

— Та так.

— Лежиш?

— Та ось лежу.

— Сумно тобі, либонь, лежати весь час? — запитує Льоня.

— Сумно.

— Ти сам увесь день?

— Сам. Мама на роботі. Тітка в училищі.

— Ми тепер будемо до тебе приходити частіше. Ти вибач, що ми не приходили, думали — ти хутко видужаєш і сам прийдеш.

— Нічого, хлоп'ята, до мене Вітя щодня приходить.

— Ми до тебе теж будемо щодня приходити, хочеш? — запропонував Славко.

— Хочу, — мовить Шишкін.

Не міг же він сказати — не хочу!

— А що у тебе болить? — запитав Юрко.

— Усе болить — і руки, і ноги...

— Що ти? І навіть ноги?

— Так. І голова.

— І що? Весь час болить?

— Ні, не весь. То пройде, пройде, а тоді як заболить, як заболить!

— У нас у квартирі в одного хлопчика теж ось так усе боліло. У нього ревматизм був, — сказав Василько Єрохін. — Можливо, і в тебе ревматизм?

— Можливо, — каже Шишкін.

— А лікар що говорить? — запитав Іванко.

— Ну, що він каже!.. Що йому говорити? Ну, висунь язика, каже. Скажи «а», каже.

— А яка хвороба, не каже?

— Хвороба ця ось... як її?.. Апендикокс.

— Що ж це за хвороба така — апендикокс?

— Сам не знаю, — здвигнув плечима Шишкін.

— А чим тебе лікують?

— Ліками.

— Якими?

— Не знаю, як називаються. Мікстура.

— Гірка чи солодка?

— Гірка! — сказав Костик і скривив таку фізіономію, ніби насправді мікстуру пробував.

— Коли я був хворий, мені теж мікстуру давали. Ох і гірка! Я не хотів пити, — мовив Дмитрик Балакирєв.

— Я теж не хочу.

— Ні, ти краще пий, хутчіше одужаєш.

— Я й п'ю.

— Це нічого, що гірка, — сказав Льоня. — Ти випий мікстуру, а потім ложку цукру в рот.

— Добре.

— Про уроки не хвилюйся. Ось станеш видужувати, ми тобі уроки будемо приносити й допомагатимемо вчитися. Ти наздоженеш.

— Гаразд, наздожену! — каже Шишкін.

Тут я помітив, що з-під ковдри висувається нога Шишкіна в черевикові. Я злякався. Думаю: раптом хтось із хлопців побачить! Та хлопці розмовляли з ним й не помічали черевика.

Я підійшов тихцем й накрив ковдрою взуття.

— Ну, хлопці, — кажу, — він іще слабкий, не стомлюйте його. Йдіть собі додому.

Хлопці стали прощатися:

— Ну, до побачення. Видужуй, поправляйся.

Ми до тебе завтра завітаємо.

Хлопці пішли.

Шишкін скочив із постелі й застрибав по кімнаті.

— Ось як добре все вийшло! — закричав він. — Ніхто не здогадався. Все гаразд!

— Ну, нема чого радіти! — сказав я. — Мені з тобою треба серйозно поговорити.

— Про що?

— Про те, що тобі треба в школу повернутися.

— Я й сам знаю, що треба, а як я тепер зможу? Ти ж сам бачиш, що не можу.

— Нічого я не бачу! Я вирішив сьогодні з тобою востаннє поговорити: якщо ти завтра не прийдеш до школи, то я сам скажу Ользі Миколаївні, що ти зовсім не хворий.

— Навіщо? — здивувався Костик.

— Для того, що тобі треба вчитися, а не гуляти. Все одно з тебе ніякого акробата не вийде.

— Чому — не вийде? Дивись, як я вже навчився догори ногами стояти!

Він підійшов до стіни й став догори ногами. Тут двері відчинилися й увійшов Льоня.

— Послухай, — каже, — тут я свої рукавички забув... А це що? Послухай, ти чого догори ногами стоїш?

Шишкін скочив на ноги й розгублено зупинився.

— Так ось який ти хворий! — вигукнув Льоня.

— Чесне слово, хворий! — сказав Шишкін й почервонів, як варений рак. Він заховав і пошкандибав до постелі.

— Кинь прикидатись! Казав, руки-ноги болять, а сам тут догори ногами ходиш!

— Чесне слово, болять!

— Ну, не бреши, не бреши! І коли ти встиг одягнутися? Отже, ти одягнений у ліжку лежав?

— Ну, годі, я тобі відкрию секрет, тільки ти поклянись, що нікому не скажеш.

— Навіщо я буду клястися?

— Ну, тоді я нічого не скажу.

У цей час у коридорі почулися чийсь кроки. Двері прочинились, у кімнату заглянув Іванко й сказав:

— Ти скоро, Льоню? Ми тут тебе чекаємо.

— Ану-но, йди сюди, Іванку! Він, виявляється, зовсім не хворий!

— Не хворий? — здивувався Іванко й увійшов до кімнати.

— Хто не хворий? — почувся з коридору голос Юрка. Юрко теж увійшов у кімнату, а за ним решта хлопців.

— Та хто ж іще! Ось він, Шишкін, не хворий, — відповів Льоня.

— Як так?

— Та ось так: заходжу, а він тут догори ногами стоїть!

— Що ж це таке? — загомоніли хлопці. — Навіщо ти нас обманював?

— Це я так просто, хлопці... — став виправдовуватися Шишкін. — Я просто пожартував.

— Що це ще за жарти такі?

— Ось такі от жарти! — розвів руками Костик.

— А ми хвилювалися за нього, — каже Іванко, — всім загоном прийшли провідати, а він тут, виявляється, жарти затіяв: хворим прикидатися задумав!

— Я більше не буду, хлопці, ось побачите... — пробелькотів Шишкін.

— А чому ти в школу не ходиш? — запитав Юрко. — Ти навмисно вирішив прикинутись хворим, щоб не ходити в школу!

— Я вам усе розповім, хлоп'ята, тільки ви не сердьтесь. Я не хотів обманути вас. Просто я вирішив циркачем стати.

— Як це — циркачем? — здивувалися всі.

— Ну вступлю до цирку і буду цирковим акробатом.

— Ти що, з глузду з'їхав?

— І зовсім не з'їхав.

— Хто ж тебе візьме в цирк? — запитав Іванко.

— А звідкіля, ти думаєш, циркові артисти беруться?

— А чому ти все-таки до школи не ходиш?

— Не хочу більше вчитися. Я й так уже все знаю.

— Як — усе?

— Ну все, що треба для циркового артиста.

— Що ж ти думаєш, цирковий артист може невігласом бути?

— Чому — невігласом? Дечому я вже навчився.

— Навчився! А пишеш із помилками! Треба спочатку школу закінчити, а потім йти в циркове училище. Цирковий артист теж повинен бути освіченим. Ти б спочатку порадився з Ольгою Миколаївною, — сказав Юрко.

— Ніби я не знаю, що Ольга Миколаївна скаже! — відповів Шишкін.

— По-моєму, хлопці, він не ту справу заціяв, — сказав Ігор. — Нехай припинить вигадувати й завтра приходить до школи.

— А якщо й завтра не з'явиться, ми скажемо Ользі Миколаївні, — заявив Юрко.

— Ну й будете ябеди! — відповів Шишкін.

— Не будемо, — сказав Юрко. — Якщо ми попередили тебе, значить, не ябеди.

— Ось спробуй завтра в школу не прийти, тоді буде тобі! — мовив Ігор. — Досить тобі гуляти. Треба вчитися.

Тут знову почулися кроки в коридорі, й хтось постукав у двері. Шишкін замість того, щоб відчинити, хутко гайнув у ліжко й накрився ковдрою. Я відчинив двері й побачив Ольгу Миколаївну.

— О, та тут увесь загін! — сказала Ольга Миколаївна, входячи в кімнату. — Вирішили провідати хворого товариша?

Усі хлоп'ята мовчали, ніхто не знав, що сказати.

Костик дивився на Ольгу Миколаївну, витріщивши очі, й натягував на себе ковдру, ніби вирішив закутатися в неї з головою.

Ольга Миколаївна підійшла до Шишкіна.

— Що ж це ти, Костику, розхворівся у нас? Що в тебе болить?

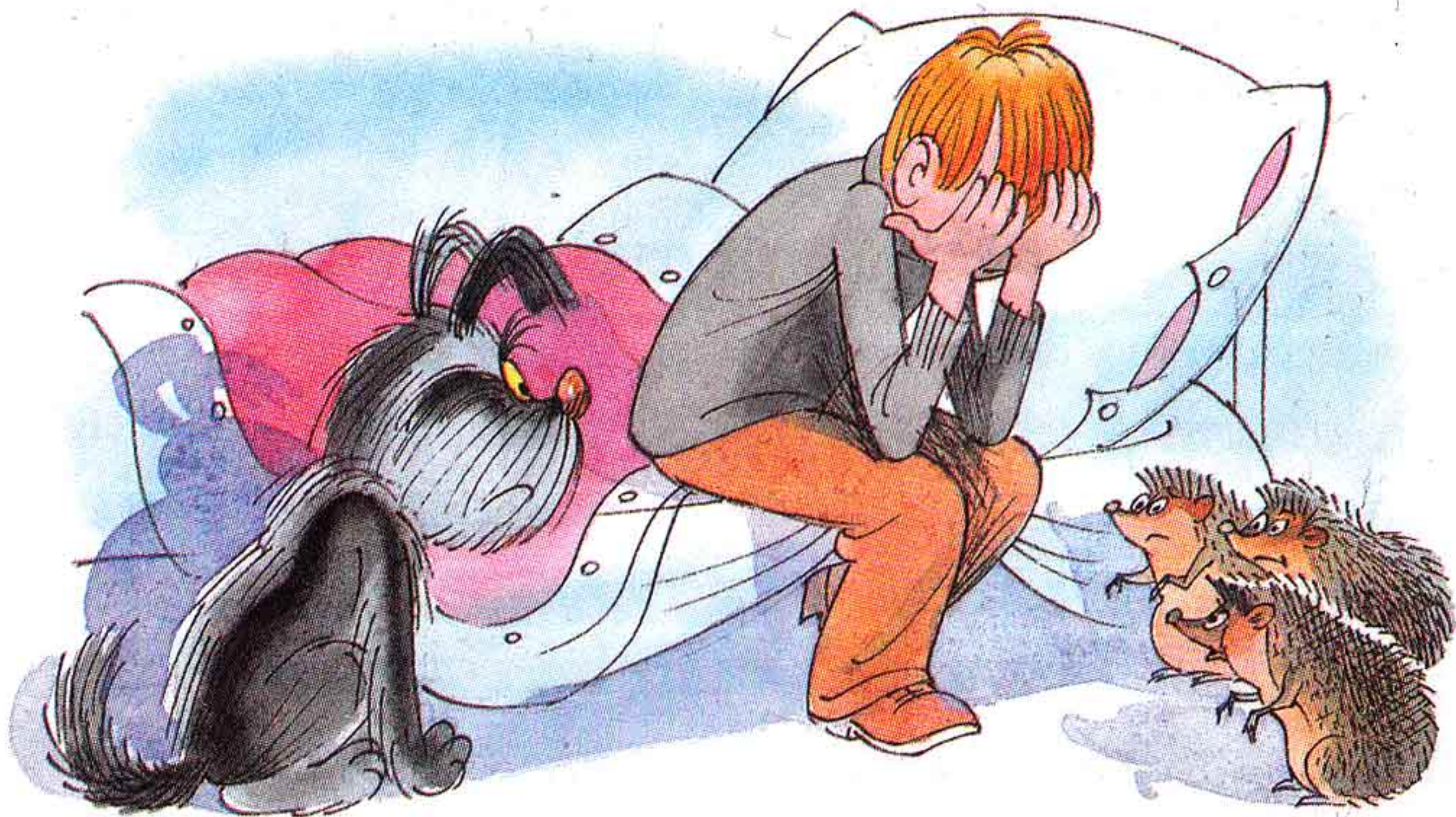
— Нічого в нього не болить! — сказав Юрко. — Він зовсім не хворий.

— Як — не хворий?

— Ну не хворий, і все!

Шишкін побачив, що тепер уже все одно все пропало.

Він виліз із-під ковдри, сів на ліжку,

похнюпивши носа, і став дивитися на підлогу.

Ольга Миколаївна обвела поглядом хлоп'ят, побачила мене й мовила:

— Чому ти, Вітю, казав мені, що Костик хворий?

Від сорому я не знав куди подітися.

— Чому ж ти мовчиш? Ти мені неправду сказав?

— Це не я сказав. Це він сказав, щоб я сказав. Я й сказав.

— Отже, Костик попросив тебе обманути мене?

— Так, — пробелькотів я.

— І ти обманув?

— Обманув.

— І ти думаєш, що добре вчинив?

— Так він же мене просив!

— Ти гадаєш, що зробив добру послугу, обманюючи мене?

— Ні.

— Навіщо ж ти так вчинив?

— Ну я думав, що не можна ж товариша виказувати!

— Як це — виказувати? Це ворогові не можна виказувати, а я хіба ваш ворог?

Я не знав, що сказати, і мовчки дивився на підлогу.

— Я не думала, що мої учні вважають мене ворогом! — сказала Ольга Миколаївна.

— Ми не вважаємо, Ольго Миколаївно, — сказав Іванко. — Хіба ми вважаємо?

— Чому ж ніхто не сказав мені?

— Та ж ніхто й не знав. Ми тільки сьогодні прийшли, й усе ось з'ясувалося.

— Ну добре, про це поговоримо потім... Чому ж ти, Костику, не ходив до школи?

— Я боявся, — промимрив Костик.

— Чого ж боявся?

— Що ви записку від мами спитаєте.

— Яку записку?

— Ну записку, що я пропустив, коли був диктант.

— Чому ж ти пропустив, коли диктант був?

— Боявся.

— Чого?

— Двійку одержати боявся.

— Отже, ти навмисне пропустив, коли писали диктант, а потім не приходив, бо в тебе не було записки від матері?

— Так.

— Що ж ти думав робити, коли вирішив не ходити до школи? — запитала Ольга Миколаївна.

— Не знаю.

— Але ж якісь плани були в тебе?

— Які в мене плани!

— Він вирішив стати цирковим акробатом, — сказав Юрко.

— У циркову школу без семилітньої освіти не беруть. Та ще там треба років п'ять вчитися. Не міг же ти відразу стати цирковим артистом! — сказала Ольга Миколаївна.

— Не міг, — погодився Шишкін.

— Ось бачиш. Не обдумав нічого, так відразу й вирішив не ходити до школи. Хіба так можна?

Шишкін мовчав.

— Що ж ти тепер думаєш робити?

— Не знаю.

— А ти подумай.

Шишкін помовчав, потім глянув спідлоба на Ольгу Миколаївну й сказав:

— Я хочу повернутися до школи!

— Що ж, це найкраще, що ти міг придумати. Тільки умова: ти повинен дати обіцянку, що виправишся і будеш добре вчитися.

— Я тепер буду добре, — сказав Шишкін.

— Ну дивись. Завтра зранку приходить до школи, а я попрошу директора, щоб він дозволив тобі продовжувати навчання.

— Я прийду.

Ольга Миколаївна сказала нам усім, щоб ми йшли додому й робили уроки.

Костик побачив, що вчителька не збирається йти, і сказав:

— Ольго Миколаївно, я хочу вас попросити: не кажіть мамі!

— Чому? — запитала Ольга Миколаївна.

— Я тепер буду добре вчитися, тільки не кажіть!

— Отже, ти хочеш продовжувати обманювати маму? І ще хочеш, щоб я тобі допомагала в цьому?

— Я не буду більше обманювати маму. Мені так не хочеться засмучувати її!

— А якщо мама дізнається, що ми з тобою разом обманювали її? Вона ж буде засмучена ще більше. Правда?

— Правда.

— Ось бачиш, треба мамі сказати. Але оскільки ти обіцяєш узятися за навчання, як слід, то я попрошу маму, щоб вона не дуже сердилась на тебе.

— Я обіцяю.

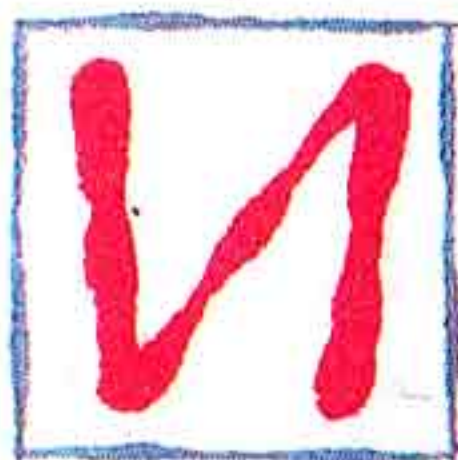
— Ось і домовились, — сказала Ольга Миколаївна.

— А зараз бери книжки й будемо вчитися.

Я пішов додому разом із хлопцями і не знаю, що було далі.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Мось другого дня Шишкін з'явився в клас. Він розгублено усміхався й знічено поглядав на хлоп'ят, але, бачачи, що йому ніхто не докоряє, він заспокоївся й сів поряд зі мною. Порожнє місце за нашою партою заповнилось, і я відчув полегшення, ніби у мене в грудях теж щось заповнилось і стало на своє місце.

Ольга Миколаївна нічого не сказала Шишкіну, й уроки відбувалися, як завше, звичним чином. На перерві до нас підійшов Володя, хлопці стали розповідати йому про цей випадок. Я думав, що Володя доко-

рятиме Шишкіну, а Володя замість нього став соромити мене.

— Ти ж знав, що твій товариш чинить неправильно, і не допоміг йому виправити помилку, — сказав Володя. — Треба було поговорити з ним серйозно, а якби він тебе не послухався, треба було сказати учительці, або мені, або хлопцям. А ти від усіх приховував.

— Ніби я з ним не говорив! Я скільки разів йому товкмачив про це! Що я міг зробити? Він же сам вирішив не ходити до школи.

— А чому вирішив? Тому що погано вчився. А ти допоміг йому вчитися краще? Ти ж знав, що він погано вчиться?

— Знав, — кажу. — Це все у нього через російську мову. Він завжди в мене російську списував.

— Ось бачиш, якби ти по-справжньому піклувався про свого друга, то не давав би йому списувати. Справжній друг має бути вимогливим. Який же ти товариш, якщо миришся з тим, що твій друг чинить недобре? Така дружба не справжня — це фальшива дружба.

Усі діти стали говорити, що я фальшивий друг, а Володя сказав:

— Давайте після уроків зберемося, хлоп'ята, й поговоримо про все.

Ми вирішили зібратися після уроків, але, як тільки навчання закінчилось, Ольга Миколаївна покликала мене та Шишкіна й мовила:

— Костику й Вітю, негайно зайдіть до директора. Він хоче з вами поговорити.

— А про що? — злякався я.

— Ось він вам і розповість про що. Та ви йдіть, не бійтеся! — усміхнулась вона.

Ми зайшли в кабінет директора, зупинились на порозі й сказали:

— Доброго дня, Ігоре Олександровичу!

Ігор Олександрович сидів за столом і щось писав.

— Доброго дня, хлоп'ята! Заходьте й сідайте ось на канапу, — мовив він, а сам продовжував писати.

Та ми боялися сідати, бо канапа стояла майже побіля директора. Стояти поблизу дверей здавалося нам безпечніше. Ігор Олександрович закінчив писати, зняв окуляри й сказав:

— Сідайте. Чого ж ви стоїте?

Ми підійшли і сіли. Канапа була шкіряна, блискуча. Шкіра була слизька, і я весь час з'їжджав із канапи, бо сів із краю, а сісти на неї як слід не наважувався. І так я мучився впродовж усієї розмови, а розмова вийшла довга! І від такого сидіння стомився більше, ніж якби весь цей час стояв на одній нозі.

— Ну розкажи, Шишкін, як тобі спало на думку стати прогульником? — запитав Ігор Олександрович, коли ми сіли.

— Не знаю, — знітився Шишкін.

— Гм! — мовив Ігор Олександрович. — Хто ж про це може знати, як ти гадаєш?

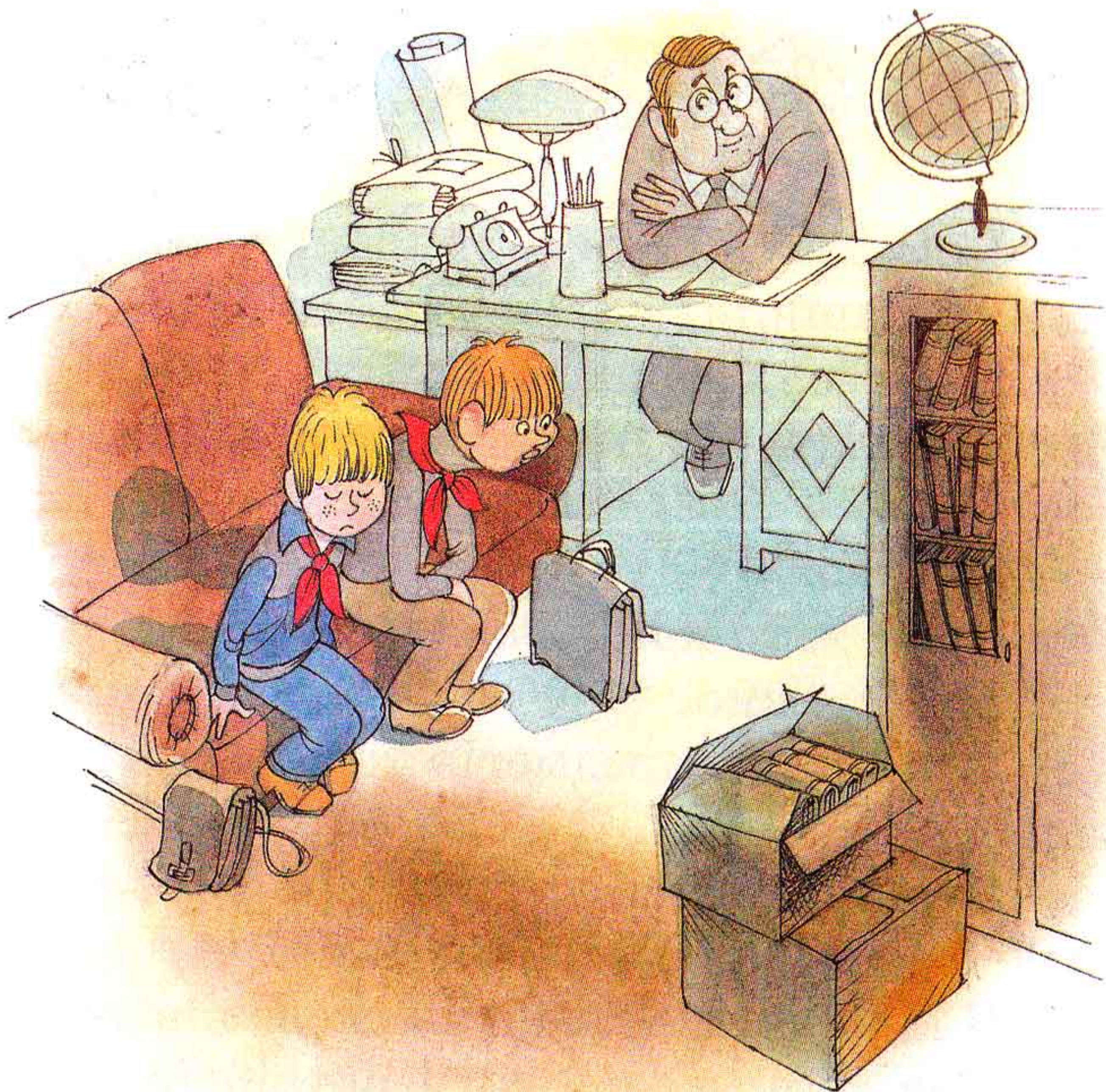
— Н-не знаю, — знову пробелькотів Шишкін.

— Можливо, по-твоєму, я знаю?

Шишкін глянув спідлоба на Ігоря Олександровича, щоб дізнатися, чи не жартує він, але обличчя в директора було серйозне. Тому він знову відповів:

— Не знаю.

— Що це, друже, у тебе на все одна відповідь: «Не знаю». Уже якщо розмовляти, то

давай говорити серйозно. Я ж не просто з цікавості запитую в тебе, чому ти не ходив до школи.

— Так просто. Я боявся, — відповів Шишкін.

— Чого ж ти боявся?

— Я боявся диктанту й пропустив, а потім боявся, що Ольга Миколаївна спитає записку від матері, ось і не приходив.

— Чому ж ти боявся диктанту? Що він, такий страшний?

— Я боявся одержати двійку.

— Значить, ти погано знаєш російську мову?

— Погано.

— Чому ж ти погано знаєш?

— Мені важко.

— А з інших предметів тобі теж важко вчитися?

— З інших легше.

— Чому ж з російської важко?

— Я відстав. Не знаю, як слова писати.

— Так тобі надолужити потрібно, а ти, напевно, мало з російської вчишся?

— Мало.

— Чому ж?

— Ну вона в мене не йде. Історію я прочитаю — і вже знаю, а тут як напишу, так обов'язково помилки будуть.

— Ось тобі й треба якомога більше з російської вчитися. Треба робити не тільки те, що легко, але й те, що важко. Якщо хочеш навчитися, то повинен і потрудитися. Ось скажи, Малєєв, — запитав Ігор Олекса-

ндрович мене, — ти ж не встигав раніше з арифметики?

— Не встигав.

— А тепер став краще вчитися?

— Краще.

— Як же це в тебе вийшло?

— А я сам захотів. Мені Ольга Миколаївна сказала, щоб я захотів, ось я й захотів домогтися.

— І досяг-таки?

— Досяг.

— Але ж тобі спочатку було, мабуть, важко?

— Спочатку було важко, а тепер зовсім легко.

— Ось бачиш, Шишкін! Візьми приклад з Малєєва. Спочатку буде важко, а потім, коли подолаєш труднощі, буде легко. Так що берися до діла й у тебе все вийде.

— Добре, — сказав Шишкін, — я спробую.

— Та тут і пробувати нічого не треба. Відразу берись, і буде добре.

— Ну я спробую, — знову відповів Шишкін.

— Ти знову за своє, — усміхнувся Ігор Олександрович. — Ось і видно, що в тебе нема сили волі.

Чого ж ти боїшся? У тебе є товариші. Хіба вони не допоможуть тобі? Ти, Малєєв, друг Шишкіну?

— Так, — кажу, — друг.

— Ну так допоможи йому підтягнутися з російської мови. Він дуже запустив цей предмет, і йому самому не подужати.

— Це я можу, — кажу, — тому що сам був відсталим і тепер знаю, з якого кінця треба братися за цю справу.

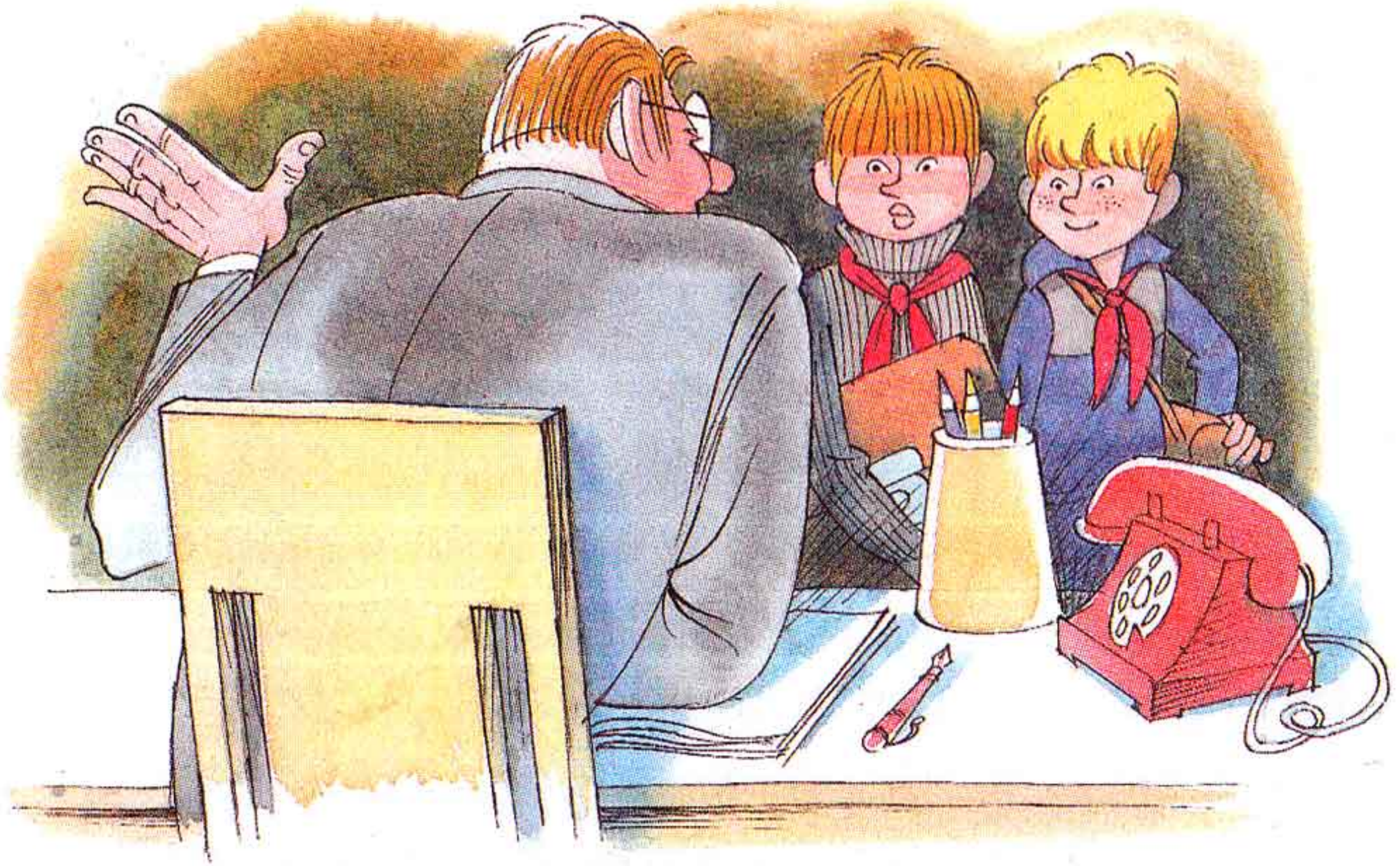
— Ось-ось! Отже, спробуєш? — знову усміхнувся Ігор Олександрович.

— Ні, — кажу, — і пробувати не буду. Відразу почну з ним працювати.

— Добре. Це мені подобається, — сказав Ігор Олександрович. — У тебе громадська робота є?

— Нема, — кажу.

— Ось це й буде поки-що твоя громадська робота. Я радився з Ольгою Миколаївною, і вона сказала, що ти зможеш допомогти Шишкіну. Якщо ти сам собі зумів допомо-

гти, то й іншим допоможеш. Тільки постався до цієї справи відповідально.

— Я буду відповідально, — відповів я.

— Стеж, щоб він усі завдання виконував самостійно, вчасно, щоб усе доводив до кінця. За нього нічого робити не треба. Це буде погана допомога з твого боку. Коли він навчиться працювати сам, у нього з'явиться і сила волі, й твоя допомога йому вже буде не потрібна. Це тобі зрозуміло?

— Зрозуміло, — сказав я.

— А ти, Шишкін, запам'ятай, що всі люди повинні чесно трудитись.

— Але ж я ще не трудюсь... не труджусь, — пробелькотів Шишкін.

— Як так не трудишся? А навчання хіба

не труд? Навчання для тебе і є справжньою працею. Дорослі працюють на заводах і фабриках, у колгоспах і радгоспах, будують електростанції, з'єднують каналами річки та моря, зрошують пустелі, насаджують ліси. Бачиш, як багато справ! А діти вчаться в школах, щоб у майбутньому стати освіченими і натомість принести нашій Батьківщині якомога більше користі. Хіба ти не хочеш приносити користь Батьківщині?

— Хочу.

— Ось бачиш! Але, можливо, ти думаєш, що досить сказати просто «хочу»? Треба бути стійким, наполегливим, без наполегливості ти нічого не досягнеш.

— Я тепер буду наполегливим.

— От і добре, — сказав Ігор Олександрович. — Треба бути чесним. А хіба ти чесний? Ти обманював маму, обманював учительку, обманював своїх товаришів.

— Тепер я буду чесний.

— Постарайся, — сказав Ігор Олександрович. — Але це ще не все. Треба любити своїх товаришів.

— А хіба я не люблю їх? — здивувався Шишкін.

— Де ж ти любиш? Кинув їх усіх і вирішив без них обійтися. Хіба це любов?

— Але ж я скучав за ними! — ледь не зі слізьми на очах скрикнув Шишкін.

— Ну добре, що хоч скучав, але буде ще краще, якщо ти будеш відчувати, що без друзів тобі не прожити, щоб навіть на думку не спадало кидати їх.

— Я буду більше любити, — сказав Шишкін.

— Що ж ти, голубе, робив, поки не ходив до школи? — запитав його Ігор Олександрович.

Ми розповіли, як навчали Лобзика рахувати.

Ігор Олександрович дуже зацікавився цим і докладно розпитував, як ми це робили.

— А як же рахував песик у цирку?

Ігор Олександрович засміявся:

— Той песик зовсім не вмів рахувати. Його навчили лишень гавкати й зупинятися за сигналом. Коли песик гавкне стільки ра-

зів, скільки потрібно, дресирувальник дає йому непомітний для публіки сигнал, і песик перестає гавкати, а глядачам здається, що песик сам гавкає, скільки потрібно.

— Який же сигнал дає дресирувальник? — запитав Костик.

— Ну він непомітно киває головою, або махає рукою, або тихенько клацає пальцями.

— Але наш Лобзик іноді рахує правильно й без сигналу, — мовив Костик.

— Собаки дуже спостережливі, — сказав Ігор Олександрович. — Ти сам непомітно для себе можеш кивати головою або робити якийсь інший рух саме в той час, коли Лобзик гавкне стільки, скільки потрібно. Ось він помічає це й старається угадати. Але оскільки твої рухи малопомітні, то він і помиляється часто. Для того, щоб він гавкав правильно, привчіть його до якогось умовного сигналу, наприклад клацайте пальцями.

— Я візьмусь за це, — мовив Костик. — Тільки я спочатку підтягнуся з російської мови, а потім буду навчати Лобзика.

— Оце правильно! А коли в нас буде вечір у школі, можете виступити зі своїм дресированим песиком.

Ми так боялися, що Ігор Олександрович придумає для нас якесь покарання, але він, либонь, і не збирався нас карати, а хотів лишень пояснити нам, що потрібно вчитися краще.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

К оли ми вийшли з кабінету директора, то побачили, що Володя й усі хлопці чекали нас у коридорі. Вони швидко оточили нас й стали розпитувати:

— Ну що? Що вам Ігор Олександрович сказав? Що вам буде?

— Вибачив. Тепер уже нічого не буде, — відповів я.

— Ну ось і добре! — зрадів Толя. — Підемо в піонерську кімнату, поговоримо. Треба поговорити.

Ми всі гуртом пішли в піонерську кімнату.

Шишкін увійшов останнім.

— Йди, йди, Шишкін, не бійся! — озвався Юрко. — Ніхто тебе сварити не буде.

Ми сіли довкола стола, і Володя сказав:

— Тепер поговоримо, хлоп'ята, як допомогти Шишкіну. Він погано вчився й урешті-решт дійшов до того, що зовсім перестав ходити до школи. Але ми всі теж винуваті в цьому. Ми не звертали уваги на те, як він вчився, і не допомогли йому вчасно.

— Ми, звичайно, теж винуваті, — відповів Іванко. — Але й Шишкін повинен зрозуміти, що треба вчитися краще. Якщо він не візьметься тепер, то це знову може погано скінчитися.

— Правда, Шишкін, тільки ти не обра-

жайся, це знову може погано скінчитися, — сказав Юрко. — А ми допоможемо тобі, чесне слово! Все, що треба, зробимо.

— А як допомагати? — сказав Льоня Астаф'єв. — Ми ж йому помічника призначили. Мабуть, Алик Сорокін погано працював із ним, якщо такі наслідки.

— Можливо, ви й не працювали зовсім? — запитав Володя в Алика.

— Як не працювали? Ми працювали! — відповів Алик.

— Скільки ж разів ви працювали?

— Ну я не пам'ятаю. Разів зо два чи три.

— Разів зо два чи три? — здивувався Юрко. — Та ти повинен був кожного дня працювати з ним, а не два чи три рази. Сам обіцяв. Ми тобі цю справу доручили, а ти не виправдав довіри!

— Як же я міг виправдати довіру? — сказав Алик. — До нього прийдеш, а його вдома нема. Або прийдеш, а він каже: «У мене сьогодні нема настрою вчитися». Ну я й кинув.

— Бач, який! Кинув! — сказав Юрко. — Ти повинен був у ланці поставити питання,

щоб ланка допомогла. Шишкін у нас неорганізований. Ти ось добре вчишся, про себе піклуєшся, а про товариша подумати не захотів... Ну гаразд, я теж винуватий, бо не перевірів тебе.

— Я тепер буду добре працювати з Шишкіним, — сказав Алик. — Я шахами захопився, тому так вийшло.

— Ні, — відповів Володя, — більше цієї справи ми тобі не доручимо.

— Тепер із Шишкіним буду я працювати, — сказав я. — Мені Ігор Олександрович звелів.

— Що ж, — мовив Володя, — якщо тебе Ігор Олександрович призначив, то ми тобі цю справу доручаємо. Правда, хлоп'ята?

— Звичайно, — погодилися хлопці. — Нехай працює.

Збір закінчився, і ми вийшли на вулицю. Шишкін дорогою довго мовчав, усе думав про щось, потім сказав:

— Ось, виявляється, який я нікчемний! Ніякої сили волі у мене нема! Ні до чого я не здібний. Нічого із мене доброго не вийде!

— Ні, чого ж? Ти не такий вже й поганий, — намагався я втішити його.

— Ні, не кажи, я знаю. Тільки я сам не хочу бути таким. Я виправлюсь. Ось побачиш. Чесне слово, виправлюсь! Тільки ти ж, будь ласка, допоможи мені! Тобі ж Ігор Олександрович велів. Ти не маєш права відмовитися!

— Та я й не відмовляюся, — кажу я. — Тільки ти мене слухайся. Давай почнемо працювати з сьогоднішнього дня. Після обіду я прийду до тебе, і почнемо працювати.

Після обіду я відразу ж пішов до Шишкіна і ще на сходах почув собачий гавкіт. Заходжу в кімнату, дивлюсь — Лобзик уже сидить на стільці й гавкає, а Костик клацає пальцями в нього перед самим носом.

— Це, — каже, — я його привчаю до сигналу, як Ігор Олександрович навчав. Давай трохи попрацюємо з Лобзиком, а потім будемо робити уроки. Все одно ж Лобзика вчити треба.

— Е, друже, — мовлю я, — сам сказав,

що з Лобзиком будеш працювати після того, як виправишся з російської мови, і вже передумав.

— Кінець! — закричав Шишкін. — Пішов геть, Лобзику! Ось, навіть дивитися на нього не буду, доки не виправлюсь з російської. Скажеш, що я ганчірка, якщо побачиш, що я працюю з Лобзиком. Ну з чого ми почнемо?

— Почнемо, — кажу, — з російської.

— А не можна з географії чи хоча б з арифметики?

— Ні, ні, — кажу. — Я вже на власному досвіді знаю, кому з чого починати. Що нам із російської задано?

— Та ось, — мовить, — суфікси «очк» і «ечк», і ще мені Ольга Миколаївна задала повторити правило на ненаголошені голосні й зробити одну вправу.

— Ось з цього ти й почнеш, — сказав я.

— Ну гаразд, давай почнемо.

— Ось і починай. Чи, може, ти гадаєш, що я з тобою буду цю вправу робити? Ти все будеш робити сам. Я тільки перевіряти тебе буду. Треба привчатися все самому робити.

— Що ж, добре, буду привчатися, — зітхнув Шишкін і взявся за книжку.

Він швидко повторив правило й почав робити вправу.

Ця вправа була дуже проста. Треба було переписати приклади й вставити в словах пропущені літери.

Ось Шишкін писав, писав, а я в цей час вчив географію і робив вигляд, що не звертаю на нього уваги.

Нарешті він каже:

— Готово!

Я подивився...

Мамо рідна!

У нього там помилок ціла купа!

Замість «гора» він написав «гара», замість «веселий» написав «виселий», замість «важкий» — «віжкий».

— Ну-ну! — кажу. — Наробив же ти тут!

— Що, дуже багато помилок зробив?

— Та не так уже, щоб дуже багато, але, якщо сказати по правді, чималенько!

— Ну ось! Я так і знав! Мені ніколи удачі не буде! — засмутився Костик.

— Тут не в удачі діло, — кажу я. —

Треба знати, як писати. Ти ж вчив правило?

— Вчив.

— Ну скажи: що в правилі говориться?

— У правилі? Та я вже й не пам'ятаю.

— Як же ти вчив, якщо не пам'ятаєш?

Я змусив його знову прочитати правило, в якому говориться про те, що ненаголошені голосні перевіряються наголосом, і сказав:

— Ось ти написав «віжкий». Чому ти так написав?

— Напевно, «вижкий» треба писати?

— А ти не гадай. Знаєш правило — користуйся правилом. Зміни слово так, щоб на першому складі наголос був.

Шишкін став змінювати слово «важкий» і знайшов слово «важко».

— Ага! — зрадів він. — Отже, треба писати не «віжкий» і не «вижкий», а «важкий».

— Правильно, — кажу я. — Ось тепер візьми й зроби вправу знову, тому що ти робив її і зовсім не користувався правилом, а від цього ніякої користі не буде. Завжди треба думати, яку літеру писати.

— Ну гаразд, іншим разом я буду думати, а зараз нехай так залишиться.

— Е, друже, — кажу, — так не годиться! Вже якщо ти обіцяв слухатись мене, слухайся.

Шишкін, зітхнувши, почав робити вправу знову.

Цього разу він дуже квапився.

Літери в нього ліпились у зошиті криво й косо, завалювались набік, підстрибували вгору й з'їжджали вниз.

Видно було, що йому вже набридло працювати.

Тут до нас прийшов Юрко. Він побачив, що ми працюємо, і сказав:

— Ага, працюєте! Ось це добре! Що ви тут робите!

— Вправу, — кажу. — Йому Ольга Миколаївна задала.

Юрко заглянув у зошит.

— Що ж ти тут пишеш? Треба писати «зуб», а ти написав «зуп».

— А яке тут правило? — запитує Шишкін. — У мене правило на ненаголошені голосні, а це хіба ненаголошена голосна?

— Тут, — кажу, — таке правило, що треба уважно переписувати. Дивись, що в книжці написано? «Зуб»!

— Тут теж є правило, — сказав Юрко. — Треба змінити слово так, щоб після приголосної, яка чується неясно, стояла голосна літера. Ось зміни слово.

— Як же його змінити? «Зуб» так і буде «зуб».

— А ти подумай. Що у тебе в роті?

— У мене в роті зуби і язик іще є.

— Про язик тебе ніхто не питає. Ось ти змінив слово: було «зуб», стало «зуби». Що чується: «б» чи «п»?

— Звичайно, «б»!

— Отже, і писати треба «зуб».

У цей час прийшов Іванко. Він побачив, що ми працюємо, і теж сказав:

— Ага, працюєте!

— Працюємо, — кажемо.

— Молодці! За це вам увесь клас спасибі скаже.

— Ще чого не вистачало! — відповів Шишкін. — Кожен учень повинен добре вчитися, так що спасибі тут ні за що говорити.

— Ну це я так просто сказав. Весь клас хоче, щоб усі добре вчилися, а якщо ви вчитесь, значить, усе буде добре.

Тут знову двері відчинилися, і ввійшов Василько Єрохін.

— Ага, працюєте! — каже.

— Що це таке? — кажу я. — Кожен приходить і каже: «Ага, працюєте», ніби ми вперше у житті працюємо, а до цього й не вчилися зовсім!

— Та я не про тебе кажу, я про Шишкіна, — відповів Василько.

— А Шишкін що? Ніби він зовсім не вчився? У нього з усіх предметів не такі вже погані оцінки, тільки з російської...

— Ну не сердься, я просто так сказав. Я думав, що він не працює, а він працює, ось я й сказав.

— Міг же якийсь інше слово мовити. Ніби інших слів нема на світі!

— Звідки ж я знав, що це так вас образить? По-моєму, нічого образливого тут нема.

Тут знову відчинилися двері, й на порозі з'явився Алик Сорокін.

— Зараз теж, напевно, скаже: «Ага, працюєте!» — прошепотів Шишкін.

— Ага, працюєте! — усміхнувся Алик Сорокін. Ми всі ледь не луснули від сміху.

— Чого ви смієтесь? Що я такого смішного сказав? — збентежився Алик.

— Та нічого. Ми не з тебе сміємося, — відповів я. — А ти чого прийшов?

— Так просто. Думав, може, моя допомога потрібна.

— Можливо, й шахи з собою прихопив? — запитав я.

— Ох я телепень! Забув шахи прихопити! От би ми й пограли тут!

— Ні, ти вже з шахами краще йди звідси геть, — сказав Юрко. — Ходімо додому, хлоп'ята, не будемо їм заважати працювати.

Хлопці пішли.

— Це вони приходили перевірити, вчилося ми чи ні, — мовив Костик.

— Ну і що ж? — кажу я. — Нічого образливого тут нема.

— Що ж тут образливого? Я й не кажу. Хлопці хороші, турботливі.

— А Ольга Миколаївна сказала мамі, що ти не ходив до школи? — запитав я Костика.

— Сказала. І мамі сказала, і тітці Зіні сказала! Знаєш, яка мені за це була прочу-

ханка! Ох і соромили мене — вік буду пам'ятати! Та нічого! Я й радий, що все тепер скінчилось. Я так мучився, доки не ходив до школи. Про що я тільки не думав за ці дні! Всі діти як діти: вранці встануть — до школи йдуть, а я, як бездомне щеня, тиняюсь містом, а в голові думки всілякі. І маму шкода! Хіба мені хочеться її обманювати? А ось обманюю й обманюю, і зупинитися вже не можу. Інші матері пишаються своїми дітьми, а я такий, що й пишатися мною не можна. І не видно було кінця-краю моїм мукам. Що далі, то гірше!

— Щось я не помітив, щоб ти так мучився, — кажу я.

— Та ти що! Звичайно, мучився! Це я тільки так, робив вигляд, ніби мені все байдуже, а в самого на душі коти шкребуть!

— Навіщо ж ти робив вигляд?

— Та так. Ти прийдеш, почнеш докоряти, а мені, розумієш, соромно. Ось я й роблю вигляд, що все добре, ніби все гаразд. Ну тепер кінець цьому, більше вже не повториться. Ніби буря наді мною пронеслась, а тепер усе тихо, спокійно.

Мені тільки треба старатися вчитися краще.

— Ось і старайся, — сказав я.

— А я вже почав старатися.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

Наступного дня Ольга Миколаївна перевірила вправу, яку задала Костикові додому, і знайшла у нього помилки, яких навіть я не помітив.

Пропущені літери в словах він написав врешті-решт правильно, бо я стежив за цим, а помилок наробив просто під час переписування.

То літеру пропустить, то не допише слово, то замість однієї літери іншу напише. Замість «каструля» у нього вийшло «каруля», замість «тирса» — «тиса».

— Це в тебе від неувважності, — сказала Ольга Миколаївна. — А неувважність від то-

го, що ще нема, напевно, бажання навчатися як належить. Відразу видно, що ти дуже квапишся. Поспішаєш, аби хутчій спекатися уроків.

— Та ні, я не дуже поспішаю, — мовив Костик.

— Як же не поспішаєш? А чому в тебе літери такі некрасиві? Подивись: і косі, і криві, так і валяться на боки. Якби ти старався, то й писав би краще. Якщо учень робить уроки старанно, сумлінно, то звертає увагу не лише на помилки, але й на те, щоб було охайно, красиво написано. Ось і зізнайся, що бажання у тебе ще нема.

— У мене є бажання, тільки от не вистачає сили волі, щоб змусити себе старанно навчатися. Мені все хочеться чомусь зробити якомога швидше. Сам не знаю чому!

— А тому, що ти ще не усвідомив, що все досягається лише наполегливою працею. Без наполегливої праці не буде в тебе і сили волі, і недоліків своїх не виправиш, — сказала Ольга Миколаївна.

З того часу за Костиковим зошитом мож-

на було спостерігати, як він боровся зі своєю слабкою волею.

Іноді вправа в нього починалась красивими, рівними літерами, на які просто приємно було дивитися.

Це означало, що спочатку воля в нього була сильна й він сідав за уроки з великим бажанням почати вчитися як належить, але поступово воля його слабла, літери починали пританцьовувати, наповзати одна на одну, валитися з боку на бік і поступово перетворювалися на якісь незрозумілі кривульки, навіть важко було розібрати, що там написано.

Іноді траплялось навпаки: вправа починалась кривульками. Відразу було видно, що Костикові хотілося якомога швидше позбутися цієї нецікавої справи, але в міру того, як він писав, воля його міцніла, літери ставали стрункіші, і закінчувалася вправа з такою сильною волею, що здавалось, ніби почала писати одна людина, а закінчила зовсім інша.

Та все це було півлиха. Головне лихо було — помилки. Він, як і раніше, робив ба-

гато помилок, і, коли був диктант у класі, він знову одержав двійку.

Усі учні сподівалися, що Костик цього разу одержить хоч трійку, бо всі знали, що він узявся за навчання серйозно, й тому всі були дуже засмучені.

— Ану розкажи, Вітю, як ви працюєте з Костиком? — запитав на перерві Юрко.

— Як працюємо? Ми добре працюємо!

— Де ж добре? Чому ж він до цього часу не виправився?

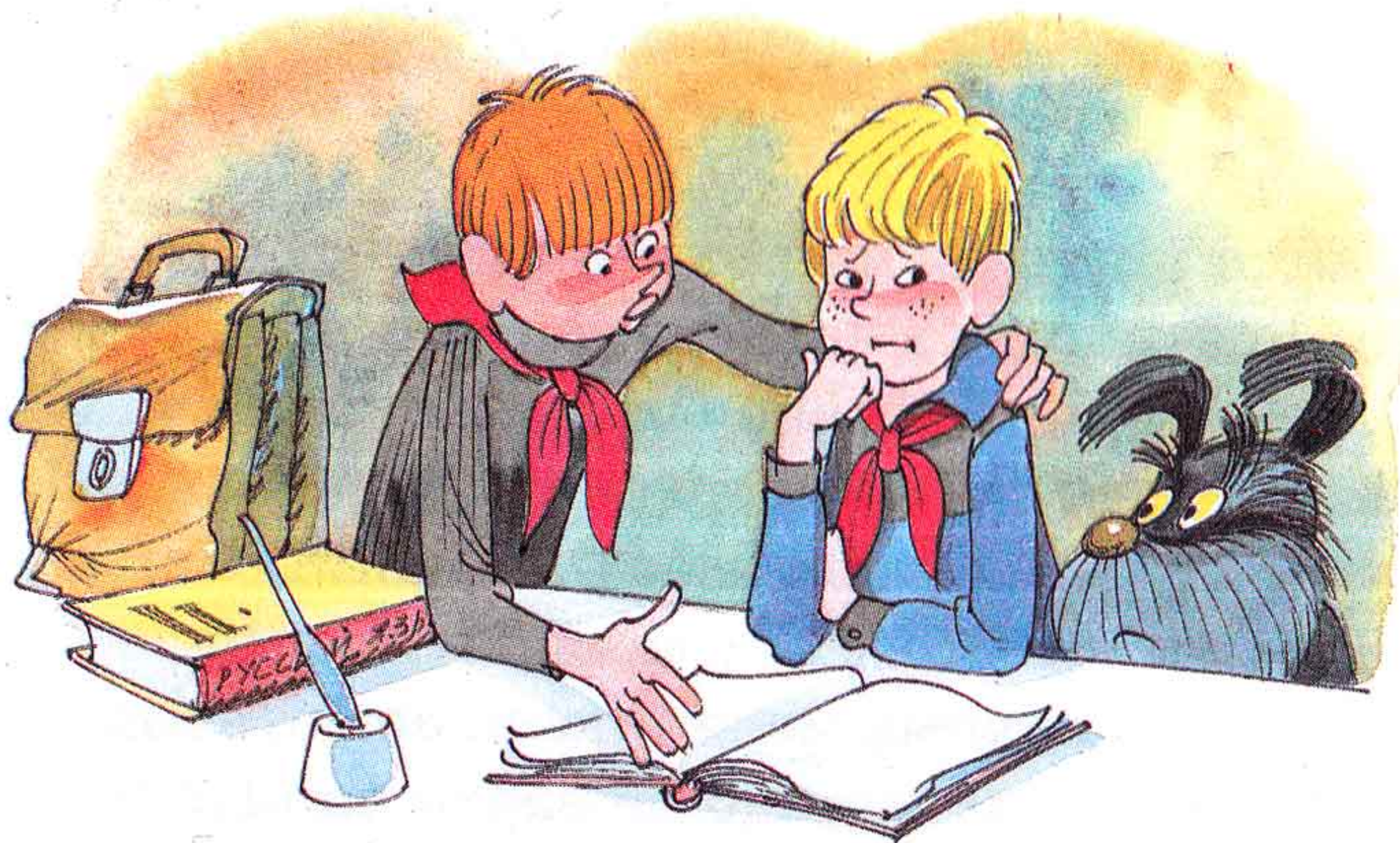
— Я ж не винуватий, що так виходить! Я з ним кожного дня працюю.

— Чому ж до цього часу нема ніяких зрушень?

— Я ж не винуватий, що нема зрушень! Просто ще мало часу минуло.

— Як — мало часу? Вже два тижні минуло. Просто ти не вмієш примусити Шишкіна працювати по-справжньому. Доведеться тебе замінити.

Ось попросимо Ольгу Миколаївну, щоб вона виділила замість тебе Іванка Пахомова. Він зуміє змусити Шишкіна працювати більше.

— Ну це вже пробачте! — кажу я. — Мене сам Ігор Олександрович призначив. Ви не маєте права мене міняти.

— Нічого! Завтра ми поговоримо з Ольгою Миколаївною. Думаєш, якщо тебе Ігор Олександрович призначив, так на тебе й управи нема?

— Поступись, Малєєв, — сказав Льоня Астаф'єв. — Все одно Ольга Миколаївна замінить тебе. Ти не впорався. Іванко краще від тебе працюватиме.

— Звичайно, краще, — мовив Юрко.

— Це ще невідомо, — кажу я.

— Ну чого ти сперечаєшся? Сам бачиш, які наслідки.

Тут і інші хлопці стали казати, щоб я поступився, але я затявся, як цап:

— Ні, нехай мене Ольга Миколаївна замінить, а сам я не поступлюсь.

— Ну й замінить тебе Ольга Миколаївна. Тобі ж гірше буде, — сказали хлопці.

Не знаю, чому мене така впертість взяла. Я й сам відчував, що не варто наполягати, якщо така справа, і Шишкін одержав двійку.

Коли б на моєму місці був хтось інший, можливо, все було б зовсім не так, а по-іншому.

Ну що ж, нічого не вдієш!

У цей день ми з Шишкіним були дуже засмучені.

— Ми працюємо сьогодні з тобою востаннє. Завтра Ольга Миколаївна, мабуть, замінить мене, — сказав я, коли прийшов до нього після школи.

— А може, й не замінить, — мовив Костик.

— Та ні, — кажу. — Все одно від мене, либонь, мало користі. Напевно, я не вмію навчати. Мені лишень шкода, що Ігор

Олександрович буде незадоволений. Я обіцяв йому підтягнути тебе, а тут, бачиш, що вийшло.

І ще він сказав, що це мені як громадська робота. Отже, я з громадською роботою не впорався, і не буде в мене ніякого авторитету.

— А можливо, це зовсім і не ти винуватий? Можливо, це я сам винуватий? — озвався Костик. — Треба було мені краще вчитися. Ти знаєш, я тобі відкрию секрет: це я сам винуватий. Я завжди поспішав, квапився, ось і писав кепсько, і робив багато помилок. Якби я не поспішав, то вчився б краще.

— Чому ж ти поспішав?

— Ну я тобі відкрию секрет: мені хотілося щоразу хутчій спекатися уроків і почати навчання з Лобзиком.

— І ти його вчив?

— Учив.

— Ага, — кажу. — Ось чому в тебе літери то такі, то сякі. Значить, ти писав, а сам думав не про те, що пишеш, а про свого Лобзика.

— Ну, ніби так. Я й про те думав, і про інше. Тому, напевно, такі наслідки.

— Наслідки... — кажу я, — ніяких наслідків нема. За двома зайцями поженешся, жодного не впіймаєш. Треба було одного зайця ловити.

— Ну одного зайця я таки впіймав.

— Якого?

— Лобзика я таки навчив. Зараз побачиш. Лобзику, йди-но сюди!

Лобзик підбіг до нього. Костик показав йому табличку з цифрою «три».

— Нумо, скажи, Лобзику, яка це цифра? Лобзик гавкнув три рази.

— А це?

Костик показав йому цифру «п'ять».

Лобзик гавкнув п'ять разів.

— Бачиш, я тихенько клацаю пальцями, і він знає, коли треба зупинитися.

— Як же ти цього досяг? — запитав я.

— Спочатку він ніяк не хотів розуміти сигналу. Тоді я почав робити так: як тільки він гавкне стільки, скільки потрібно, я кидаю йому шматочок цукру, ковбаси чи хліба, і в цей же час клацаю пальцями.

Лобзик кидається ловити подачку й перестає гавкати. Так я привчав його кілька днів, а потім спробував тільки клацати пальцями й нічого не давав. Лобзик все одно зупинявся, позаяк звик у цей час одержувати щось смачне. Як почує клацання, так одразу ж перестає гавкати й чекає, щоб я щось дав. Спочатку я клацав голосно, але поступово привчив до тихого клацання.

— Ну ось, — кажу, — значить, ти замість того, щоб самому навчатися, песика навчив!

— Так, — погоджується, — у мене все якось навпаки виходить. Сила волі у мене слабка. Одначе я його навчив і тепер буду сам як слід вчитися. Тепер мені нічого не заважатиме, ось побачиш!

— Побачу, — кажу. — Тільки тепер не я це побачу, а Іванко.

На другий день Костик зібрав усі вправи, які йому задавала додому Ольга Миколаївна, і поніс до школи.

Він показав усе це Ользі Миколаївні й сказав:

— Ольго Миколаївно, ось ці всі вправи,

які ви мені задавали. Ось тут, дивіться, хороші, а ось тут погані. Це, коли я робив вправу погано, Вітя змушував мене переробляти знову. Скажіть, хіба він погано зі мною працював?

— Я знаю, що Вітя добре з тобою працює, — мовила Ольга Миколаївна. — Але ти й сам повинен бути старанним. Треба ставитись до роботи ще серйозніше. Вітя тобі допомагає, але ж вчитися за тебе він не може. Ти сам повинен вчитися.

— Я буду сам вчитися, Ольго Миколаївно, тільки дозвольте, щоб Вітя допомагав мені. Він уже стільки часу витратив на мене.

— Добре, нехай допомагає. Я бачу, що Вітя сумлінно працює з тобою. Невдовзі канікули, ось ви разом зайдете до мене першого ж дня. Я дам тобі завдання на канікули, а Віті розповім, як працювати з тобою, щоб були кращі результати.

Ми зраділи, коли почули, що Ольга Миколаївна погодилась, щоб я продовжував працювати з Костиком, а Костик сказав:

— Ольго Миколаївно, у нас є дресирова-

ний песик Лобзик. Дозвольте нам виступити з цим песиком на новорічному вечорі.

— А що ваш песик уміє робити?

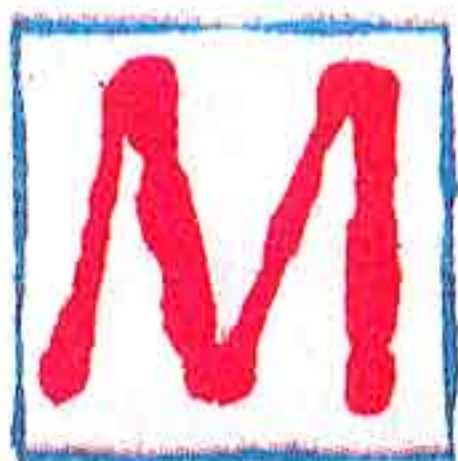
— Він арифметику знає. Вміє рахувати, як той пес, якого ми бачили в цирку.

— Хто ж його навчив?

— Ми самі.

— Ну добре. Приводьте його на Новорічний вечір. Я думаю, всім дітям буде цікаво подивитися на вченого песика.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

мені було дуже прикро, що Костик без мене навчив Лобзика, бо мені теж було цікаво його навчати, але тепер уже все одно нічого не вдієш.

— Ти не сумуй, — сказав Костик. — Колись я знайду на вулиці якогось бездомного песика й подарую тобі, тоді ти сам зможеш його навчити.

— Самому мені не цікаво, — відповів я. — Я люблю все в компанії робити, а сам я морочитися не буду.

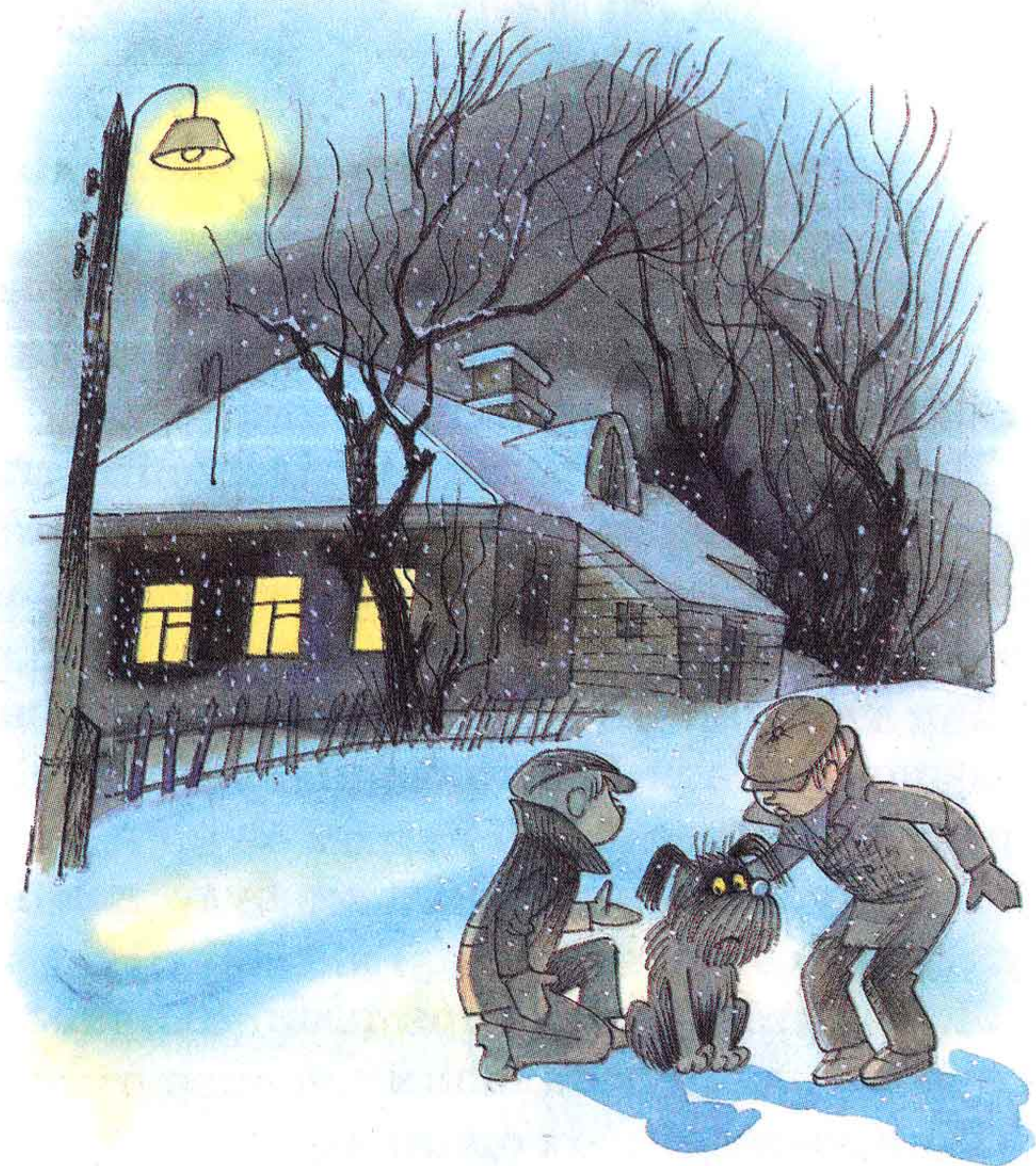
— Ну я ж буду допомагати тобі вчити його. Ми разом будемо дресирувати, і в тебе теж буде вчений песик.

— Ні, — кажу, — це не годиться. Як тільки з'явиться новий песик, ти почнеш із ним працювати, замість того щоб робити уроки. Краще відкладемо цю справу до літа.

— Ну гаразд, якщо не хочеш, відкладемо. А хлопцям скажемо, що Лобзик — це наш із тобою учень. Ми ж почали навчати його разом. І будемо разом виступати з ним на Новорічному вечорі.

— А раптом він злякається, коли потрапить на сцену? — кажу я. — Треба заздалегідь привчити його, щоб він не лякався людей.

— Як же його привчити?

— Треба повести його кудись, де побільше людей. Ось закінчимо уроки і поведемо його до нас, покажемо нашим, як він уміє рахувати.

Коли ми скінчили робити уроки, Костик надів на Лобзика нашійник, прив'язав до нашійника повідок, і ми пішли до мене.

Саме в цей час до нас завітали тітка Надія і дядько Сергій.

— Зараз ми покажемо вам ученого песика, — мовив я. — Сідайте всі на місця, як у театрі, і дивіться уважно.

Ми посадили Лобзика на стілець. Костик дістав із кишені табличку з цифрами і став наказувати Лобзикові рахувати. Лобзик гавкав справно.

Тут мені на думку спала чудова ідея. Я не став показувати Лобзикові ніякої цифри, а просто запитав:

— Ану, Лобзику, скільки буде два на два?

Лобзик гавкнув чотири рази. Звичайно, я вчасно клацнув пальцями.

Ліка зраділа:

— Ого! Він навіть таблицю множення знає!

Усі хвалили нас за те, що ми так добре навчили песика, і ми сказали, що будемо виступати з Лобзиком на новорічному вечорі в школі.

— А у вас костюми для виступу є? — запитала Ліка.

— Ну нібито не можна без костюмів, — кажу я.

— Без костюмів не цікаво, — мовила Ліка. — Краще я вам кольорові ковпаки зроблю. Ви будете в цих ковпаках, як два клоуни в цирку.

— З чого ж ти зробиш ковпаки?

— У мене є кольоровий папір. Я купила для ялинкових прикрас.

— Ну, — кажу, — роби. З ковпаками навіть ще цікавіше буде.

— А чи не можна Лобзикові теж зробити ковпака? — запитав Костик.

— Ні, Лобзик буде дуже кумедний у ковпаку. Краще я йому зроблю комірець із золотого паперу.

— Гаразд, роби, що хочеш, — кажу я.

— Тепер підемо до Гліба Скамейкіна, покажемо йому, як наш Лобзик уміє рахувати, — запропонував Костик.

Ми пішли до Гліба, від Гліба до Юрка, від Юрка до Толі. Скрізь ми показували вміння Лобзика, і за це Лобзик одержував усілякі ласощі. Нарешті ми подалися до Іванка Пахомова, а в Іванкових батьків са-

ме були гості. Ми зраділи й вирішили, що в нас вийде справжня репетиція. Та даремно ми раділи. Ми осоромились так, що не знали, куди від ганьби подітися. Лобзик замість того, щоб відповідати правильно, почав плутати й помилятися. Жодної цифри не назвав правильно! Зрештою, зовсім перестав відповідати. А ми ж нахвалялися, що привели вченого песика-математика! Довелось нам піти з ганьбою.

— Що ж це з ним трапилось? — запитав Костик, коли ми вийшли на вулицю.

Він дав Лобзикові шматочок цукру, але Лобзик лише розгриз його і миттю виплюнув.

— Тепер зрозуміло, — сказав я. — Ми просто обгодували його. Він об'ївся, тому й не старається відповідати правильно.

Костик мовив:

— А раптом під час вистави в школі така пригода станеться? Ото буде ганьба на всю школу! Може, нам краще не виступати?

— Ні, — кажу, — тепер уже пізно відмовлятися. Якщо взялися, так треба до кінця довести.

Увесь день напередодні Нового року Костик хвилювався й усе намагався дресирувати Лобзика.

— Залиш його в спокої, — озвався я. — Знову ти йому набриднеш за день, а коли буде треба, він не захоче відповідати.

— Гаразд, не буду його більше чіпати. Йди відпочивай, Лобзику!

Ми залишили Лобзика в спокої, а самі стали готуватися до вистави. Ліка приготувала нам два ковпаки: мені — синій із срібними зірочками, а Костикові — зелений із золотими зірками. Крім того, вона зробила нам сріблясті комірці й золоті манжети на рукави. Ми все це приміряли й залишились дуже задоволені. Вийшло як у двох справжніх клоунів у цирку. Лобзикові теж було зроблено золотий комірець.

Нарешті настав час, і ми пішли з Лобзиком до школи.

Доки відбувалося перше відділення концерту, ми сиділи з Лобзиком у залі, щоб він звикав до публіки, а потім пішли за куліси й стали чекати своєї черги. Так ми подивили-

ся виступи всіх дітей і нічого не пропустили.

Ми заздалегідь вбрались у свої ковпаки, наділи Лобзикові на шию комірець. І ось завіса відкрилася й усі побачили, як ми з Костиком вийшли на сцену в своїх кольорових ковпаках.

Костик ішов попереду, за ним біг на повідку Лобзик, а я йшов іззаду, тримаючи в руках валізку, де лежали всі речі, які ми приготували для вистави. Костик посадив Лобзика на стільчику посеред сцени й сказав:

— Любі друзі, зараз перед вами виступить учений песик-математик, на ім'я Лобзик. Поки що він навчився рахувати до десяти, але він буде вчитися далі, й тоді ми покажемо вам його знову. Ми просимо, щоб ви поводитися тихо, бо наш Лобзик виступає на сцені вперше і може злякатися шуму.

Костик, либонь, дуже хвилювався і голос його тремтів.

Я теж хвилювався, і коли б мені довелося говорити, то я, напевно, не зміг би сказати жодного слова.

— Ну, почнемо виставу, — закінчив Костик.

Я дістав із валізки три дерев'яні колодки й поставив їх рядком на столику, так, щоб усім було видно.

— Зараз Лобзик порахує, скільки на столі колодок, — оголосив Костик. — Ну, рахуй, Лобзику!

Лобзик гавкнув тричі. Діти голосно заплескали в долоні й закричали від радощів.

Лобзик злякався, зіскочив зі стільця й кинувся тікати. Костик наздогнав його, сунув у рот шматок цукру й посадив назад на стілець. Лобзик став гризти цукор.

Діти поступово затихли. Я дістав із валізки ще одну колодку й поставив поряд із рештою.

— Ну, а тепер скільки колодок? — запитав Костик.

Лобзик гавкнув чотири рази.

Діти знову дружно зааплодували. Лобзик знову хотів зіскочити зі стільця, але Костик вчасно підхопив його й сунув у рот шматок цукру.

Я поставив на столик ще три колодки.

— А тепер скільки стало колодок? — запитав Костик.

Лобзик гавкнув сім разів.

Я дістав із валізки табличку з цифрою «2» і показав глядачам.

— Яка це цифра? — запитав Костик.

Лобзик гавкнув двічі.

Ми стали показувати Лобзикові різні цифри, потім Костик запитував:

— Скільки буде два на два? Скільки буде два на три? Скільки буде три плюс чотири?

Лобзик відповідав правильно.

Діти весь час плескали в долоні, та Лобзик поступово звик до аплодисментів і вже не лякався.

Я теж перестав хвилюватися й сказав:

— Діти, наш Лобзик уміє навіть задачки розв'язувати. Хто хоче, може задати якусь задачу, щоб були невеликі числа, і Лобзик розв'яже.

Тут підвівся один хлопчик і задав таку задачу: «Пляшка і пробка коштують 10 копійок. Пляшка на 8 копійок дорожча від

пробки. Скільки коштує пляшка і скільки пробка?»

— Ну, Лобзику, — кажу, — подумай і розв'яжи задачу.

Звичайно, Лобзикові нічого було думати. Це я говорив так, щоб самому подумати. Я швидко розв'язав задачу: пробка коштувала 2 копійки, пляшка 8 копійок, а разом 10 копійок.

— Ну, Лобзику, кажи: скільки коштує пробка? — запитав я.

Лобзик гавкнув два рази.

— А пляшка?

Лобзик гавкнув вісім разів.

Ну й галас тут зчинився!

— Неправильно! — кричали діти. —
Песик помилився!

— Чому неправильно? — кажу я. —
Разом же коштують 10 копійок. Отже, пляшка 8 копійок, а пробка 2.

— Як же? У задачі ж сказано, що пляшка на 8 копійок дорожча від пробки. Якщо пробка коштує 2 копійки, то пляшка повинна коштувати 10 копійок, а вони разом коштують 10 копійок, — пояснили діти.

Тут я зрозумів, що помилився й кажу:

— Слухай, Лобзику, ти помилився. Подумай гарненько й розв'яжи задачку правильно.

Звичайно, це мені самому треба було подумати, а не Лобзикові, та я сказав:

— Зачекайте, діти, зараз він іще подумає.

— Нехай думає, — закричали діти. —
Не треба його квапити. Для песика ця задачка, звичайно, важка.

Я став думати: «Якщо пляшка на 8 копійок дорожча від пробки, то пробка, значить, коштує 2 копійки, а пляшка 10. Але в такому разі вони разом будуть коштувати 12 копійок, а в задачі сказано, що разом во-

ни коштують 10 копійок. Якщо ж пробка коштує 2 копійки, а пляшка 8 копійок, то виходить, що пляшка всього на 6 копійок дорожча». Просто затемнення на мене на-йшло! Що це за задачка така? Не задачка, а якесь зачароване коло!

— Зачекайте, діти, — кажу я. — Йому ще трішки подумати треба. Зараз він розв'яже.

— Нічого! Нехай думає! — закричали діти. — Песик — не людина. Не може ж він відразу.

«Так, — думаю, — тут і людина не може відразу розв'язати, не те, що песик!» Став знову думати.

— Ех ти, дивак! — прошепотів Костик. — Пробка ж коштує копійку!

Тут я зрозумів у чому справа: пробка коштує копійку, а пляшка на 8 копійок дорожча, отже, 9, а разом — 10.

— Є! — закричав я. — Увага! Зараз Лобзик відповість правильно.

Діти затишли.

— Ну відповідай, Лобзику, скільки коштує пробка?

Лобзик гавкнув один раз.

— Ура! — закричали діти.

— Тихіше, — кажу я. — Ще не вся задача. Нехай тепер скаже, скільки коштує пляшка.

Лобзик гавкнув дев'ять разів. Ну й гамір тут зчинився! Діти плескали в долоні й голосно кричали.

— Ось так песик! — казали вони. — Хоч і помилився, але врешті-решт розв'язав задачку правильно.

На цьому вистава закінчилася.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ

И ось настав Новий рік і почалися зимові канікули. В усіх будинках красувались святкові ялинки. Настрій у всіх був веселий, піднесений. У нас із Костиком теж був святковий настрій, але ми вирішили не тільки гуляти під час кані-

кул, а й учитися. Першого ж дня ми пішли до Ольги Миколаївни й одержали в неї завдання на канікули.

У Костика виникло таке бажання до навчання, що він згоден був учитися цілими днями, та я вирішив, що ми будемо працювати по дві години на день, решту часу гуляти, відпочивати або читати книжки.

Так ми робили з ним кожного дня, і Костик почав поволі виправлятися.

Коли канікули скінчилися, в нас незабаром був диктант, і Костик за нього одержав трійку.

Він був такий радий, ніби це була не трійка, а справжня п'ятірка.

— Чому ти так радієш? — запитав я його. — Трійка не така вже й чудова оцінка.

— Нівроку, зараз для мене хороша і трійка. Я вже давно трійки з письма не одержував. Але я на цьому не заспокоюсь. Ось побачиш, іншим разом одержу четвірку, а там і до п'ятірки дійде.

— Звичайно, дійде, — сказав йому Юрко. — Але ти зараз іще про п'ятірку не

думай, а швидше одержуй четвірку, тоді у нас у класі жодного трієчника не буде.

— Не хвилюйся, — відповів Костик, — усе буде гаразд. Тепер уже класу не доведеться за мене червоніти.

Я тепер зрозумів, що кожен повинен боротися за честь свого класу. Я й то вже поборовся як належить, ну, а тепер мені зовсім небагато залишилося.

Ольга Миколаївна теж була рада, що Шишкін став краще вчитися.

— Пора вам, хлоп'ята, братися за громадську працю, — сказала вона нам. — Усі щось роблять на загальну користь, тільки ви нічим не зайняті.

— Тепер ми теж візьмемось за якусь роботу, — кажу я.

— Візьмемось, — каже Костик. — Я давно вже хочу працювати в стіннівці, та мене все не вибирають в редколегію.

— Правда, — мовлю я. — Нехай нас виберуть у редколегію стінгазети.

— У редколегію вам ще ранувато. Там повинні працювати найавторитетніші учні, — сказала Ольга Миколаївна.

— Ну все одно, ми на будь-яку іншу працю згодні, — каже Костик. — Якщо хочете, нехай нас у санкомісію виберуть. Я вже був у санкомісії, коли навчався в другому класі. Мені дуже подобалося ходити й усім нагадувати, щоб мили руки й щоб у всіх були чисті вуха.

— Санкомісія в нас уже вибрана. Якщо хочете, я вам дам дуже цікаву роботу. Треба організувати класну бібліотечку. Будете видавати дітям книжки.

— А де взяти книжки? — запитую я.

— Книжки одержите в шкільній бібліотеці. А шафу я вам дістану.

— Я візьмусь, — каже Костик. — Я люблю книжки читати.

— Я теж, — кажу, — візьмусь.

— Отже, домовились. Постарайтесь бути хорошими бібліотекарями. Бережіть книжки, стежте, щоб усі діти теж обережно поводитися з книжками.

Ми пішли до нашої бібліотекарки Софії Іванівни, сказали, що ми тепер теж будемо бібліотекарами в четвертому класі й нам потрібні книжки.

— От і добре, — мовила Софія Іванівна. — Книжки для четвертого класу в мене є. Ви зараз їх візьмете?

Вона дала нам цілий стос книжок для четвертого класу, і ми перенесли їх у наш клас. Книжок було багато, зо сто, і коли ми поставили їх у шафу на полицки, то нам здалося замало, тому що вони зайняли всього три полицки, а ще три полицки лишилися порожніми.

— Можливо, нам із дому принести ще книжок, щоб було більше? — запитав Костик. — Я можу зо п'ять принести або шість.

— Я теж, — кажу, — можу принести зо п'ять, але цього мало. На три полицки не вистачить.

— А якщо у дітей попросити? Можливо, у когось є старі книжки, які вже прочитані. Нехай принесуть для бібліотечки.

Ми поговорили про це з Ольгою Миколаївною.

— Що ж, скажіть дітям, можливо, вони відгукнуться на ваше прохання, — сказала Ольга Миколаївна.

Другого дня ми оголосили дітям, що відтепер у нас буде своя класна бібліотечка, тільки книжок у нас ще не дуже багато, і хто хоче, нехай принесе для бібліотечки хоча б по одній книжці.

На це прохання відгукнулися всі учні, й кожен приніс, хто дві, а хто й більше. Книжок набралось так багато, що шафу заповнили всю цілком. Ми хотіли відразу ж почати видавати книжки дітям, але Ольга

Миколаївна сказала, що спочатку потрібно завести журнал.

Ми взяли товстий зошит і в цей зошит записали кожну книжку за номером. Тепер, якщо треба було відшукати якусь книжку, то можна було не ритися на полицках, а подивитися в журнал.

Костик радів, що тепер у нашій бібліотеці наведено лад.

Особливо йому подобалося, що всі полицки зайняті книжками.

— Тепер дуже добре, — казав він. — Ні додати, ні відняти.

Він весь час відчиняв шафу і милувався книжками. Деякі книжки були вже старенькі. У деяких заледве трималися палітурки чи відірвалися сторінки.

Ми вирішили взяти такі книжки додому, щоб відремонтувати.

І ось, зробивши всі уроки, ми пішли з Костиком до мене, бо в мене вдома був клей, і почали працювати. Ліка побачила, що ми ремонтуємо книжки, і теж забажала нам допомагати. Особливо багато мороки в нас було з палітурками. Костик весь час бурчав.

— Ну ось! — казав він. — Не знаю, що діти роблять з книжками. Б'ють одне одного по голові, чи що?

— Хто ж це б'ється книжками? — запитала Ліка. — Таке ще вигдавав! Книжки зовсім не для цього.

— Чому ж палітурки відриваються? Якщо ж я буду сидіти спокійно й читати, хіба палітурка відірветься?

— Звичайно, не відірветься.

— Ось і я про це кажу. Або ось, подивіться: сторінка відірвалася! Чому вона відірвалася? Напевно, хтось сидів і смикав за листок, замість того щоб читати. А навіщо смикав, скажіть, будь ласка? Ось би смикнути його за чуба, щоб не псував книжки! Тепер сторінка випаде й загубиться, хтось буде читати й нічого не зрозуміє. Куди це годиться, я вас питаю?

— Так, — згоджуємося, — це нікуди не годиться.

— А це куди годиться? — продовжував обурюватися він. — Дивіться, собака на шести ногах намальована! Хіба це правильно?

— Звичайно, неправильно, — каже Ліка. — Собака має бути на чотирьох ногах.

— Ех ти! Хіба ж правильно в книжках собак малювати?

— Неправильно, — погодилась Ліка.

— Звичайно, неправильно! А на чотирьох вона чи на шести, це не має значення, тобто для книжки, звичайно, ні, а для собаки має. Взагалі в книжках нічого малювати не треба — ні собак, ні котів, ні коней, а то один намалює собаку, другий кота, третій іще щось придумає, і вийде врешті-решт така дурниця, що й книжку неможливо буде читати.

Він узяв гумку й почав стирати собаку. Потім раптом як заволає:

— А це що? Мармизу якусь намалювали, та ще й чорнилом!

Він почав стирати мармизу, але чорнило в'їлося в папір, і все закінчилося тим, що він протер у книжці дірку.

— Ну, якби я знав, хто це намалював, — гарячкував Шишкін, — я б йому показав! Я б його цією книжкою — та по голові!

— Ти ж сам казав, що книжками не

можна бити по голові, — сказала Ліка. — Від цього політурки відлітають.

Костик переглянув книжку з усіх боків.

— Ні, — каже, — ця книжка витримає, політурки в неї хороші.

— Ну, — кажу я, — якщо всі бібліотекарі будуть бити читачів по голові книжками, то політурок не вистачить!

— Треба ж їх якось учити, — мовив Костик. — Якщо у нас будуть такі читачі, то я їй не знаю, що буде. Я не згоден, щоб вони державне майно псували.

— Треба буде пояснити дітям, щоб вони старанно поводитися з книжками, — кажу я.

— А ви напишіть гасло, — запропонувала Ліка.

— Ось це слухна пропозиція! — зрадів Костик. — Тільки що написати?

Ліка мовить:

— Можна написати таке гасло: «Обережно поведіться з книжкою. Книжка — не залізна!»

— Де ж це ти бачила таке гасло? — запитую я.

— Ніде, — каже, — це я сама вигадала.

— Ну й не дуже вдало вигадала, — відповів я. — Кожен без гасла знає, що книжка залізна не буває.

— Може, написати просто: «Бережи книжку, як зіницю ока!» Коротко і ясно, — мовив Костик.

— Ні, — кажу, — мені це не подобається. При чому тут зіниця ока? І потім, не сказано, чому треба берегти книжку.

— Тоді треба написати: «Бережи книжку, вона дорого коштує», — запропонував Костик.

— Теж не годиться, — відповів я, — є книжки дешеві, то їх що — рвати можна?

— Давайте напишемо так, — запропонувала Ліка:

«Книжка — твій друг. Бережи книжку!»

Я подумав і погодився:

— По-моєму, це годиться. Книжка — друг людини, бо книжка вчить людину хорошому. Отже, її треба берегти, як друга.

Ми взяли папір, фарби й написали гасло.

Другого дня ми почепили це гасло на стіні, поряд із книжковою шафою, і стали видавати дітям книжки.

Видаючи комусь із учнів книжку, Костик казав:

— Дивись, щоб ніяких собак, ні мармиз, ні чортів у книжці не було.

— Як це?

— Ну візьмеш та намалюєш у книжці якусь заковику.

— Навіщо ж я буду малювати?

— Ніби я знаю! Моє діло попередити, щоб ні морд, ні псів. Це книжка громадська. Якби це була твоя власна книжка, тоді, будь ласка, малюй. Але навіть у власній книжці не варто нічого малювати, бо після тебе вона залишиться твоєму молодшому

братові або сестрі, чи товаришеві даси прочитати. Так що моя справа попередити, а якщо ти не будеш слухатися, то потім я не так із тобою буду говорити.

— Ну гаразд, сказав — і годі!

Та Костик не вгамовувався, і кожному, хто брав книжку, він утовкмачував окремо, чому слід охайно поводитися з книжкою.

Після уроків він, похнюпившись, сидів побіля шафи й сумовито дивився на полицки, на яких було обмаль книжок.

— Ех, — сумував він. — Знову книжок малувато! Як гарно було! Шафа була повненька, а тепер хоч бери та знову десь діставай книжки.

— А що ж тут такого? — втішав я його. — Діти прочитають книжки й принесуть назад.

— «Принесуть»! Принести — принесуть, та що з того! — відповів Костик. — Вони одні книжки принесуть, а інші навзаміну їм візьмуть. Ось ніколи й не збереш усіх книжок назад.

— Навіщо ж їх збирати! Книжки ж для

того, щоб читати, а не для того, щоб на полицках стояти.

Я взяв і собі книжку, щоб удома прочитати.

— Як? — каже Костик. — І ти береш? І так мало книжок залишилося.

— Та я, — мовлю, — хутенько прочитаю і поверну.

Тоді й він узяв собі книжку.

— Ну нічого, — втішив він сам себе. — Буде на одну книжку менше. Все одно їх мало залишилося.

З того часу ми з Костиком мали вільний доступ до книжок і стали багато читати. Костик так захопився, що читав навіть на вулиці.

Візьме з бібліотечки книжку, йде вулицею й читає.

Закінчилося все тим, що він налетів на ліхтарного стовпа і набив на лобі ґулю.

Після цього він перестав читати на вулиці й читав тільки вдома.

До бібліотечної справи він ставився серйозно, і поступово в нього навіть характер змінився.

Він став охайним, більш організованим і не таким неуважним, як був раніше.

До школярів він ставився дуже вимогливо.

Якщо хтось приходив по книжку з брудними руками, він починав сварити його:

— Як тобі не соромно? Чому в тебе такі брудні руки?

— Ну забруднились. Тобі яке діло?

— Як — яке діло? Ти ж по книжку прийшов?

— По книжку.

— І ти такими руками будеш брати книжку?

— А якими ж мені руками її брати?

— Чистими руками треба брати. Ти ж своїми руками книжку забрудниш!

— Ну я прийду додому — помию.

— Ні, голубе, піді-но ліпше під кран та помий руки, а потім я тобі дам книжку.

Якщо хтось брав книжку і довго не приносив, Костик робив йому зауваження:

— І тобі не соромно так довго тримати книжку? Іншим дітям теж хочеться прочитати, а ти тримаєш і тримаєш! Якщо не хочеш читати, то віддай книжку назад, а потім знову візьмеш.

— Я ж не прочитав. Прочитаю й принесу.

— Так ти, може, до кінця віку будеш читати!

— Чому до кінця віку? Книжка ж видається на десять днів.

— Ну на десять днів. А ти коли взяв?

— А я взяв тиждень тому. Ще не минуло десяти днів.

— А тобі обов'язково треба, щоб усі десять днів минули? Десять днів — останній термін. А ти прочитай раніше й принось раніше, ніхто тобі не наказує всі десять днів тримати.

— Тож кажуть тобі, що ще не читав!

— Ну так читай хутчій!

Якщо хтось надто швидко приносив книжку, йому це теж не подобалось:

— Слухай, коли ж ти встиг прочитати? Вчора тільки взяв книжку, а сьогодні вже назад приніс! Можливо, ти й не читав її?

— Навіщо ж я тоді брав?

— Звідки я знаю, навіщо ти береш! Можливо, ти тільки малюнки розглядаєш.

— Що я, маленький?

— Ну гаразд, розповідай, про що тут написано?

— Що це ще за екзамен?

— Ну мені треба перевірити, читав ти чи ні цю книжку.

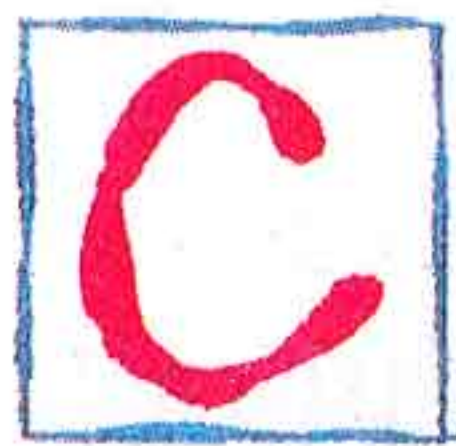

— Не твоя справа! Твоє діло видавати книжки, а не перевіряти.

— Ні, якщо ж мене призначили бібліотекарем, то я повинен перевірити. Якщо ти не читаєш, то тобі, можливо, не треба й книжки давати. Нехай краще хтось інший бере, хто читає.

Доводилося школяреві розповідати зміст книжки.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ

вою двійку з російської Костик, як відомо, виправив, і відтоді як ми з ним почали вести громадську роботу, наш авторитет серед школярів значно зріс.

Костикові дозволили грати в баскетбольній команді, і він виявився дуже здібним гравцем.

Ми вибрали його капітаном нашої команди. Костик дуже добре натренував свою команду, і ми виграли першість у шкільному змаганні. Від цього наш авторитет ще більше зріс, про нашу команду написали в шкільній стінгазеті.

Але в нас ще не все було гаразд. Ми з Костиком наполегливо продовжували навчатися з російської мови, але він як застряг на трійці, так і не міг зрушити з місця.

Йому здавалося, що після трійки він відразу ж одержить четвірку, а потім і п'ятірку, та не так сталось, як гадалось! Ольга Миколаївна вперто продовжувала ставити йому трійки, так що врешті-решт Костик навіть почав впадати у відчай.

— Ви розумієте, — казав він Володі, — мені тепер уже не можна вчитися на трійку. Я бібліотекар у класі та капітан команди. Про мене в шкільній стінгазеті написано. А я вчуся на трійку! Куди ж це годиться!

— Потерпи ще трохи, — мовив Володя. — Треба продовжувати навчання.

— А я хіба кажу, щоб не вчитися? Я все одно буду вчитися, тільки Ольга Миколаїв-

на мені ніколи не поставить оцінку вищу за трійку. Вона вже звикла, що я погано вчуся. Так я й буду весь час їхати на трійці.

— Ні, — відповів Володя, — Ольга Миколаївна справедлива. Коли ти будеш знати на четвірку, вона поставить тобі четвірку.

— Ох, швидше б вона поставила! — мовив Костик. — У всьому класі я один трієчник. Якби не я, весь клас навчався б лише на «добре» та «відмінно». Я всьому класу марку псую!

Ми знову рішуче брались за навчання. Ольга Миколаївна теж працювала з Кости́ком окремо після уроків, і він хоча й повільно, але впевнено рухався вперед. Минуло півтора місяці з того часу, як Костик одержав трійку, й ось нарешті в нього з'явилася четвірка. Це була радісна подія для всього класу.

Того ж дня в нашому класі були збори, і Ольга Миколаївна повідомила про успішність.

— Тепер у нас у класі нема поганих оцінок, — сказала вона. — Ми ліквідували не лише двійки, але навіть і трійки.

Вона сказала, що ми з Костиком дуже добре попрацювали й Костик підтягнувся так, що надалі зможе добре вчитися.

— У нашій школі є дуже гарні класи, де багато відмінників і хороших учнів, але такого дружного класу, як наш, де всі вчать-ся лише добре й відмінно, поки що більше немає, — мовила Ольга Миколаївна. — Думаю, що й інші класи візьмуть приклад із наших учнів і досягнуть хорошої успішності. А вам, хлоп'ята, не треба заспокоюватися на досягнутому. Якщо ви заспокоїтесь й станете менше працювати, то знову можете знизити оцінки.

Потім виступив вожатий Володя й сказав:

— Друзі, я напишу про ваш клас статтю в шкільну стінгазету, щоб уся школа знала, як ви працюєте, і щоб інші класи могли брати з вас приклад. А ви розкажете, що вам допомогло досягти гарних успіхів у навчанні.

— Я думаю, це, мабуть, тому, що Ольга Миколаївна нас добре вчила, — сказав Іванко Пахомов.

— Ольга Миколаївна в нас дуже хороша, ось це й тому, — мовив Василько Єрохін.

— У класі не все залежить від учительки, — сказала Ольга Миколаївна. — І в хороших учителів бувають такі класи, де не всі учні вчаться добре.

— Ми досягли успіхів тому, що Ольга Миколаївна нас добре вчила, і ще, я думаю, тому, що всі забажали добре вчитися, — мовив Толя Діжкін.

— Ось і скажіть, чому всі забажали? — запитав Володя.

— Ти правильно сказав, Костику: дружба допомогла вашому класу досягти успіхів, — зауважив Володя.

— У вашому класі всі зрозуміли, що справжня дружба не в тому, щоб пробачати слабкощі своїх товаришів, а в тому, щоб бути вимогливим до своїх друзів.

— Дозвольте мені сказати, — зголосився я. — Ось тепер я зрозумів, як слід ставитися до свого друга. Від нього треба вимагати, щоб він був хорошим. Якщо він помиляється, то треба йому сказати, а як-

що не скажеш — значить, ти сам поганий товариш. Це я теж на собі випробував. Костик спочатку вчинив неправильно, а я допомагав йому в цьому, і від цього була тільки прикрість. А потім я став вимогливим до нього, і тепер я йому справжній друг.

— Це ти правильно сказав, — відповів Володя.

Так ми розмовляли довго й задавали всілякі запитання, а потім Костик сказав:

— Ольго Миколаївно, я хочу попросити вас: поставте мені мою четвірку в щоденник.

— У кінці тижня я буду виставляти всім оцінки, тоді й тобі поставлю, — відповіла Ольга Миколаївна.

— Ну поставте сьогодні, Ольго Миколаївно, мені дуже хочеться!

— Навіщо ж тобі так спішно? Твоя четвірка від тебе не втече.

— Я знаю, що не втече. Я хотів мамі показати. Я давно вже обіцяв мамі, що в мене буде четвірка з російської мови.

— Хіба мама тобі без щоденника не повірить? — запитала Ольга Миколаївна.

— Повірить! — відповів Костик. — Тільки, знаєте, на словах це так... А коли в щоденнику — це зовсім інше.

— Правда, Ольго Миколаївно, поставте! Йому дуже хочеться! — стали просити учні.

Володя теж сказав:

— Ми всі просимо, Ольго Миколаївно! Тільки йому, а решті в кінці тижня.

Ольга Миколаївна усміхнулася.

— Ну, якщо всі просять... — сказала вона й узяла у Костика щоденник.

Костик із хвилюванням дивився, як Ольга Миколаївна поставила в його щоденнику четвірку. І всі діти теж із хвилюванням дивилися.

Ми з Костиком вийшли зі школи, і я помітив, що допоки ми сиділи в класі, надворі стало тепліше.

Мороз послабшав. Зранку ще було холодно, а тепер під дахами заплакали бурюльки. Вони виблискували на сонечку, мов яскраві прикраси на новорічній ялинці.

В обличчя нам віяв вітер. Він був якийсь м'який, теплий і лагідний. Від нього пах-

ло, ось як пахне водою біля річки в спекотний день.

Здавалось, що цей вітер прилинув до нас прямо з півдня, з широких степів Казахстану, де вже настала весна й почалася сівба.

На душі в мене стало так добре, так радісно! Серце голосно стукотіло в грудях і рвалося на простір.

Хотілося кудись мчати чи летіти. В голові роїлися якісь химерні думки, від яких захоплювало подих.

Хотілося бути добрим, лагідним; хотілось зробити щось надзвичайне, щоб усі здивувалися і щоб усім стало так хороше, як було мені.

Ось які думки були в мене в голові.

А Костик йшов і нічого не помічав. Потім він зупинився, витяг із портфеля щоденника й помилювався своєю четвіркою.

— Ось вона, четвірочка! — усміхнувся він. — Скільки я мріяв про неї! Скільки разів думав: ось одержу четвірку і покажу мамі, і мама буде задоволена мною. Я знаю, що не для мами вчусь, мама завжди каже

про це, але все-таки я хоч трішечки, та й для мами вчусь. Їй же хочеться, щоб її син був хорошим. Я буду хорошим, ось побачиш. І мама буде пишатися мною. Ще натисну, як слід, і буде в мене п'ятірка. Нехай тоді мама пишається. І тітка Зіна нехай теж пишається. Нехай, мені не шкода. Адже тітка Зіна теж хороша, хоча й сварить мене іноді.

Він зупинився, сховав у портфель щоденника й оглянувся на всі боки. Потім зітхнув на повні груди.

— Ти відчуваєш? — сказав він. — Це весняний вітер! Незабаром весна. Зараз уже кінець лютого, а лютий — останній місяць зими. Невдовзі настане березень, скоро весна, і потечуть струмки, і зазеленіє трава, в лісах прокинуться їжаки й вужі та інші різні звірі, і заспівають птахи, і завітнуть квіти...

І він почав іще щось розповідати про весну і про пташок, але я не запам'ятав, тому що саме в цей час мені спало на думку написати про все, що з нами сталося.

З того часу я почав писати і писав майже

кожного дня потрошку, і хоча я писав не про все, а тільки найважливіше, я підійшов до завершення уже тоді, коли навчання в школі закінчилось, і ми з Костиком перейшли до наступного класу з самими п'ятірками.

Ось і все, про що мені хотілося розповісти.

ЗМІСТ

Розділ перший	3
Розділ другий	24
Розділ третій	44
Розділ четвертий	65
Розділ п'ятий	82
Розділ шостий	90
Розділ сьомий	105
Розділ восьмий	123
Розділ дев'ятий	137
Розділ десятий	154
Розділ одинадцятий	168
Розділ дванадцятий	181
Розділ тринадцятий	194
Розділ чотирнадцятий	211
Розділ п'ятнадцятий	226
Розділ шістнадцятий	243
Розділ сімнадцятий	255
Розділ вісімнадцятий	269
Розділ дев'ятнадцятий	279
Розділ двадцятий	292
Розділ двадцять перший	309

Для середнього шкільного віку
«Бібліотечка Незнайка»

Носов Микола Миколайович
ВІТЯ МАЛЄЄВ У ШКОЛІ І ВДОМА

Повість

Переклад з російської А. Камінчука

Художник В. Чижиков

Редактор серії В. Герман
Комп'ютерна верстка В. Булахов

Видавництво «Махаон-Україна»
Свідоцтво ДК № 141 від 08.08.2000 р.
04073 Київ, пр-т Московський, 6
Тел./Факс: (044) 490-9901
E-mail: sale@machaon.kiev.ua

Підписано до друку 14.02.2005.

Формат 70×100^{1/32}.

Умовн. друк. арк. 12,9.

Тираж 5000 прим. Зам №2255.

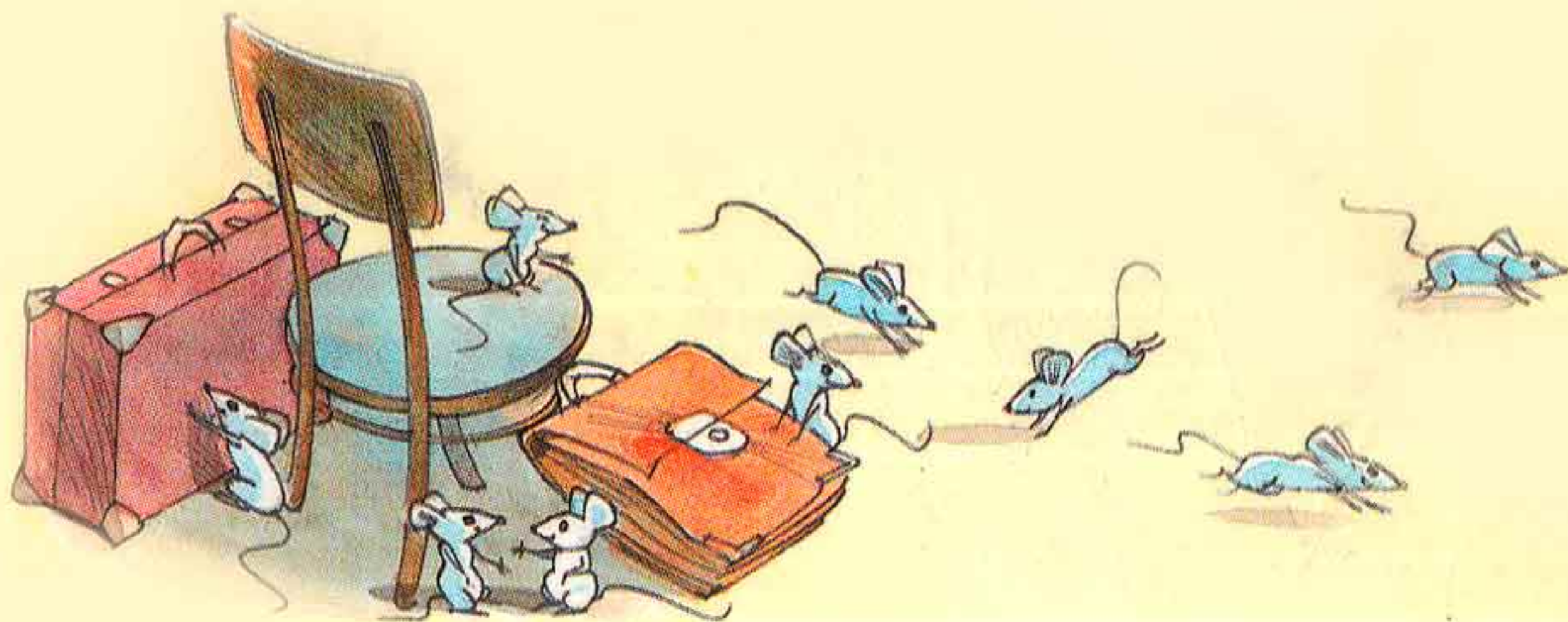
Віддруковано з готових діапозитивів видавництва
у ВАТ «Тверський поліграфічний комбінат»
170024 м. Твер, пр-т Леніна, 5

Носов М. М.

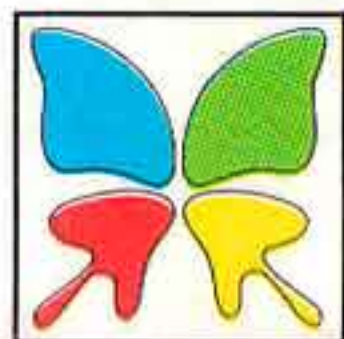
Н84 Вітя Малєєв у школі і вдома: Півість/ Пер. з рос.
А. Камінчука; Худож. В. Чижиков. — К.: Махаон-Україна,
2005. — 320 с.: іл. — (Сер. «Бібліотечка Незнайка»). — На
тит. арк.: Вид. І. П. Носова.

ISBN 966-605-505-8.

ББК 84.4РОС6

НЕЗНАЙКА®

Machaon

ISBN 966-605-505-8

9 789666 055050